

Académie royale
des
Sciences coloniales

CLASSE DES SCIENCES MORALES
ET POLITIQUES

Mémoires in-8°. Nouvelle série.
Tome III, fasc. 1. (Ethnographie).

Koninklijke Academie
voor
Koloniale Wetenschappen

KLASSE DER MORELE EN
POLITIEKE WETENSCHAPPEN

Verhandelingen in-8°. Nieuwe reeks.
Boek III, aflev. 1. (Ethnografie).

HEKSERIJ BIJ DE BALUBA VAN KASAI

DOOR

E. P. R. VAN CAENEGHEM

MISSIONARIS VAN SCHEUT

Verhandeling bekroond in de Jaarlijkse Wedstrijd voor 1954.

Cette nouvelle série constitue la suite
de la collection de *Mémoires in-8°*,
publiée par l'Institut Royal Colonial
Belge de 1929 à 1954.

Deze nieuwe reeks is de voortzetting
der verzameling van de *Verhandelingen
in-8°*, uitgegeven door het Koninklijk Bel-
gisch Koloniaal Instituut van 1929 tot
1954.

Avenue Marnix, 25
BRUXELLES

Marnixlaan, 25
BRUSSEL

1955

PRIX :
PRIJS: F 275

HEKSERIJ
BIJ DE BALUBA
VAN KASAI

DOOR

E. P. R. VAN CAENEGHEM

MISSIONARIS VAN SCHEUT

Verhandeling bekroond in de Jaarlijkse Wedstrijd voor 1954.

Mémoire présenté à la séance du 17 mai 1954.

AAN DE WERKERS TER PLAATSE :

« Begrijpen om begrepen te worden ».

SOMMAIRE FRANÇAIS

LA SORCELLERIE CHEZ LES *BaLuba* DU KASAI.

Le concept de sorcellerie chez les Noirs n'est pas comme en Europe le fait d'une déviation de principes religieux, mais une conséquence de leurs principes métaphysiques sur la nature des êtres et leurs influences réciproques, un résultat de leur ontologie et cosmologie propres.

Pour en saisir la logique interne et en comprendre la figuration extérieure, son étude doit se baser sur leur point de vue philosophique d'*être-forces* et de l'interaction ontologique de ces *forces*.

De même que Dieu est conçu comme la *force* vivificatrice fondamentale de ce monde visible, ainsi le sorcier est supposé en être la *force* affaiblissante et destructive fondamentale. Tous deux agissent d'une manière métaphysique influençant directement l'essence des choses.

Le sorcier est supposé avoir une qualité, innée ou acquise, inhérente à sa force vitale, qui le fait influencer en mal, consciemment ou non, toute vie qui tombe sous son action. Cette influence destructive se fait directement dans la nature immatérielle des êtres-forces, mais avec des conséquences fatales pour l'enveloppe matérielle par où ces forces se manifestent.

Cette qualité néfaste n'agit pas d'une manière continuelle, ininterrompue, — dans la vie courante du village, l'homme qui en est entaché se présente et agit comme un individu normal ordinaire, — mais elle est mise en action par l'impulsion des défauts humains ; colère, jalousie, sentiments de vengeance, présents soit dans le sorcier, soit dans son entourage. Son action est clanique, c'est-à-dire ne s'exerce normalement que dans les limites de la parenté clanique.

La manière d'agir du sorcier est exprimée en représentations matérielles, mais avec des accessoires spécifiques qui laissent entrevoir que le Noir est conscient que tout se passe dans un monde transcendant et suprasensible, avec contre-coup dans le monde matériel.

Toute l'étude est basée sur les dires, les proverbes et les fables notés sur place chez les *BaLuba* du Kasai, dans une période où l'on pouvait encore être en contact avec des indigènes non ou peu influencés par la civilisation européenne.

HEKSERIJ BIJ DE BALUBA VAN KASAI

DEEL I

I

BELANG VAN HET ONDERWERP

1. Het geloof aan *Buloji* is algemeen onder de Zwarten.

Het geloof aan die geheime kwaaddoende menselijke eigenschap is verspreid onder alle Zwarten waar ze ook wonen. De opvatting die ze erover hebben schijnt in de grond dezelfde te zijn over heel zwart Afrika; onder de verschillende benamingen waarmee ze hun heksenbegrip bepalen, is er altijd een woord dat, door een eenzelvige woordkern, etymologisch hetzelfde is over het hele *bantu*-taalgebied.

Het concept dat door het woord *Buloji* of *Mupongo* in de *Luba*-taal gedekt wordt, is totaal verschillend van het begrip dat door ons woord « hekserij » wordt aangeduid. Die twee onderscheiden begrippen komen voort uit levensbeschouwingen die geheel verschillend zijn en dus niet door een zelfde terminologie kunnen weergegeven worden. Hekserij is een uitwas van de christelijke godsdienst en berust op demonisme. *Mupongo-Buloji* daarentegen is een uitvloeisel van de primitieve wezenleer en berust op een eigen cosmologie. *Mupongo* is een specifiek concept eigen niet alleen aan alle *bantu*-volkeren, maar aan alle Zwarten en alle primitieven in zover ze volgens diezelfde ontologie denken en handelen.

Wat P. GEURTJENS schrijft over de tovenaars op de Keieilanden stemt gans overeen met wat de Baluba over hem geloven in Midden-Afrika (1).

Met het *Mupongo* geloof poogden de Zwarten een verklaring te vinden voor het probleem van het menselijk lijden, tegenslag, ziekte en dood, in overeenstemming met hun eigen levensbeschouwing en met hun eigen begrip van wezens en onderlinge wezensreacties. Zij volgden ongelukkig een dwaalspoor dat alle rationele en natuurlijke opsporingen verijdelde, ja zoveel als onmogelijk maakte; een bedrieglijke fictie die belet heeft de natuurlijke kennis en kundigheden te ontwikkelen en te gebruiken tot verweer en vooruitgang; het is één van de grote oorzaken waarom de volkeren van Afrika eeuwenlang in het beginstadium van geestelijke en stoffelijke beschaving zijn blijven steken.

2. Het *Buloji*-geloof blijft onverstoord voortleven.

Over die landen en volkeren is, door kolonisatie, de Westerse beschaving en de Christene godsdienst gekomen. Deze beide invloeden hebben reeds veel verandering meegebracht in de stoffelijke levensvoorwaarden, hebben politieke en sociale omwentelingen veroorzaakt die hen losmaken van de regels der clangemeenschap, hebben veel ontbindingsfactoren in gedachten en gebruiken doen ontstaan; maar het geloof aan *Buloji* bleef bijna op de hele lijn gaaf en onaangetast voortleven, ook bij de evoluërende Zwarten; omdat het berust op hun eigen ontologisch denken, op hun primitieve wezenleer, op de wijsheid overgeërfd van de voorouders, die uit hun onderbewustzijn opdoemt en zich opdringt, telkens zij ten prooi zijn aan langdurende ziekte of aanhoudende tegenspoed.

(1) GEURTJENS, P., Toverij op de Keieilanden en op Zuid Nieuw-Guinea, blz. 174, in «Hekserij in de Missielanden», XIVde missiologische week, Leuven.

Die eigen wezenleer met haar consequenties nopens invloed van de voorouders, nopens *Buanga*-kracht en *Buloji*-vermogen, heeft zich steeds blijven handhaven spijt onze wetenschappelijke uitleg van ziekten en tegenspoed; bleef ook weerspanning tegenover de invloed der nieuwe godsdienstige begrippen. De wetenschap der Blanken geeft de uitleg van de *naaste* oorzaken der ziekte; voor de *laatste* oorzaken, de ontologische, betrouwen zij enkel op hun eigen wijsheid en middelen om eraan te verhelpen. Indien ze al aannemen dat de godsdienst der Blanken door openbaring rechtstreeks van God komt, ze blijven tevens geloven dat ook hun wijsheid van God komt en door openbaring aan hun voorouders gegeven werd tot hulp in hun menselijke nood. De twee waarheden zijn niet te vermengen en voor hen niet strijdig met elkander. Vroeg of laat vinden ze wel overeenstemming.

We hoeven er ons geen illusies over te maken: niet-tegenstaande de veranderde uiterlijkheden, blijft de grote massa van het volk, ook vele onder de meest geassimileerde Zwartten, in het diepste van hun gemoed, het geloof bewaren in die eigen levensopvatting en haar uitvloeisels; de meesten komen ertoe terug, veelal zonder strijd, telkens wanneer ze gedrukt gaan onder tegenkantingen van lange duur of slepende ziekten.

Als ontwikkelde Zwartten over zichzelf of hun volksenoten schrijven, bekennen ze het grif. Zo lezen we in een der laatste afleveringen van het tijdschrift *Aequatoria* (1953, n^r 3, blz. 112) een referaat naar een artikel gepubliceerd in *Afrique nouvelle*, n^r 274, door FABIEN EKODO, *médecin africain de l'A. O. F.*:

« Depuis de longues années déjà nous sommes au contact de la civilisation européenne... Elle a bouleversé la nôtre, si bien qu'en ce moment nous traversons une véritable crise. Mais malgré cette crise, je dois à la vérité de dire que toute l'Afrique vit encore de ses us et coutumes... »

Een zo ervaren kenner van de mentaliteit der gedoopte Zwartten als Mgr VAN GOETHEM bevestigt terecht :

« L'indigène à qui nous prêchons le christianisme sans toucher à sa religion primitive, reçoit le premier sans abandonner la seconde ».

De geëvolueerde aan wie hij die gedachte meedeelde voegde er bovendien nog aan toe :

« Nous vous imitons comme nous imitons le Blanc dans ses coutumes, mais c'est l'envie qui nous fait vous imiter. Au fond, nous ne changeons pas et nous ne tenons pas à changer et vous ne pourrez pas nous changer » (*Aequatoria*, 1950, n° 1, blz. 2-4).

3. De massa blijft aan *Buloji*-kracht geloven.

Vóór 20 jaar schreef me een catechist over een *Buloji*-gebeurtenis in het dorp waar ik hem als leraar geplaatst had, het volgende, — ik vertaal letterlijk — :

« Een mens van hier, met name Nkongolo, had een broeder die ziek lag. — Nkongolo ging naar de waarzegger ; deze maakte hem bekend : « Een zekere vrouw van op uw hof is heks en vergrijpt zich aan uw broeder ». Nkongolo antwoordde : « 't Kan best zo zijn ». Hij ging naar huis, nam zijn *muele*-mes, sloeg en hersloeg de vrouw tot ze dood was. De tijd tussen twee marktdagen ging daarop voorbij (= 5 dagen), de zieke genas niet. Nkongolo ging naar een tweede waarzegger. Deze wist te zeggen : « Die andere van uw vrouwen blijft 's nachts niet liggen op 't bed, ze gaat uit beheksen ; zij is het die zich aan uw broeder vergrijpt ». Nkongolo geloofde het opnieuw. In zijn binnenste was er woede, hij trok het mes uit de schede en sloeg ook die vrouw dood. De zieke kwam niet overeind. Nkongolo doodde achtereenvolgens vier vrouwen naar de aanduidingen van vier waarzeggers die hij ondervraagd had. Het werd hem te machtig en in vertwijfeling zegde hij : « Die mens werd ziek, ik doodde al mijn vrouwen, geen enkel blijft er nog over, maar de ziekte blijft aanhouden. *Buala !* Dat is niet mogelijk ! Breng mijn broeder buiten ». Ze legden de zieke voor de hut. Nkongolo nam hetzelfde mes dat zijn vrouwen vermoord had en doodde ermee ook zijn broeder. Zijn vrouwen had hij niet meer en ook zijn broeder was niet genezen ! *Kushala udia amu dinu* = hij stond daar zijn nagels af te bijten ».

Men denke niet : dat is een geschiedenis van toen ze nog wild waren ; nu hebben de meesten school gelopen, nu zijn ze er wijzer op geworden, ze lezen kranten en boeken. Maar in de huidige nieuwsbladen staan onder de nieuwsjes, gebeurtenissen te lezen zoals die van vroeger. Hier volgt een verhaal uit het maandblad van de geschoolde Zwarten in Kasai, *Nkuruse*, Maart 1951.

« Gedurende de Januarimaand die voorbij is, in de streek van Kamwandu, in 't dorp der Bena Kasase, woonden er twee broeders, Lukwanga Simon en Buta Charles. Ze waren beiden getrouwd en hadden kinderen. De vrouw van Lukwanga had een kind dat nog op de arm gedragen wordt. Dat kind werd erg ziek. De familie ging bij een *lubungu*-waarzegger om het lot te raadplegen. Het lot duidde aan : de vrouw van Buta Charles is heks, ze vergrijpt zich aan het kind van Lukwanga Simon. Diezelfde beheksingsmacht woont ook in een oude vrouw van de familie. Men greep die beide vrouwen ; ze werden zwaar mishandeld, ze werden geslagen, ze werden met vuur bewerkt opdat ze met het beheksen van het kind zouden ophouden. De marteling trof het zwaarst de oude vrouw, ze was erg verbrand, het vlees was verzengd. Daar de wonde zo groot was, werd ze naar het hospitaal op de Missie te Tshikula gedragen. Buta Charles werd in de gevangenis opgesloten. Het kind van Lukwanga kwam te sterven. Toen hij zijn kind dood zag, ontstond in hem een zware toorn samen met de gedachte : die twee heksvrouwen hebben mij mijn kind ontnomen. Daarop goot hij een fles vol water en ging ermee de twee mannelijke kinderen van zijn jongere broeder Buta Charles dood slaan... »

Zulke feiten komen herhaaldelijk voor in hun nieuwsbladen, een bewijs dat ze nog dikwijls gebeuren. Ik heb een vader gekend in Luebo die na de dood van zijn vrouw, zijn twee eigen kleine kinderen doodsloeg op de barza van de hut ; de waarzegger had ze verantwoordelijk gesteld voor de dood van hun moeder ; onbewust waren ze *baloji*.

In de laatste aflevering (Maart 1953) van het nieuwsblad *Nkuruse*, onder de rubriek « Mengelingen », alweer een heksengeschiedenis.

« Bij het *Musua* volk van de hoofdman Katumba zocht een vader zijn kind te doden. Die vader had drie zonen. 't Jongste kind had een zware verkoudheid op de borst ; hij stuurde zijn vrouw — de moeder — naar de waarzegger. Deze wist te zeggen : « Een van uw kinderen heeft heksenmacht, het heeft ook uw vader gedood ; het heeft vroeger een stukje van de vest van uw vader gegeven aan zijn medebeheksers. De waarzegger gaf daarbij nog strenge raadgevingen : indien ge niet op uw hoede zijt voor dat kind en het zijn misdrijf niet doet beken- nen zal de vader ook, samen met zijn ziek kind, binnen de twee dagen sterven. De moeder kwam terug naar huis met die uitleg. Iedereen was geweldig opgehitst. De vader omwond zijn kind met koorden, bond de armen samen op de rug, begon het brutaal af te ranselen zonder eraan te denken dat het zijn eigen kind was ; hij bedreigde het al roepend : « Maak me bekend wie ge in uw beheksingsmacht houdt ; zeg mij de plaats waar ge ze (hun wezen) wegsteekt, het mijne en dat van uw jongste broeder ». — De pijnigingen braken de weerstand van de jongen ; de koorden drongen in 't vlees, het vel begon op te zwellen, wonden ontstonden overal ; omwille van het vele lijden en uit vrees voor de dood begon het kind leugens te vertellen. De gefolterde jongen werd gered door catechisten die daar voorbijkwamen. Ze droegen de jongen bij de geneesheer. De vader kwam voor 't gerecht en werd in de gevangenis opgesloten waar hij op dit ogenblik nog is... »

Een Zuster van het hospitaal der Zusters van Liefde te Elisabethstad werd doodgestoken door een Zwarte die ze al vele dagen liefderijk verpleegde. Het gebeurde in een aanval van waanzin. Maar een Zwarte aan wie ik de gebeurtenis vertelde trok begrijpend zijn oogleden op en zei : « *wamba ne : m-mupongo* », « hij zal gemeend hebben dat ze hem behekste ». De *buloji*-overtuiging laat de massa niet los en heeft nog overal haar nefaste gevolgen.

4. Ook bij de hoger ontwikkelden blijft dat geloof nawerken.

Het komt tot uiting bij ziekten of tegenkantingen van lange duur. Niettegenstaande hun hogere ontwikkeling kunnen ze er zich niet van vrijmaken omdat, onafhankelijk van hun aangeleerde wetenschap en hun

rijkere levensomstandigheden, er in hun onderbewustzijn een levensvisie, een diepe allesomvattende levensfilosofie werkt, omdat er in hun binnenste een logisch samenhangsel van begrippen bezonken ligt, dat hun oordeel drijft naar en overrompelt met *buloji*-geloof.

We bewaren een serie brieven van een geëvolueerde *Muluba*. Hij deed seminariestudies en ging later over in Staatsdienst. Hij wordt als een «*élément d'élite*» beschouwd want regelmatig stijgt hij in graad in de bureeldiensten der administratie en bekomt hij posten in de belangrijkste gouvernementssteden buiten zijn eigen provincie. Eens hebben we met hem een kleine onenigheid gehad die een tussenkomen van de bisschop meebracht. Sindsdien denkt de ongeruste Zwarte dat ik wrok tegen hem koester, hem vervolg en hem zoek te gronde te richten, niet door stoffelijke middelen of reële bemoeiingen, maar door metafysische invloed, inwerking van levenskracht op levenskracht, ongeacht afstanden van ruimte en tijd.

Bij de dood van een zijner kinderen schrijft hij me vanuit Stanleystad: «Ik smeek er U om, wil mij eindelijk loslaten; mijn kind is gestorven, dat het nu genoeg weze». Twee jaar later komt er een noodbrief uit Usumbura: «Vergeef mij, stop uw vervolgingen want men zal mij in de gevangenis opsluiten of mij fusilleren! Het wordt mijn dood, vergeet wat ik u aangedaan heb». Wat ik hem ook schrijf, hij laat niet af. Zijn laatste brief, dit jaar, was als van een ontredder: «Binnen een maand zal alles gedaan en voorbij zijn; zeg dan niet dat ik u niet tijdig verwittigd heb».

En inderdaad, de hersenschimmen die zijn wezenleer hem bezorgen worden voor hem een obsessie die wellicht met een daad van hysterie zal eindigen.

Een inlands priester, die ik gedurende zijn humaniteitstudies gekend had als een op alle punten uitstekend element, leed later aan een slepende suikerziekte. De

genesheer die hem verzorgde had zijn volle vertrouwen als wetenschapsmens en als Christen. Hij gaf hem de brieven die hij schreef voor overheidspersonen over inlandse toestanden, gebeurtenissen met Blanken, aspiraties van medepriesters, ook over zijn innerlijke bedenkingen nopens het verloop van zijn ziekte. Ik kreeg inzage van die nooit verstuurde brieven; zijn opvatting over zijn ziekte gaf volledig de mentaliteit weer van ontologische nadelige invloeden die uitgaan van kwaadwillige mensen.

« Drie meisjes uit de normaalschool die ik moest straffen wegens hun slecht gedrag, sturen die ziekte over mij. Ik heb erover gesproken met die en die onderwijzer en allen zijn van dezelfde mening... Vous me direz, Monseigneur, que je ne puis pas avoir de telles pensées; mais je suis nègre comme les autres, je ne puis pas penser autrement ».

Toen we het *Buloji*-begrip bestudeerden samen met de leerlingen van een middelbare landbouwschool, elite-studenten uit de missiescholen van het hele Vicariaat, bekenden ze allen zonder een uitzondering: « Wij blijven geloven in het bestaan der *Baloji*-beheksers en in de echtheid van hun macht. Als iemand zegt: Ik verzaak aan dat geloof, dan blijft hij toch in zijn innerlijke eraan vasthouden ».

Ieder missionaris met enige kennis en ondervinding weet door zijn priesterambt, hoe gemakkelijk om 't even welke Christen Zwarte in erge ziekte of tegenspoed overgaat naar het heidens plan van denken en handelen, en alover de sakramenten die hem toegediend worden, ook in het aanschijn van de dood, blijft vasthouden aan het geloof in kwaadwillige geesten van voorouders, in de macht van tegenwerkende *manga*, en in de vernielkracht der *baloji*.

Als er in de clangemeenschap veel sterfgevallen voorkomen, vooral van jongere leden, of er zich aanhoudend moeilijkheden voordoen en de faam van een nieuw be-

hoedmiddel, een Buanga tegen het *Buloji*, in de streek de ronde doet, hoeveel Christenen, hoeveel gestudeerden blijven er dan afzijdig? De algemeenheid van de hele gemeenschap, gedoopt of niet, geletterd of ongeletterd, laat zich inlijven, bewaart de ingrediënten, onderhoudt de plichtplegingen omtrent het nieuwe Buanga, om later als de bevlieging voorbij is, zich weer te verzoenen met de verplichtingen van hun Christen geloof en het ontvangen der sacramenten.

In 1951 verspreidde zich de faam van het Makukusa in Neder-Congo. Het kwam overgewaaid van uit de dorpen in Frans-Congo aan de overzijde van de stroom; de Zwarten van die dorpen behoren tot dezelfde clan-groep. Het doel van het Makukusa was de clan te bevrijden van het *ndoki* (= het *buloji* der Baluba), door diegene, die ermede behept zijn, te ontdekken en onschadelijk te maken. De beweging laaide op als een vuur; alleen het *ndoki* werd aangezien als oorzaak van ziekte en dood. De mensen lieten zich niet meer verzorgen door de medicale dienst; de op school aangeleerde hygiënische voorzorgsmaatregelen werden niet meer in acht genomen; blanke geneesheren en hun geneesmiddelen verloren het vertrouwen van de bevolking. Vele werklieden verlieten wekenlang hun werk in de ondernemingen der Blanken om de ceremoniën van het inlijven te ondergaan. Men meende eerst dat onder de geëvolueerden slechts enkele uitzonderingen des nachts zich daarbij aansloten; doch een nader onderzoek bewees dat «vele» onder hen aanhangers waren van het Makukusa. Zulks gebeurde, nota bene, in 1951 en in de meest geëuropeaniseerde streek van de Kolonie.

Bij de studie van het Makukusa is het belangwekkend om na te gaan hoe het, in zijn begrip van het *kindoki* en zijn zuiveringspraktijken, zich zoekt aan te passen

aan de nieuwe levensgewoonten en aan het geloof der katholieken en der protestanten (¹).

Voor dat hardnekkig vasthouden aan aloude begrippen en gebruiken en het gezamenlijk terugkeren ernaar, staat de Westerse opvoeder ontredderd. Bij gebrek aan dieper inzicht verbergt hij zijn ontgoocheling achter slagwoorden die niets zeggen noch uitleggen. Men schrijft : het *buloji*-begrip zit de Zwarte in het bloed... men spreekt van oerdriften die plotseling weer losbreken, van « une lame de fond des instincts atavistes qui déferle sur leur nouvelle civilisation ». IJdele beeldspraak, waar de werkelijkheid is en blijft dat spijt Godsdienst en schoolonderricht, spijt veranderde economische, sociale en politieke toestanden, de eigen visie op wezens en leven, de eigen ontologische grondgedachten blijven voortleven, en elk begrip en gebruik dat uit die eigen wezenleer voortspruit zijn aantrekkelijkheid en overtuigingskracht blijft behouden.

Wij kunnen hen wel brengen tot uiterlijke assimilatie in taal, levensstijl, kleding en bezit, maar het grondverschil tussen Blank en Zwart berust op andere basissen dan geld, geleerdheid en pigmentatie. Het berust hoofdzakelijk op een andere levensvisie dan de onze, op een ander wezen- en levensbegrip. Daaruit ontstond in lengte van eeuwen een eigen traditie en beschavingserfdeel. De kloof tussen hun levenshouding en de onze is heel wat breder en dieper dan dat ze na enige jaren schoolonderricht of economische opbloei zou kunnen overbrugd of gedempt worden. We kunnen de Zwarten in versneld tempo losmaken, zelfs van eigen clanverband, maar ze ontvoogden uit eigen cultuur, uit hun recht, leven en wezenbegrippen zal een werk blijven van langzame hervorming van generatie na generatie.

(¹) Cf. « Makukusa » in C. É. D. I. C., Centre d'études, de documentation et d'informations coloniales, Léopoldville, févr. 1952, blz. 9. — TAS, Fr. (E. P.), Profetisme by Bayaka en Bakongo (*Jezuieten Missies*, april 1954, blz. 168).

Laten we er ons dan niet over verwonderen dat het *Buloji*-begrip bij de Zwarten nog innerlijk dwingend en algemeen aanvaard blijft.

5. Het *Buloji*-geloof is allesdoordringend in het leven van de Zwarten.

Buloji-inwerking wordt vermoed bij iedere tegenslag, bij ieder ongeluk, bij iedere ziekte. Wordt men bij toeval gekwetst door een neervallende tak dan vermoedt men dat die tak behekt was d. w. z. bewerkt door de behekker om op dat juiste ogenblik neer te vallen. Stoot de moeder de haardpot met kokend water om, waardoor ze zichzelf of haar kind verbrandt, dan was die pot behekt en de beweging die hem deed omstorten was in haar veroorzaakt door de behekker.

Buloji-invloed wordt verondersteld in iedere storing van het gewone leven ; impotentie bij geslachtsomgang ; lastig kraambed, abortus ; toorn bij de man, scheldwoorden bij de vrouw. Na iedere twist vermoedt men achteraf de inmenging van de behekker, hij deed de twist ontstaan, of tenminste wist alles zo te schikken dat de twist met zijn slechte gevolgen niet kon uit blijven.

Bij iedere nadelige gebeurtenis in het openbaar leven : grote droogte, overvloedige regens, rupsen- of sprinkhanenplaag, gebrek aan groeikracht bij de veldvruchten, abnormale sterfte vooral onder kinderen, ongelukken die mensen doen sterven in volle levenskracht, onvruchtbaarheid bij de vrouwen, enz. wordt *buloji* vermoed.

Kortom, bij elke tegenspoed hij weze persoonlijk, familiaal of collectief, gaan de gedachten naar een ontologische oorzaak die de naaste oorzaken beïnvloedde ; onder die ontologische oorzaken is beheksing de meest voor de hand liggende.

Hun levensopvatting geeft hun de overtuiging dat de causale invloed van oorzaak op gevolg, van voortbrenger

op produkt, altijd ten goede werkt en *per se* voorspoed moet meebrengen, bijaldien geen metafysische invloed van daarbuiten het normaal verloop in de war stuurt. Bij die storende metafysische invloeden wordt vooral aan het *Buloji* gedacht.

Het normaal verloop van de oorzakelijke inwerking van de Vader op zijn kinderen, op zijn familie, zijn hof, zijn vee, zijn velden ; het normaal verloop van de levensinvloed van de hoofdman op zijn volk en op zijn land ; van de voorouders op de clangemeenschap, dat normaal verloop behoeden en beschermen is de grote bezorgdheid van ieder Zwarte. Zulks gebeurt door een menigte van *buanga* wiens inwerking in de metafysica verloopt. De meeste en voornaamste *buanga* worden vervaardigd tegen het *Buloji*.

Een menigte van gebruiken, gewoonten en gedragingen vinden hun oorzaak en verklaring in het *Buloji*-geloof, ook als het ons lijkt dat ze uit natuurlijke en voor de hand liggende beweegredenen ontstaan. Als een Zwarte een blijde gebeurtenis, de geboorte van een kind, voorspoed in het veefokken, geluk in de handel, geheel verzwijgt of enkel discreet durft vertellen, wanneer ze toch in zijn hart zoveel vreugde veroorzaakt, dan is het niet uit bescheidenheid, maar uit vrees voor de jaloerse *baloji*. Als hij zijn kind verbiedt in de middagzon op het hof te lopen, of 's nachts buiten te komen, of alleen naar de markt te gaan, dan handelt hij niet uit voorzichtigheid tegen mogelijke ongevallen, maar uit vrees voor rondwarende *baloji*. Die vrees en die omzichtigheid schuilen overal en altijd in zijn denken en handelen. Wordt het gedrag van de zwarte bediende wispelturig, vindt ge geen aannemelijke reden in het voorwendsel dat hij inroept om uw dienst te verlaten, schijnt hij onlogisch te handelen, vermoed dan gerust buitennatuurlijke redenen, vermoed invloed van *buloji*-vrees en ge stuit gewoonlijk op de ware beweegreden, hoe halsstarrig hij het misschien ook loochent.

De spreekwoorden, de geijkte gezegden, de persoonsnamen, de gezangen en verhalen, de hele clanliteratuur zit vol van het *Buloji*-begrip; ge meent een gegeven gedachte in haar natuurlijk verband te begrijpen, in werkelijkheid draagt ze op iets geheel anders en staat ze in verband met hun *Buloji*-geloof. Dat geloof doordrenkt hun hele leven, hun denken, spreken en handelen.

Wie die *Buloji*-mentaliteit niet kent, niet weet te verstaan in haar oorzaken en uitingen, begrijpt weinig en doorgaans verkeerd het gemoed van de Zwarten onder wie hij leeft, die hij onderwijst of bestuurt, ook die van de huidige generatie.

6. De kennis van het *Buloji*-begrip is nodig voor goed bestuur en onderwijs.

In het bestuur zou veel onwilligheid kunnen omzeild worden en veel opstandigheid bijgelegd, indien er bij de leiders meer kennis en begrip gevonden werd, meer rekening gehouden werd met de eigen mentaliteit van hun zwarte onderhorigen. Het kan niet juist zijn eenzelfde maatstaf te gebruiken bij het besturen van volken in West-Europa en van volken in Midden-Afrika.

Na de mislukte legeropstand van 1944 in Luluaburg, verspreidden de soldaten zich in groepjes over het hele Kasaigebied; ze hoopten de straf te ontkomen met te verdwijnen in de massa der bevolking en de uitgestrektheid van het land. Ze behielden hun geweren, mitrail-leuzen en kogels; ze waren een bestendig gevaar voor de alleenwonende kolonisten en de faktorijen in het binnenland. In het Missiegebied van Bukonde verbleef zulk een groep van vier opstandige soldaten met hun aanvoerder MOTORCAR die sergeant was en zoon van een dorpshoofd uit de streek. Hij was zeer berucht om zijn drijfverijen gedurende de bezetting van de garnizoenstad. Twee, drie militaire expedities waren reeds ingezet om

die opstandelingen te vatten, maar zonder resultaat. Zij konden zich schuil houden dank zij de saamhorigheid der bevolking, het overeengekomen stilzwijgen en de ondoordringbaarheid van de hoge broessa waarin ze verzonden waren. In de herrie van een dier expedities was er reeds een onschuldige Zwarte doodgeschoten. Als reispartner in de Missie van die streek kende ik er de meeste mensen, de dorpschouwen en ook persoonlijk de beruchte aanvoerder. Ik stelde aan de gewestbeheerder voor, in plaats van die spectaculaire expedities, liever eenvoudiger middelen te gebruiken en samen in stilte en ongewapend de dorpen te bezoeken, met de mensen en de dorpschouwen te praten en zo in onderhandeling trachten te komen met de opstandelingen. Was het vrees of snoeverij, de administrateur sloeg het voorstel af en zei : « Avec des révoltés, je ne traite pas, je les commande ». Zulk optreden was een miskennen van de geaardheid van die mensen, ook van het gemoed der opstandelingen ; geweld gebruiken liever dan overredingskracht was hier de beste weg niet. Ik ging er dan alleen op af, zonder uiterlijk vertoon en vond de Zwarten tehuis in hun dorpen. Ik kon met hen zitten praten en geduldig de toestand onderzoeken. Ik kreeg MOTORCAR te zien en te spreken, luisterde kalm naar zijn opgewonden uiteenzettingen, zijn lefmakerij en zijn bedreigingen. Maar na lange besprekingen zag hij het onzinnige van zijn toestand in en gaf zich met geweer en kogels op genade of ongenade over, zeggende : « Voer mij naar eender wie van de Blanken, mijn zaak is afgelopen ». We konden hem samen met nog een zijner trawanten brengen naar het expeditiekorps dat orders gekregen had om zich de volgende dag op leven of dood van de opstandelingen meester te maken. De twee overblijvende soldaten beloofden eveneens hun overgave en hielden ook woord de volgende dag.

Daar ontstaan onder de Zwarten heel wat zogezegde op-

roerige bewegingen die grotendeels slecht begrepen en verkeerd bestreden worden. Het Kibangisme, het Mpa-disme, het Kakisme, de *Matonsi*-beweging in de streek van Ngidinga, het *Makukusa* in Neder-Congo, zijn alle beroeringen welke niet rechtstreeks tegen de Blanke bezetting gericht waren en die geen politieke noch sociale doeleinden nastreefden. Indien deze beweegredenen er later ook al bijkwamen, dan waren ze enkel accidenteel of een gevolg van de houding der Blanken tegenover die binnenhuisberoeringen.

Laat ons opmerken dat die troebelen altijd claniek zijn, binnen de grenzen van het stamverwantschap blijven en de naburige clans totaal onberoerd laten; want het eerste doel van al die zogenaamde opstanden is de clan bevrijden van het *Kindoki*, het *Buloji*, van de te groot geworden invloed en de overmoed der beheksers, die verantwoordelijk gesteld worden voor al de kommer en de onrust in het inwendig leven van de clan.

Zulke beroeringen ontwikkelen zich gewoonlijk als volgt:

Men bevindt op zeker ogenblik dat er zo erg veel ziekte heerst, zoveel sterfgevallen en tegenslagen de clangemeenschap teisteren; men denkt instinctief aan een vermindering van haar levenskracht die aangetaast wordt door de beheksers in haar schoot; die beheksers worden te groot in aantal en te stout in hun werking. De stam moet een algemene zuivering ondergaan om zijn vroegere sterkte te kunnen herwinnen. Wie dan initiatief genoeg heeft om een nieuw *Buloji*-verweermiddel te lanceren en de efficaciteit ervan met een radde tong weet te bepleiten, vindt altijd een gewillig gehoor. Als hij maar veel en overtuigend praat, gelooft men hem. Heel de stam zal de reiniging ondergaan. Daartoe bewerken de protagonisten eerst de dorpschoufden en hun omgeving. De dorpschef bepaalt de dag waarop het dorp

zal gezuiverd worden, d. w. z. de dag dat iedereen zal ingelijfd worden in het nieuwe *buanga*, het ceremonieel zal ondergaan om uit te maken wie al of niet *Buloji*-eigenschap bezit. Iedereen gehoorzaamt om geen verdenking op zich te laden; alle vroegere behoedmiddelen worden afgeleverd of weggeworpen opdat hun kracht niet zou tegenwerken en de *Buloji*-man onzichtbaar, onvatbaar maken. Moest in die dagen van opgang van een nieuw verweermiddel, het bestuur tijdig en met behulp van overtuigde en welwillende ontwikkelden uit de clan, de strijd ertegen aanbinden, niet met dwang of geweld, maar door overredingskracht, door twijfel of wantrouwen te doen ontstaan omtrent de efficaciteit van het verweermiddel, dan kon de algemene toetreding gebroken worden en daarmee de hoop op een goede afloop bij de massa verijld. Alles zou vlug tot niets verlopen.

Dit was tot nog toe nergens het geval en iedere beweging kon haar gewone ontwikkeling volgen. Dorp na dorp in de hele clangemeenschap ging over tot het nieuwe *Buanga*. Iedereen ondergaat de inlijvingsceremoniën, iedereen doet mee aan de dansen en eetmalen, iedereen onderhoudt de aangeduide onthoudingen om het *Buanga* te vereren, iedereen wordt in mindere of meerdere graad lid van het *Buanga*. Want de protagonisten zorgen ervoor dat, mits betaling, ook anderen min of meer macht bekomen om nieuwe adepten in te lijven, of te laten inlijven, te onderzoeken of bij het onderzoek behulpzaam te zijn. De beweging krijgt alzo een hiërarchisch karakter waarbij zij het hele clan-gebied omspant: niemand mag ontsnappen die bewust of onbewust de beheksers-eigenschap zou kunnen bezitten. Dan begint de bezettende macht argwaan te krijgen. Nochtans, opstandig tegen de bezetter is de beweging oorspronkelijk niet en de gevangen genomen leiders zullen altijd loochenen dat ze proberen wanorde te stichten of tot oproer aan te zetten. Maar ze worden

kwaadwillig tegen de bezetter wanneer deze enkel reageert met straffen en gevang. Daardoor wordt de Blanke in hun ogen de beschermer van de beheksers en de vijand van de levenskracht van hun stam. Hij loochent het bestaan van de *baloji* en beschermt diegene die zij schuldig bevinden, hij belet ze te straffen of hun nefast werk te verhoeden. Worden *alléén gestraft* de goeden, zij die de stam willen redden. Ook de missionarissen worden in die vijandigheid betrokken, want op hun missie vlucht en verblijft al wie verdacht wordt van *buloji*: ze worden er verzorgd en beschermd onder voorwendsel dat het enkel onschuldige *bakambwe* (ouderlingen) zijn. Zo ontstaat oproer, met als reactie gevangenzetting, tuchtstraffen en verbanning der leiders.

Gelukkig hebben die bewegingen het voordeel dat ze altijd beperkt blijven tot de clan, de naburige stammen onberoerd laten en nooit uitgroeien tot opstanden over het hele Staatsgebied. En nu de grote trek aan gang is van de inlanders naar de industriële werkcentra der Blanken, kunnen in die promiscuïteit van Zwarten uit alle clans, zulke beroeringen maar slagen voor zoveel er verbinding blijft met de oorspronkelijke streek, de grond der voorouders, en ze ondereen het stamverwantschap onderhouden; wat in de loop der jaren meer en meer verzwakt. Nu we zo lang reeds, door militaire bezetting, door administratie, door economische opbloei, door verstandelijke ontwikkeling en morele vorming, land en volk trachten op te voeren naar zijn volledige ontplooiing, zou het geen tijd worden dat we ons bekwaam tonen om die bewegingen, die uitgaan van inlands wange-loof, te bestrijden met hogere middelen dan geweld en dwang? Dat we minstens in iedere grote clan een groep gevormde intellectuelen hebben die kunnen overwinnen door overredingskracht en op de inlandse mentaliteit afgestemde argumenten? De blanke maatschappij mag niet eeuwig ieder ernstig geestelijk contact met de Zwarte

maatschappij verwaarlozen. Het vraagt toewijding en studie, maar het belang loont de moeite, nu en voor de toekomst.

Indien het Communisme zwarte leiders voorbereidt om in de koloniale gebieden op te treden, dan zullen deze inlandse leiders hun propaganda niet zozeer steunen op locale, sociale of economische mistoestanden, noch op het gevoel voor vrijheid of het motto « los van de Europeanen »; zij zullen veeleer beroep doen op de gewoontelijke metafysische gedachten van verzwakte levenskracht, vertoornde voorouders en onbestreden behekers. We mogen schokschouderen en denken dat door de bereikte vooruitgang al die beweegredenen verouderd zullen blijken en de geëvolueerden er onvatbaar voor geworden zijn. Dat is wel een heel zwakke grond van geruststelling, die zeker zal verzwinden voor de opgezwepte geestelijke krachten die sluimeren in het gemoed van de Zwarte en wortelen in zijn eigen levensinzicht. Slagwoorden als: « De *Bandoki* kunnen onmogelijk uitgeroeid worden zolang de Blanke in de streek blijft » of nog: « Om ons te bevrijden van de *Bandoki* moeten we ons eerst bevrijden van de Blanken en hun aanhangers » kunnen, als ze met beleid uitgebuit worden, in gegeven omstandigheden nog altijd de hele gemeenschap in een minimum van tijd begeisteren en meeslepen. Dat de Communisten er bewust van zijn, kan men opmaken uit referaten als in « Renseignements sur l'activité communiste en Afrique » verschenen in *Afrique nouvelle*, 7 jan. 1953 :

« Il (= FELDH, le chef du front de la libération congolaise) groupe non seulement les sectes religieuses purement noires, mais aussi les organisations rituelles païennes et les intellectuels européens communistes. Cela est nouveau dans le travail repéré en Afrique depuis les affaires du Kenya ».

Die sectes religieuses en die organisations rituelles

païennes doelen op de eigen ondergrondse geestelijke krachten waarvan hoger sprake.

Dat de Mau-Mau opstand in Kenya zijn naaste beweegreden vindt in sociale mistoestanden van mensen die verdreven worden uit hun eigen grondbezittingen naar minderwaardige reservaten, ligt voor de hand bij iedereen die erover leest in de dagbladen. Maar de diepere grond van die opstand zal wel elders liggen. Voor hachelijke sociale toestanden, voor materiële ontberingen, voor vervolging en onrecht heeft het zwarte ras een speciaal aanpassingsvermogen. Van zohaast er hun maar een geringe levenskans gelaten wordt, weten ze er zich bovenop te werken. Heel hun geschiedenis is er een bewijs van: men denke aan de periode der slavenhandelaars, aan hun aanpassings- en doorzettingsvermogen in de vreemde en moeilijke middens van Noord- en Zuid-Amerika en elders. Doch van zohaast ze zich geraakt voelen in hun levensvisie, in de geestelijke steunpunten van hun bestaan, in hun betrouwen op de bescherming der voorouders, op de macht van hun ontologische verweermiddelen, op hun vermogen om de *Buloji*-invloed te boven te komen, dan zoeken ze verweer of geven hun levenswil op, verkwijnen en sterven uit.

Dat de Mau-Mau beweging haar steun vindt in dezelfde ontologische ondergrond, er haar fanatisme en samenhangigheid uit put, is wel duidelijk als men ziet dat de opstand claniek blijft en zich uitsluitend beperkt tot één stam, de Kikuyu, terwijl de andere stammen onberoerd blijven, alhoewel zij gebukt gaan onder dezelfde sociale noden. Men kan zulks tussen de regels lezen in reportages van dag- en weekbladen, zo b. v. in *Europe Magazine* van 8 jan. 1953, blz. 21 en volgende:

« Nous nous trouvons en présence d'une révolte contre la civilisation... Les sorciers ont pu se faire craindre jusqu'à exiger de chacun un serment d'allégeance Mau-Mau... Le chef du Mau-Mau recourt à des rituels et à des cérémonies d'envoûtement; ils font jouer avec habileté

la crainte du surnaturel... La sorcellerie demeure toujours le moyen de communication avec l'au-delà... Quelles que soient sa confiance ou sa crainte de l'autorité, l'indigène répondra avec empressement à toutes les sollicitations de la magie... Le Mau-Mau n'est pas un mouvement revendicatif, c'est une poussée qui tend à faire revivre les traditions barbares... ».

Hetzelfde inzicht in de ondergrond van die beweging vindt men in een referaat, in *Zaire* van juli 1953, blz. 732 :

« La magie blanche ou noire, *murogi* (hetzelfde woord als *buloji* bij de *Baluba*) remplit leur vie et le problème foncier lui-même a un aspect religieux... On comprend ainsi la profondeur de leur ressentiment contre les colons qui ont occupé leurs terres et contre les missionnaires qui ont accompagné les colons... »

De grond van die opstand ligt in hun eigen ontologisch denken. Het is dan ook niet te verwonderen dat een zwarte auteur, TSHIMBAYEKE, aan een artikel, gewijd aan de Mau-Mau opstand, in het *Bulletin du Cercle Colonial Luxembourgeois*, n° 6, feb. 1953 verschenen, kort en bondig de titel geeft : « Mau-Mau au Kenya ; Kibangisme et Kitawala au Congo belge ». De Zwarten beleven die gebeurtenissen met een mentaliteit gericht op het ontologische, de Blanken met een koloniale, gericht op het economische ; de doelstellingen worden onderling niet begrepen, de verstandhouding schijnt onmogelijk en het eindigt altijd met de vernietiging van de zwakkeren door de militair beter uitgerusten.

In die opstanden gaat het niet in de eerste plaats om politieke of sociale eisen, het gaat vooral om bescherming en versterking van de levenskracht van de stam, opgevat volgens de principes van hun eigen wezenleer. Zo zal het voorlopig zijn met alle clanopstanden in het koloniale gebied van Afrika. In deze tijd van antikolonialisme is het verkieslijker te reageren, niet door geweld, maar door actie op hun eigen terrein, door meer

begrip van de inlandse levensbeschouwing en diepere kennis van de ondergrond hunner beweegredenen ; niet door te verguizen of af te breken maar door het goede erin op te voeren tot beschavingsfactoren en het overdrevene of valse te verbeteren uit eigen overtuiging. Daarom is de studie van het *Buloji*-begrip, zijn object, zijn ontologische gronden, zijn werking en zijn bestrijding zo nuttig en belangrijk. Die studie geeft inzicht in wat omgaat in het oordeel, in de fantasie, in het gemoed en het onderbewustzijn van, laat ons zeggen, nog de algemeenheid der Zwarten, geletterden of ongeletterden, plattelandsbewoners of gesalarieerden der industriecentra.

II

DE WIJSGERIGE ACHTERGROND VAN HET *BULOJI*-BEGRIP.

Het Europese beheksersbegrip en het *Buloji* der Zwarten hebben dit gemeen dat er in beide gevallen aan de mens een eigenschap wordt toebedacht die hem kwaam maakt kwaad te berokkenen door geheime, buitennatuurlijke middelen.

Het verschil begint met het begrip van die middelen.

Bij de Europese behekser wordt het beheksen beschouwd als een overeenkomst met, en een hulp van de duivel ; het is een uitloper van godsdienstige begrippen, het berust op bijgeloof. Dit geloof aan beheksing kan bestreden worden door het bijbrengen van juiste godsdienstbegrippen en door de wetenschap.

Bij de Zwarte wordt het geheime middel gedacht als iets, liggend in de lijn van hun wezenleer, hun filosofisch denken over de aard der wezens. Het is geen gods-

dienst of bijgeloof maar een logisch gevolg, een uitkomst van hun ontologie.

Het kan niet bestreden worden door zuiverder godsdienstleer; *Buloji* past in het kader van hun Gods-geloof; het kan ook niet bestreden worden door meer wetenschap of natuurkennis gelijk zij die opvatten, omdat deze beide bij hen nog geheel steunen op hun ontologie. Natuurlijke en bovennatuurlijke kennis vormen één wetenschap, de twee gebieden zijn niet gescheiden; ze vullen elkaar aan; hun wetenschap is niet gelaïciseerd; *Buloji* is een deel van hun wetenschap der wezens, stoffelijke en onstoffelijke.

Om hun *Buloji*-concept te begrijpen is het nodig op de hoogte te zijn van de ontologische begrippen die het uitgangspunt zijn van hun levensbeschouwing. Deze begrippen werden het best gesynthetiseerd door P. TEMPELS in zijn vermaard boek: *Bantoe Filosofie*. We putten eruit wat nodig is voor het verklaren van het *Buloji*-begrip.

1. Het begrip der wezens bij de Bantu.

Ieder wezen komt hun voor als een kracht; die kracht is geen bijkomstigheid van het wezen, maar het wezen zelf, de volledigheid ervan. Van een concreet wezen wordt niet gedacht: het is een ding dat meer of minder kracht in zich heeft, maar wel: een ding dat meer of minder kracht is. Het overige dat met die kracht samen gaat, het omhulsel, het uiterlijk ervan, is enkel bijkomstigheid die er al of niet kan bijhoren zonder het wezen zelf te veranderen, te verminderen of te vermeerderen. Het omhulsel is zo wat als de schaduw van het wezen. Gelijk een ding zijn volwaardigheid heeft met of zonder schaduw, zo is voor hen ieder wezen een kracht die volwaardig bestaat met of zonder omhulsel.

Die bepaling toegepast op de mens geeft hun een eigen

voorstelling ervan. De mens is niet een lichaam verlevendigd door een ziel maar een onstoffelijke levenskracht met rede en verstand begaafd, volledig mens, met of zonder lichaam. Die levenskracht kan handelen ook zonder menselijk lichaam, ook in het omhulsel van een ander wezen, b. v. in dat van een dier of een zaak, of ook in enkel een deel van het menselijk lichaam, een arm, een been, een hoofd.

Het lichaam is er omwille van een bepaalde toestand van het menselijk wezen, niet omwille van het zijn of het vermogen tot handelen ervan; dat gebeurt ook zonder bepaald lichaam of geheel zonder lichaam.

Die levenskracht is niet wat wij noemen de ziel van de mens. Ons onderscheid tussen ziel en lichaam komt voort uit ons Grieks filosofisch denken, dat in alle wezens een *forma* en *essentia* ziet. Die levenskracht is in hun denken niet een deel van de mens maar de totale, levensware mens; het wezen « mens » in zichzelf. Moesten ze spreken van een ziel in de mens dan zou dat kunnen zijn, het principe dat aan de levenskracht actie geeft, meer of minder vermogen, meer of minder wil en rede. Maar hun opvatting van het menselijk wezen berust op geen Westerse filosofie en kent geen samenstelling uit ziel en lichaam.

Het menselijk lichaam is het normale, uiterlijk voorkomen van de menselijke levenskracht; wanneer we het voorstellen als een beeld of de schaduw er van, dan is dat enkel om het fundamentele onderscheid tussen het wezen en zijn omhulsel meer bevattelijk te maken; in feite geeft het niet de opvatting van de Zwarten weer. Want er is meer dan schaduw of beeld, zij erkennen het bestaan van een wisselwerking tussen wezen en omhulsel die meer objectief is dan die bestaande tussen werkelijkheid en afbeelding, tussen ding en schaduw. De gaafheid van de levenskracht veruiterlijkt zich in de gaafheid van het omhulsel; verzwakking van de levenskracht is

ook verzwakking van het omhulsel. Door het omhulsel kan men vat krijgen op het wezen dat erin huist. Wat eenmaal door de levenskracht bewerkt werd, behoudt de invloed van die kracht, door die invloed kan men beslag leggen op het wezen zelf. Bezit van het omhulsel of een deel ervan, hoe klein ook : haar, nagels, schedel, — of ook van wat met die levenskracht in aanraking kwam : kleding, riem, armband, versiersel, voetspoor, speeksel, levenssappen, geeft invloed op die kracht om ze te versterken of te verzwakken, om ze op te vangen en te overmeesteren, om ze te gebruiken als versterking van eigen levenskracht of nog, gelijk dit het geval is voor de behekser, om ze te vernietigen.

Het omhulsel is de weg om in contact te komen met het wezen zelf, maar de onafhankelijkheid van wezen, en omhulsel is zodanig dat de wisselwerking niet gedacht wordt als noodzakelijk noch ogenblikkelijk. Het wezen kan reeds lang verdwenen zijn vooraleer het omhulsel sterft. Door het omhulsel heeft men maar vat op het wezen, naargelang de meerderwaardigheid en grotere levenssterkte van de handelende persoon of van de middelen die hij gebruikt.

Het omhulsel heeft sommige onderdelen waarin de actie van de inwendige levenskracht (het eigenlijke wezen), bijzonder sterk tot uiting komt : het oog van de mens ; de staart van de luipaard, de nagels in de klauwen van de leeuw, de gifttand van de slang, enz. Daar zijn terminale delen van het omhulsel die bijzonder vat geven op het hele wezen : b. v. haar van het hoofd, nagels van handen en voeten, bij de mens. Er zijn ook werkingen van het omhulsel die meer bepaalde werkingen van de levenskracht veruiterlijken, d. w. z. momenten van hoogspanning der levenskracht worden veruiterlijkt door bepaalde gebaren of woorden van het omhulsel : b. v. toorn, verwensingen, symbolische handelingen, dans- of trance-opwinding, het uitvoeren

van uitzonderlijke daden ; het zijn maatstaven, uiterlijke tekenen van een verhoogde werking van de wezenkracht in concrete gevallen. Het zijn ook ogenblikken waarop het wezen meest vat geeft op zijn inbeslagneming door sterkere wezens , *in casu* de beheksers.

2. Over de wisselwerking der wezens onderling.

Samen met de kennis over de opvatting van de aard der wezens moet men ook een inzicht hebben in hun opvatting over de wisselwerking der wezens onder elkander.

Alle wezens zijn louter krachten ; deze krachten kunnen verminderen of vermeerderen, hetgeen een vermeerdering of vermindering van het wezen zelf is en van zijn levensinvloed op andere wezens.

Zoals de levensinvloed sterker en zwakker kan zijn bij de individuen van een bepaalde soort, zo kennen ze ook een gradatie in de invloed van de soorten onderling.

In die hiërarchie onderscheiden zij : de Goddelijke kracht, oorsprong van alle andere wezens ; de menselijke levenskracht verdeeld in die van de zichtbare wereld en die van de onzichtbare wereld ; de dierlijke krachten, de plantaardige en de zuiver stoffelijke of minerale krachten.

Hogere krachten kunnen inwerken op lagere krachten ; God op het heelal ; de mens van uit de onzichtbare wereld op de mens in de zichtbare wereld ; deze op zijn soortgenoten al naar de graad van zijn eigen levenskracht of versterkt door de hulp uit de onzichtbare wereld of door de hulp van lagere krachten uit de wereld van dieren, planten of mineralen.

Lagere krachten hebben uit zichzelf geen invloed op hogere krachten ; een geschapen kracht kan op de goddelijke kracht niet inwerken ; de mens uit de zichtbare wereld niet op die uit de onzichtbare wereld ; een

mindere mensenkracht niet op een meerdere, tenzij met de hulp van geestenkrachten uit de dodenwereld. De lagere aardse krachten, dier, plant of ding, kunnen niet inwerken op de menselijke kracht, tenzij door toedoen van hogere menselijke krachten. Op deze principes berust hun *Buanga*-geloof.

In het *Buanga* (mv. *Manga* = toverij) worden lagere aardse krachten door ingrediënten die er het knooppunt van vormen, ter beschikking gesteld van mensenkrachten uit de dodenwereld (*bakishi*); deze worden opgeroepen bij het vervaardigen van het *Buanga* en verondersteld daarna erin te verblijven. Het *Buanga* kan dan gehoorzamen aan de doeleinden van de vervaardiger, indien deze de nodige plichtplegingen tot verering ervan onderhoudt.

Het hele krachtenspel in de bestaande wereld is gecentreerd op de mensengeneratie levende hier op aarde; die generatie is het centrum van al wat bestaat, ook van de levenden in de onderwereld; omdat zij het is die moet instaan voor de voortplanting en de ontwikkeling van de clangemeenschap; hoe hoger de levenskracht van het huidig geslacht, hoe hoger de mogelijkheden in de toekomst. Ook omdat ze moet instaan voor de activiteit van die levenskracht bij de mensen in de onzichtbare wereld; hoe meer de doden vereerd worden en bedacht door de huidige generatie, hoe intenser hun invloed blijft op de levenden.

In de grote bezorgdheid van ieder Zwarte om de levenskracht van de clangemeenschap te beschermen en te versterken is de behekser de bijzonderste spellbreker. Hem wordt de eigenschap toegeschreven die levenskracht te verminderen, zelfs te doen verdwijnen. Zijn werking is individueel, van persoon tot persoon, maar de verzwakking van een deel der clanieke levenskracht is een verzwakking van het geheel. Waar de macht van de behekser groot wordt, is de familie of de clan levenszwak;

de *muloji* is de vijand n^r 1 van ieder mens en van de clan in zijn geheel, levenden en doden.

3. Aard van de inwerking der wezenskrachten.

Alhoewel ze in de praktijk van het dagelijks leven de natuurlijke inwerking der dingen op elkander kennen en toepassen, net zoals wij die opvatten, d. w. z. door de inwerking van fysische of chemische krachten, toch worden zulke invloeden door hen niet beschouwd als definitief noodzakelijk hun uitwerking voortbrengende. Het uitwerkseel is veel meer het produkt van de onstoffelijke kracht die elk wezen in de grond is. Stoffelijke invloeden zijn enkel inwerkingen der omhulsels van de dingen en delen in hun bijkomstigheid. Onstoffelijke, ontologische invloeden zijn de echte voortbrengers van het resultaat, want zij komen voort van de echte substantie der dingen, die onstoffelijk, metafysisch is. De twee invloeden, stoffelijke en onstoffelijke, kunnen gedacht worden samen te werken, maar ook andersom, doch dan is het altijd de laatste die de doorslag geeft.

Zo is het te begrijpen dat in sommige *buanga* dezelfde ingrediënten gebruikt worden om een bepaalde ziekte te vernietigen, evengoed als om ze te doen ontstaan; de doelmatigheid van de ingrediënten hangt niet uitsluitend af, van de gebruikte zaken, maar veel meer van de wil van wie ze gebruikt. Het stoffelijke der wezens is bijzaak, de wetenschap van het stoffelijke — die der Blanken — is bijzaak; de wetenschap der ontologische krachten is de grondwetenschap en, menen ze, die kennen wij alleen. Daarom komen ook de gestudeerde Zwarten in tegenspoed en ziekte, zo gemakkelijk terug naar hun metafysische middelen, de *bakishi*, het *buanga*, en blijven ze onder de vrees voor het *Buloji*.

De aard van die ontologische krachten wordt tweeërlei

opgevat : een *causale invloed* van oorzaak op gevolg ; van verwekker op het voortgebrachte, van voortplanter op het produkt. Die invloed is niet enkel een tijdelijk werk van voortbrengen, maar wordt gedacht als een blijvende inwerking op het zijn en handelen van het voortgebrachte ; aan dit laatste wordt nooit een eigen onafhankelijk bestaan toegedacht, maar een zijn en handelen afhankelijk van de voortbrenger ; die voortbrenger oefent erop een bestendige noodzakelijke inwerking, die in haar normaal verloop de volle ontplooiing van het voortgebrachte moet teweegbrengen, indien geen tegenkrachten dat bevruchtingswerk komen verhinderen.

Op het plan der menselijke levenskrachten wordt die genetische causale inwerking een « bevadering » genoemd ⁽¹⁾, omdat ze het best gekenschetst wordt door de verhouding tussen vader en kind. Die bevadering is er niet enkel om het kind te verwekken maar blijft voortduren gedurende het hele leven. Zij bewerkt de instandhouding van de nieuwe mens, de vermeerdering en de aangroei ervan, zijn voorspoed en productiviteit. De intensiteit van die levenskracht is evenredig aan de inwerking van de levenskracht die ze voortbracht. De Zwarte heeft daardoor de gewoonte zich niet enkel met zijn eigen naam te noemen, b. v. *Ilunga*, maar tevens met de naam van zijn vader : b. v. *Ilunga wa Ngoyi*.

Die opvatting van de oorzakelijke invloed, de bevadering, is de reden van hun verering der voorouders ; langs de *Kaku*, de afgestorven vader en grootvader, gaat die verering naar al de voorouders in de afstammingslijn, en over de stichters van de clan naar de eerste mensen, de *Bakole*, tot aan God, eerste oorzaak en bevruchter van al het bestaande. Zij is de reden van hun geloof in God als Vader, van hun betrou-

(1) Cf. E. Possoz, *Éléments de droit coutumier nègre*, p. 22.

wen op Zijn welwillendheid en goedheid, Zijn Vader-schap ⁽¹⁾.

Buiten de causale inwerking is er nog de *gewone ontologische levensinvloed* van wezen op wezen, opgevat naar hun ontologie, dus rechtstreeks van kracht op kracht, in het metafysische, zonder inmenging van het stoffelijke, boven en buiten fysische, chemische of psychologische inwerkingen.

Van dusdanige aard is de *Buloji*-kracht bij de mens die ze bewust of onbewust bezit. Ze werkt rechtstreeks op de levenskracht van de medemens, ze tast deze aan in het metafysische, kracht op kracht. Haar inwerking is altijd kwaaddoend, verzwakkend, vernietigend.

Om deze boze inwerking uit te drukken worden woorden en voorstellingen gebruikt uit de stoffelijke wereld, hoe zou het ook anders ; maar gepaard met aanduidingen die laten inzien dat ook voor hen alles gebeurt in de onzichtbare wezenheid der dingen, in het metafysische. Stoffelijk en onstoffelijk zijn voor hen twee realiteiten die terzelfdertijd gedacht worden. De *muloji* doodt achteraf in stoffelijke zin, omdat hij vooraf gedood heeft in ontologische zin. Hoe zijn manier van werken ook voorgesteld wordt, hij is voor hen een vernielers, een moordenaar voor wie ze heel wat meer schrik en afkeer hebben dan voor een gewoon misdadiger. Hij is de verwoester van hun levenskracht.

III

LUBA-TERMINOLOGIE OVER HET ONDERWERP.

De literatuur over het *Buloji* is zeer uitgebreid ; iedereen die iets publiceert over de Zwarten, raakt dit

⁽¹⁾ Cf. R. VAN CAENEGHEM, Het Godsbegrip der Baluba. (*Verhand. Kon. Belg. Kol. Instituut*, Boek XXII, afl. 2).

onderwerp aan. Maar even uitgebreid is de verwarring in de opvatting en voorstelling ervan, ook in de gebruikte terminologie.

We moeten in de studie van dat specifiek begrip sceptisch staan tegenover al wie het beschrijft vanuit een Westers standpunt, d. w. z. het behandelt als een omgang met de duivel. Uitlatingen als deze: « Les indigènes croient que le sorcier est assisté du démon et ce dernier vient parfois au secours de son ami et maître » (L. LAMBO, Adm. territ., in *Bulletin des juridictions indigènes*, sept. 1947, blz. 142, Étude sur les devins et sorciers), zijn er typerend voor. Wij willen daarmee niet zeggen dat er in dergelijke studies niets wetenswaardigs over de Zwarten kan geleerd worden, maar het standpunt waaruit de feiten begrepen worden is onjuist en brengt onzekerheid over het hele betoog.

We moeten ook op onze hoede zijn voor elke studie waarin het beheksen voorgesteld wordt als een werking die enkel in het materiële en zichtbare verloopt, voor hen die achter de stoffelijke bewoording van het onderwerp, het gebeuren in het onzichtbare, in het metafysische, niet weten te onderscheppen. Wat te denken b. v. over uitlatingen als deze: « Het moeten ware Sabbaths zijn waar de *balozi* bijeenkomen en van de opgestane slachtoffers eten, terwijl ze met de tanden er stukken uitrukken » (in *Hekserij*, XIV^{de} Missiologische Week, Leuven 1936, blz. 159; *Toverij in Urundi*, door P. B. ZUURE).

Wie in zijn uiteenzetting van negerkwesties denkt met Europese begrippen en gedachtenlogiek, zal niet vermogen duidelijk te maken hoe de Zwarten zich de zaak voorstellen, ze opvatten en uitdrukken. Zelfs als de schrijver in werkelijkheid weergeeft wat de Zwarten zeggen en doen, geeft zijn uiteenzetting een foutief begrip van de zaak, omdat bij de Zwarten woorden en daden begrepen worden met een eigen geestesoriëntatie die door de stoffelijke voorstelling heen een ontologisch gebeuren ziet en bedenkt.

Bij zulk een uiteenzetting zal de ontwikkelde Zwarte zeggen : « Wat ge zegt is juist, maar ge begrijpt het als een Blanke en daardoor wordt het onjuist ».

De gebruikte terminologie verwekt daarbij ook veel verwarring in de voorstellingen. Sommige schrijvers gebruiken niets dan algemene bewoordingen voor dingen die nochtans elk hun specifieke betekenis hebben. Al wie in de negermaatschappij enigszins uitstaans heeft met het bovennatuurlijke, wordt genoemd : « un féticheur, un magicien, un sorcier, un charmeur, un homme aux sortilèges, un maléficier, un revenant, un démon, enz., in 't Nederlands : tovenaar, beheksers, bezweerder, fetisch-priester, enz. ». De termen zijn vaag en algemeen en duiden gewoonlijk geen bepaalde categorie van personen aan ; daardoor wordt alles onzeker en weinig wetenschappelijk.

Om een adaequate voorstelling te geven van specifieke negerzaken moet het onderwerp bezien en begrepen worden vanuit het geestesstandpunt van de Zwarte, in de eigen geijkte termen ; gesteund op zoveel mogelijk gezegden van de Zwarte zelf, die vertaald worden, maar weergegeven en uitgelegd naar hun eigen opvattingen.

In de studie van het beheksersbegrip onder de Zwarten, heeft de wetenschap nog geen vaste terminologie aangenomen om aan onze beschaving vreemd zijnde begrippen te omlijnen, zoals dit wel het geval is met termen als totem, fakir, harem, boomerang, hara-kiri, enz. Het is dus nodig voorafgaandelijk de bijzonderste bewoordingen te geven en uit te leggen, waarmede de *Baluba* hun behekserskennis vertolken.

De beheksers bij de *Baluba* is geen *munganga* = een geneesheer, of medicijnman, die met natuurlijke empirische middelen werkt tegen natuurlijke oorzaken. Hij is ook geen *mpaka manga* of *mupaki* die met magische middelen (= *manga*) werkt tegen ontologische oorzaken (= *mikiya*). De beheksers is ook geen *muena lubuku* =

aanduiders van ontologische oorzaken. Hij is evenmin een *muena tshipapa* of toepasser van het godsgericht door giftproef en andere middelen. Al die persoonsklassen hebben in de negermaatschappij een beroep die er nuttige sociale leden van maken. De beheksers echter, daargelaten een zekere categorie, hebben geen sociale bediening in de maatschappij; ze zijn niet enkel onnuttig in de gemeenschap, maar kunnen door hun werking er de meest geduchte vernielende elementen van worden. Het zijn geen gewone misdadigers, die met natuurlijke kwaaddoende middelen werken, maar boosdoeners die verdelgen met ontologische eigenschappen. Zij zijn de metafysische verzwakkers en vernietigers van de wezenskracht van ieder lid in de gemeenschap en daardoor van de clan in zijn geheel. Wat de voorouders opbouwen en voortdurend ontwikkelen, breken zij af.

De *Baluba* van Kasai hebben verscheidene bewoordingen om dat soort mensen aan te duiden. De twee voornaamste zijn: *muloji* en *muena mupongo*.

1. *Muloji, Kulowa.*

Múlóji (mv. *bálóji*) persoonsnaamwoord gevormd met de kern van het wkw. *kúlówá* (ku-lo(w)-a). Dit werkwoord duidt de specifieke daad van de beheksers aan: nl. op metafysische wijze de wezenskracht van een levend mens bewerken ten kwade. Die ontologische inwerking is ofwel een vermindering ofwel een verdelging van die wezenskracht. Het is geen stoffelijk ingrijpen op het lichaam van de mens, maar een invloed op zijn onstoffelijke wezenheid, volgens hun ontologisch begrip der wezens. Die metafysische inwerking heeft als gevolg een verzwakken of uitsterven van het lichaam, de veruiterlijking van die wezenheid. Het ontologisch verdelgen der menselijke wezenskracht wordt niet opge-

vat als een totale vernietiging ervan, enkel als een uitschakelen van haar zichtbare werkdadigheid, een verplicht verhuizen naar de onderwereld waar ze gaat voortleven bij de nageesten.

Kulowa kan ofwel de betekenis hebben van een verdelgen der levenskracht, gelijk in de uitdrukking: *kulowa n-kudia muntu* = beheksen is een mens vernietigen. *Kudia*, heeft hier niet de gewone betekenis van «eten», maar van vernietigen, gelijk ze zeggen bij het doodrijden van een geit door een auto: *machine wadia mbuji* = de machine doodde de geit. Ofwel kan *kulowa* enkel een verminderen van de levenskracht aanduiden, gelijk in de uitdrukking: *kulowa muena luendo* = een reiziger beheksen, dat is de wezenheid van de reiziger ontologisch verzwakken, zodat hij niet bij machte is een ongeluk op weg te vermijden of te boven te komen. De reis verloopt ongelukkig door vermindering van levenskracht van de reiziger.

Wie de werking van het *kulowa* ondergaat is een *mulowa* of *mulowe*. De applicatievorm van het werkw. is *kulowela*; *bualu budibo biya kumulowela* = de reden waarom zij hem zijn gaan beheksen; *baloji badi balowela mu lungenyi* = de *baloji* werken in 't geheim d. w. z. ge kunt het aan hun uiterlijk niet zien. De reversieve vorm is *kulowulula* = het *kulowa* ongedaan maken. De eigenschap zelf wordt genoemd: *buloji*. Een versterkende vorm ervan is: *buloji a ngando* = een vermaarde *buloji*-kracht. Een *muena buloji* is iemand welke die eigenschap bezit, een behekser.

Uitdrukkingen in verband met *kulowa* zijn:

Kujika baloji = de *baloji* beletten hun werk te doen.

Kujindula baloji = de *baloji* ontmaskeren, bekend maken: *udi ujindula malu masokome a buloji, a nkuba* = hij onthult de geheime werkingen van het *buloji* en het *nkuba* = bliksem-bedrijf.

Een *mujinda* is iemand die kan bekend maken wie

behekser is. Een *mujinduke malu* is iemand wiens innerlijke werd bekend gemaakt, iemand die ongevaarlijk is, iemand zonder aanzien. Vandaar de betekenis van « oningewijde » die wordt aangegeven voor het woord *mujindu* in het *Dict. Luba-Français* van Mgr DE CLERCQ, blz. 159. Synoniem met *kujindula* zijn de wkw. *kutandula* en *kutalula*: *kutandula muloji mu lubuku* = in de waarzeggerij de behekser bekend maken.

Al die werkwoorden kunnen meerdere stoffelijke betekenissen hebben maar de grondbetekenis ervan is in de ontologie te zoeken.

Het wkw. *ku-lo(w)-a* heeft als kern *-lo-*; de *-w-* is enkel een bindletter om in de uitspraak de *o* van *-lo-* gemakkelijker met de eindklinker *-a* uit te spreken, *-lo-* is een *c + v* kern, zulke kernen komen altijd voort van *c + v + c'* kernen; *-lo-* was oorspronkelijk *-los-*; die volledige kern komt voor in de naamwoorden *mu-loj-i* en *bu-loj-i*; *s* verzacht tot *sh* of *j* vóór de klinker *i*.

Over het hele Bantoe-taalgebied is diezelfde kern terug te vinden in tenminste één van de benamingen waarmede het heksenbegrip verwoord wordt. De beginmedeklinker of de eindklinker van die kern kan veranderen naargelang het taaleigen, soms zelfs verdwijnen, maar de klinker blijft overal onveranderd. De lijst van die kernen is te vinden in Vol. II, blz. 416 van JOHNSTON'S, *Comparative Study of Bantu Languages*: *-log-loz-los-lok-lo*; of *-rog-roz-ros-rok-ro*; of *-doz-dos-dok-do*; of *-ngos-no-* of enkel *-o-*; die kernen vormen woorden welke etymologisch dezelfde betekenis hebben; een aanwijzing dat overal het heksbegrip fundamenteel eenzelve is.

Het woord *Muloji* der Baluba is bij de Luba-Hemba: *ndozi*; bij de Bemba: *muloshi* of *ndoshi*; bij de Barundi: *mulozi*; in Lukundo of Lingala: *moloki*; bij de Bakuba: *ndoke* of *baloiko*; bij de Bakongo: *ndoki*; in Zuid-Afrika bij de Bavenda en de Sesuto: *muloï*, enz.

2. *Mupongo, Kupongola.*

Múpóngó heeft dezelfde betekenis als *Buloji*; de twee woorden kunnen overal het een voor het ander gebruikt worden. *Mupongo* is een naamwoord, gevormd met de kern van het wkw. *kúpóngólá*; *kupongola* en *kulowa* zijn gelijkwaardige werkwoorden. De woordkern *-pong-* van *kupongola* is niet zo ruim verspreid als de kern *-lo-* van *kulowa* (cf. JOHNSTON, *op. cit.*) maar bij de Baluba van Kasai is *-pong-* het meest in gebruik. *Kupongola mfwalanga* = geld beheksen, dat is, de wezenheid, de betaalkracht ervan wegnemen; ondanks het omhulsel, metaal of papier, dat voorlopig nog blijft voortbestaan, is de wezenheid, de betaalkracht verdwenen; men stuurt het op om een betaling te doen, het komt niet aan; men legt het weg in 't vooruitzicht er een rekening mee te betalen, doch men vindt het niet meer. Het geld was behekst, d. w. z. de substantie ervan was weggetoverd en naderhand verdween ook het omhulsel.

Kupongola mbuji: een geit beheksen is de wezenheid ervan, het geit-zijn, metafysisch wegnemen, terwijl het omhulsel, het lichaam, nog een tijd voortbestaat. Stilaan, of plotseling, zal ook het lichaam verzwinden, want de bestaansreden ervan, namelijk de veruiterlijking te zijn van de wezenskracht der geit, is er niet meer. Men bracht de geit 's avonds op stal, des morgens is ze weg; ze is weg omdat ze behekst was, d. w. z. omdat haar wezenheid als geit vroeger door een behekser weggenomen werd en nu ook haar lichaam verzwond. Wij zouden zeggen: ze werd gestolen, en zij ook zullen het zo uitdrukken, maar ze bedoelen heel iets anders dan wij als zij er bijvoegen: door een behekser. Voor hen is het dan een metafysisch stelen, dat al vroeger gebeurde toen de geit nog niet op stal was, en nu als gevolg heeft dat ook het lichaam van het dier verdween; het is geen werkelijk stelen, het is beheksen.

Iemand of iets dat in zijn wezen aangetast werd door de behekser, is een *muntu mupongola* of een *tshintu tshipongola*; blijft het omhulsel voorlopig nog zichtbaar, het verzwakt, wordt ziekelijk om naderhand geheel te verdwijnen.

Een verschil zoeken tussen *kupongola* en *kulowa*, zeggen b. v. dat *kupongola* meer gebruikt wordt voor het metafysisch aantasten van een levenskracht, *kulowa* meer duidt op het ongeluk dat daardoor ontstaat, is haarklieverij; wel zou kunnen beweerd worden dat, bij de Baluba, *kupongola* meer gebruikt wordt voor het beheksen gedurende de dag (*kutoke*) en *kulowa* voor die werking gedurende de nacht (*butuku*), maar de innerlijke betekenis is geheel dezelfde.

Het naamw. *mupongo* (mv. *mipongo*) duidt de eigenschap aan van te kunnen beheksen; het betekent hetzelfde als *buloji*, niet als *muloji* dat de persoon aanduidt welke die eigenschap bezit. Als persoonsnaam gebruikt men *muena mupongo* (mv. *bena mupongo*) = de bezitter(s) van de *mupongo*-eigenschap; bij uitzondering hoort men ook *mpongoloki* of *mpongola*.

Uitdrukkingen in verband met *kupongola* zijn:

Udi ku mupongo = hij doet aan hekserij.

Bakaji badi ku mupongo = de vrouwen doen aan hekserij.

Kuangataye mupongo, kupa muana ne: m-buebe bukole = Hij (de stervende vader) nam zijn *mupongo*-kracht, gaf ze aan het kind en zei: « Dat zal uw macht zijn » (onder de mensen).

Muntu mpongola bintu = iemand die kan beslag leggen op de wezenheid der dingen; iemand die veel dingen bekommt zonder moeite; iemand die altijd slaagt; een geluksvogel.

Kubwela ku (= kukwata) mudimu wa mupongo = kupongola = effectief beheksen.

Kuumuka ku njila wa mupongo = het *kupongola* laten;

die macht ongebruikt laten.

Badi bafue m-bibau se : m-mupongo = ze sterven schuldig aan *mupongo*.

Mupongo udi ukwata muntu = de *mupongo*-macht hecht zich aan de mens vast ; hij is er door bezeten.

Gelijkwaardig met *mupongo*, maar minder gebruikt, is het woord : *dimponge*, etymologisch hetzelfde maar met ander prefix en andere eindklinker. Ook het *bu*-prefix daar het een hoedanigheid aanduidt, kan aangewend worden ; zo ontstaat het woord : *bupongo* ; het is weinig in gebruik ; *kuenza malu ku bupongo* = *kuenza malu ku mupongo* = handelen met *mupongo*-macht. Met prefix *ka*-wordt het : *kapongo* = een uitzonderlijke (grote of kleine) *mupongo*-kracht ; in verdubbeling geeft het : *kapongopongo* = een uitzonderlijke veelvuldige *mupongo*-kracht. *Buanga bua mupongo* = *buanga bua dimponge* = *buanga bua dilowa* = magisch middel om te beheksen.

Muntu mupongola = *muntu mulowa* = *muntu mukwate mu dimponge* = een bekekt mens.

De applicatiefvorm van *kupongola* is *kupongwela*. *Kupongwela meso* = beheksen met de ogen ; schadelijke invloed uitoefenen op iemands levenskracht door hem te bezien ; iemand strak aanstaren.

De extensieve vorm is : *kupongwelangana* = almaar-door beheksen, overal beheksen, beheksen naar alle richtingen, enz.

De repetitieve vorm is : *kupongolola* = herbeheksen, beheksen en nog beheksen.

Kupongolola muntu (= *kukwata muntu*) = iemand zodanig beheksen dat hij ervan sterft.

In het hogervermelde boek van JOHNSTON (vol. II, blz. 417), wordt de kern *-pongo* aangegeven met zijn vervormingen : *-kongo-*, *-fongo-*, *-bongo-*, *-shonge-*, *-shingi-*, *-shinga-*, *-pinga-*, *-finga-*.

3. *Muena dialu, Muena tshialu, Kualula.*

Kulowa en *kupongola* duiden de specifieke metafysische werking van de beheksers aan. Het aantasten van de wezenheid van de dingen kan gepaard gaan met bijkomstige inwerkingen op het uiterlijke zijn van de wezens. Bijvoorbeeld : het veranderen van de gewone werking van een wezenkracht ; het veranderen van het gewone omhulsel van een wezen, het aannemen van een ander uiterlijk gedaante.

Die bijkomstige inwerkingen worden uitgedrukt door het wkw. *kuálulá*. De kern *-al-* van het wkw. *kualula* vormt het naamwoord *diálú*, of met verandering van prefix : *tshi-álú*. De eigenaar van dat vermogen, de beheksers, wordt uit dien hoofde genoemd : *muena dialu* of *muena tshialu*.

In de woordenboeken staat *kualula* vertaald door : *métamorphoser, transformer, changer de forme ou de place ou de position ; faire apparaître ; résoudre un inconnu*. Al die vertalingen zijn juist, doch moeten gezien worden in het licht van de ontologische grondbetekenis van het woord. *Kualula* is, door ontologische invloed, de wezenkracht van iets een ander werkvermogen of een andere gedaante geven.

Kualula meso = ogen bekwaam maken te zien wat ze anders niet kunnen zien.

Kualula nzolo = een kip anders doen handelen dan gewoonlijk ; b. v. als ze aan 't broeien is, bewerken dat ze het broeiest verlaat en gewoon gaat rondlopen.

Tshilembi ushipa nyama pa muaba ukena babilemba nende baishipa, au udi ne mupongo wa dialula nyama = een jager die wild doodt in een streek waar zijn medejagers er geen kunnen doden, die heeft de *mupongo*-macht van het *kualula nyama* : dit is, de macht om het wild te doen komen waar het gewoonlijk niet komt.

Kualula bualu: een taak verrichten die men gewoonlijk niet kan verrichten; iemand iets aandoen dat men hem in gewone omstandigheden niet kan aandoen.

Kualula betekent ook: aan een wezen een andere gedaante geven. Vandaar, *kualuluka*: veranderd zijn in voorkomen, in gedaante.

Kudialula: zich een andere gedaante, een andere uiterlijkheid geven.

Wa tshikunda mualuluke nsongakaji: oude vrouw veranderd in een jong meisje.

Muana ngalula; een *ngalula*-kind; men noemt aldus een mannelijk kind dat ter wereld komt na 2-3 geboorten van meisjes; of omgekeerd, een vrouwelijk kind dat geboren wordt na 2 of 3 jongens. De macht om leven te scheppen is in haar werking veranderd geworden: van jongens baren wordt ze veranderd in meisjes baren. *Ngalula*-kinderen worden beschouwd als bezittend een hogere, sterkere levenskracht.

Kualula mukiya udi musokome = aan een geheime *mukiya*-kracht een stoffelijk voorkomen geven, = de *mukiya*-kracht ontdekken. (*Mukiya* is de naam van alle ontologische invloed, 't zij van *mukishi*, van *buanga* of van *mupongo*; de waarzegger zoekt deze invloed op met zijn *lubuku*, stoffelijk middel om ze kenbaar te maken).

Het *kualula* is in de *mupongo*-werking schering en inslag. De *muloji* verandert zijn eigen omhulsel hoe en waar hij maar wil; hij verandert dat van zijn slachtoffer twee-driemaal vooraleer het te doden; hij verandert zijn lichaam in dat van dieren die hij gebruikt: vogels, sprinkhanen, enz. Het *kualula* door *mupongo*-kracht, gebeurt zo natuurlijk als bij de andere mensen het gewone verloop van hun werkzaamheden: een bewijs dat in de opvatting van het beheksen bijna alles gesitueerd wordt in het metafysische, dat het ontologisch onzichtbare en het stoffelijk zichtbare aanhoudend in hun inbeelding dooreenlopen tot één werkelijk-

heid die alleen vanuit hun standpunt kan begrepen worden. Voor ons is het zinloze fantasie, voor hen is het een natuurlijk en logisch gebeuren waaraan ze weinig ongevoelens vinden.

Het naamwoord *tshialu* (= *dialu*) heeft gelijk alle van wkw.-kernen afgeleide substantieven, verscheidene betekenissen ; het kan aanduiden :

- a) Een *kualula*-werking in 't algemeen ;
- b) Een *kualula*-daad ;
- c) Een middel tot *kualula* ;
- d) Een wijze van *kualula* ;
- e) Een plaats waar *kualula* gebeurt.

De man die *kualula*-werking doet is een *muena dialu* of *muena tshialu*. *Bena dialu nabo* = hun medebeheersers.

Bukondo bua dialu = het net (een middel) waarmee behekst wordt.

Utshimutela amu diende dina, amumone amu ukadi mu tshialu tshiabo atshio, bakwate ku dimponge = van zo-haast enkel zijn naam (van het slachtoffer) genoemd wordt, ziet men hem tegenwoordig op de *tshialu*-plaats, waar zij hem beheksen.

4. *Muena tshianda, Kuandamuka.*

Tshiándà komt voort van de kern *-and-* van het wkw. *kuándámúká* (*kuanda, kuandama, kuandamuka*). *Ku-and-am-uk-a* heeft dezelfde betekenis als *ku-al-ul-a* en wordt vertaald in de woordenboeken door : *changer de place, de forme, de position ; se transformer, se modifier, s'altérer*. De oorspronkelijke betekenis, evenals die van *kualula*, is een metafysische die wortelt in hun ontologie.

Kuandamuka mubidi = van uitzicht veranderen ; d.

w. z. de wezenskracht veruiterlijkt zich onder een andere stoffelijke vorm.

Het naamwoord *tshianda* heeft evenals *tshialu* minstens zes verschillende betekenissen ; het wordt meest gebruikt om een middel tot *kuandamuka* aan te duiden, b. v. het net waarmede behekst wordt.

Muntu mukwata mu tshianda = iemand door het beheksersnet gevangen.

Muena lutangila lua mupongola ku tshianda = die gewoonlijk kijkt als iemand die reeds behekst werd door het tovernet = iemand die verdwaasd kijkt.

Mupisha tshianda = gevat door het tovernet = behekst.

Tshianda duidt ook de plaats aan van de beheksersvergaderingen :

Kuya ku tshianda tshia bena mupongo = naar de verzamelaarsplaats der beheksers gaan.

Ook de werking, actief of passief :

Munyinyi wa tshianda = behekst vlees d. w. z. vlees waarin de wezenskracht van een behekst persoon zit ; wie het eet wordt ook behekst.

Udi ku tshianda = *udi ku tshialu* = *udi ku mupongo* = *udi mu buloji* = hij doet aan beheksing ; hij heeft behekserskracht.

Kufikisha muntu tshianda = iemand bij de beheksers inlijven, aan iemand het vermogen bezorgen te beheksen.

De beheksers is een *muena tshianda*, d. i. bezitter van *tshianda*-macht.

Een synoniem van *kualula* en *kuandamuka* is *kúleñgúlá*: *changer, transformer*, metafysisch de gedaante van iets veranderen ; *kulenguka*: *se métamorphoser*; *kudilengula*: *se transformer*; zich metafysisch een andere gedaante geven.

Een naamwoord *tshilengu* dat van de kern *-leng-* van dit wkw. zou voortkomen is niet in gebruik, wel het woord *tshilengulengu* = een wondere, mysterieuze, onge-

kende zaak; ook als bijwoord: *kuandamuka tshilengulengu* = veranderen van gedaante, van uiterlijk.

Tshilengulengu wordt gebruikt voor moderne begrippen als foto, portret, afdruksel, standbeeld en alles wat nauwkeurig een persoon uitbeeldt.

5. *Muena mulenda* of enkel *Mulenda*, *Mulembwe*, *Kuembe*.

Mulendá is synoniem van *buloji*, *mupongo*, *tshialu*, *tshianda*.

Udi ku (= *mu* = *ne*) *buloji*, *mupongo*, *tshialu*, *tshian-da*, *mulenda*... zijn alle gelijkwaardige uitdrukkingen om iemand aan te duiden die behekersmacht heeft.

Muena buloji (*mupongo*, *tshialu*, *tshianda*) = *muena mulenda* = een beheker.

Baloji bonso m-balenda (= *bena mulenda*), *badi ne tudilu*, *badi ne abo maŋga* = al de *baloji* zijn *balenda*, ze hebben hun (behekers) lichtjes en hun verweermiddelen.

Het werkwoord *kú-lènd-á* betekent: verzwakken, verkwijnen, vervallen. Het draagt oorspronkelijk op een ontologische verzwakking van wezenskracht met als gevolg ook de verzwakking van het omhulsel, de gedaante ervan.

In plaats van *mulenda* wordt ook *mulembwe* gezegd. De stam *-lemb-* staat vermeld in het vergelijkend woordenboek van JOHNSTON, Vol. II, blz. 417 onder de werkwoordkernen: *-lumb-*, *-numb-*, *-lemba-*, *-remba-*, *-emba-*, *-imb-*, enz. welke woorden vormen die in de bantoetalen *witch*, *wizard*, *sorcerer* en *witchcraft* beduiden. De *B^a Moyo* der *Baluba* gebruiken het woord *Ku-embe* voor beheker. *Kuembe kujukaye*, *kukwata muanenu* = een beheker verscheen om uw broeder te vatten = te beheksen.

6. *Muena nkuba, Muena muvu.*

Al naar gelang de beheker zijn kwaad sticht door middel van bliksem (*nkuba*) of van een *muvu* (d. i. dier of zaak welke hem ten dienste staat) kan hij ook *muena nkuba* of *muena muvu* genoemd worden; doch alle *bena nkuba* of alle *bena muvu* zijn daarom nog geen behekers.

7. *Nkole, mv. Bakole of Bamukole, Mukishi, Mujangi.*

Nkólé komt van het werkw. *kúkólá* = sterk zijn. In zijn grondbetekenis is het begrip ontologisch op te vatten, het betekent: een ontwikkelde, ontplooid wezenskracht daarstellen.

De kern *-kol-* wordt gebruikt in alle woorden waarmede wezenskracht gemoeid is. *Bukole* duidt levenskracht aan evenals het woord: *moyo*. De groet: *kolako* betekent: wees wezenskrachtig, d. w. z. gezond, voorspoedig. Als wedergroet antwoord men daarop *mbakolo* = ik ben sterk, levenskrachtig. In overtreffende trap wordt het: *kolekolayi* = wees intens sterk.

Buanga bua kukola nabo mutu = toverij om levenskrachtig te zijn d. w. z. om onvatbaar te zijn voor nadelig werkende invloeden.

Nkole = de wezenskrachtige, is een eretitel die gegeven wordt aan allen die een bijzondere levenskracht bezitten. Die titel wordt ook gegeven aan God, de opperste kracht; men zegt van God: *Nkole, muena bintu* = de wezenkrachtige, die alles bezit.

In hun genealogieën worden de drie oudste stamvaders, wier levenskracht onmiddellijk uit die van God komt, *bakole* genaamd. De geesten der voorouders: *bakishi* of *bajangi*, kunnen in sommige geijkte lofbetuigingen ook die titel krijgen.

De behekser, omwille van zijn bijzondere wezenskracht, wordt weleens *nkole* genoemd. Aan machthebbers of invloedrijke personen, zelfs als ze nog in leven zijn, wordt soms die eretitel gegeven; gelijk ze eveneens *mukishi* (= geest van afgestorvene) kunnen genoemd worden zonder daarom reeds als leden van het geestenrijk gedacht te worden.

De benaming *mukishi* of *mujangi*, wordt ook wel eens aan de behekser gegeven:

Mujangi muswe kukulowa
Utu wakulomba nswa mu mushipu.

Als de behekser u zoekt te beheksen

Dan vraagt hij u gewoonlijk mieren in 't droog seizoen.

De eetbare mieren worden alleen in 't regenseizoen gevangen; daardoor wil het spreekwoord zeggen: als de behekser u kwaad wil berokkenen, zoekt hij eerst met u in twist te komen met b. v. iets te vragen dat ge hem niet kunt geven. In uw weigering vindt hij een reden om u kwaad te doen.

De behekser wordt in die spreekwoorden *mujangi*, d. i. geest van afgestorvene, genoemd, door analogie. Gelijk de afgestorvenen een bijzondere wezenkracht hebben om op de levenden in te werken, zo ook de *baloji*. Door een soortgelijke analogie worden in de clanzangen voorname voorouders soms met de naam *muena mupongo* betiteld, niet omdat ze beheksers waren gedurende hun leven, maar als loftitel wegens hun grote invloed op de levenden.

Die benamingen — *nkole*, *mukishi*, *mujangi*, *mupongo* —, in hun ontologische betekenis opgevat, schenken een ruime vrijheid tot allerlei toepassingen; met onze individualiserende mentaliteit zijn wij te zeer geneigd om ze als eigennamen uitsluitend te beperken tot bepaalde klassen van wezens.

8. *Mfwitshi*.

Door andere Lubastammen wordt het woord *mfwitshi* of *imfwiti* gebruikt voor *muloji*, en *bufwishi* voor *buloji* (cf. *Bantoe Filosofie*, blz. 69). De *Baluba* van Kasai gebruiken die woorden niet tenzij in uitdrukkingen als : *mú mfwitshifwitshi* dat gezegd wordt voor alles wat geheimzinnig gebeurt.

Merken we nog op dat de *Balualua* (geen *Baluba*) in Kasai, het woord *mupongo* gebruiken voor wat de *Baluba buanga* noemen, terwijl *manga mapaka* bij hen *mitondo* genoemd worden.

9. Meer uitgebreide betekenissen van *Muloji*, *Mupongo*, *Kulowa* en *Kupongola*.

Uit de oorspronkelijke ontologische betekenis van al die woorden zijn ook afgeleide, meer stoffelijke betekenissen ontstaan :

Kulowa, *kupongola* kan gebruikt worden in de zin van : lukken, slagen, voorspoed hebben ; b. v. *kumona bulela kulowa* = veel familieleden hebben, (behekst zijn) voorspoedig zijn.

Alles wat aan iets of iemand een particulariteit geeft dat hem meerderwaardig maakt onder de soortgenoten, kan aangeduid worden met *kulowa* of *kupongola*.

Bana ba mapasa, *m-bana bapongola* = tweelingskinderen zijn behekste kinderen, d. w. z. hebben een bijzondere levenskracht.

In die zin zegden de ouderen nopens de kinderen die school liepen op de Missie :

Batoke m-biye kupa bana mupongo wa kumanya malu a kule, *mamba kayipu*, *yeye wamanina ku mukanda* = de Blanken geven aan de kinderen een *mupongo*-wezen dat dingen weet welke verre weg gebeurd zijn in zijn afwezigheid ; het kent die door een boek.

De chef die zijn beklag deed over de vrouwen die op de Missie godsdienstonderricht ontvingen, zegde ervan :

Ze leren daar schoon gekleed te lopen, ze leren daar onwillig te zijn tegenover hun man, hem tot hun eigen gedachte te verplichten, met hem te spotten... *badi babambikamu mupongo* = ze krijgen daar een *mupongo*-wezen, d. w. z. ze leren daar handelen op een manier die buiten de gewone doening der vrouwen valt.

Zo kan van ieder dier of zaak, die een eigenschap buiten het gewone vertoont, gezegd worden dat het een *mupongo* bezit. B. v. wie een stuk hout moet verporren dat hem buitengewoon zwaar valt zegt ervan dat het een *mupongo* inheeft.

Zo is ook de zin van *ndowesha* = doen beheksen, in het volgende spreekwoord :

Ntande ndowesha madimba
Njimba ndowesha ngoma ;
Nuenu tuanu tua nkuba,
Nukadi nuya kosha mua Mpande mabwe ?

Het spinneweb geeft een schone toon aan (= doet behekst zijn) de xylofoon. Hars geeft de juiste toon aan (= doet behekst zijn) de trommel.

Gij, beginnelingen in de kunst om de bliksem te sturen,

Ge zoudt reeds gaan verbliksemen het huis van Mpande Mabwe ?

Uitleg: *Ntande* is spin of spinneweb ; in de kalebassen die onder het klankbord van de xylofoon hangen, wordt een kleine opening gemaakt die met dichtgeweven spinneweb beplakt wordt ; dat web doet de klank zinderen, bewerkt er de schoonheid van. Zo ook wordt *njimba* = caoutchouchars verwarmd en op het midden van het trommelvlies gestreken om de klank ervan te versterken en te stemmen. Die werking van spinneweb en hars wordt *kulowesha* (causatief van *kulowa*) = doen beheksen, genoemd omdat ze aan de muziekinstrumenten een verhoogde klankcapaciteit geeft. *Mpande Mabwe* is de naam van wie gewoon is palmbomen door bliksem te treffen.

De zedenleer van het spreekwoord ligt in de laatste zin: beginnelingen mogen zich niet verhoovaardigen tegenover meer bedrevenen, of onbevoegden tegenover mensen met ondervinding.

Iemands dubbelganger, zijn sosie, wordt ook *muloji* of *mupongo* genaamd.

In al deze gevallen wordt het woord *mupongo* meer in beeldspraak dan in werkelijke zin gebruikt.

Na deze etymologische uiteenzetting der inlandse woorden over het beheksen, worden in het verder verloop van deze studie nog enkel de eigen termen voor de behekser en zijn bedrijf gebruikt; we geven ook veel inlandse gezegden over het onderwerp om zo dicht mogelijk de opvatting van de Zwarten te benaderen. Onze eigen dialectiek en beredenering voert vlug tot misopvattingen en onjuistheden zoals b. v. in het hoger aangehaalde artikel « Études sur les devins et sorciers » (*Bulletin des Juridictions indigènes*, 1947, n° 5, blz. 133) waar de *muena lubuku*, de waarzegger, als speciale antagonist van de *bena mupongo* voorgesteld wordt, omdat hij in zijn opsporingen van de ontologische oorzaken ook de beheksers onthult. Zo vatten de Zwarten het niet op; de waarzeggers zijn niet meer de antagonisten van de *bena mupongo* als van de geesten of *buanga* bezitters die ze aanduiden in hun onthullingen. Ze bestrijden niet heftiger de beheksers dan de nageesten of de toveraars. Dat ligt niet in de lijn van hun bedrijf. Het kan zelfs gebeuren dat de waarzegger beschuldigd wordt buiten zijn *kubuka*-werk ook aan *kulowa* te doen; dus zelf behekser te zijn. Wie ook in de clan, welk bedrijf hij er ook uitoefent, kan ervan verdacht worden behekser te zijn. Ten andere, men is of wordt het soms onbewust en oefent de schadelijke beheksende invloed uit ook zonder het zelf te weten.

In negeropvattingen loopt onze ratiocinatie van Blan-

ken gemakkelijk spaak ; daarom is het voor het begrip van hun kennissen geraadzaam zoveel mogelijk bij hun eigen gezegden te blijven, en deze trachten te begrijpen volgens hun eigen gedachten.

IV

WAT IS *BULOJI* ?

1. Het is een begrip uitgedacht volgens de wezenleer der *Bantu*, om uitleg te vinden voor ongeluk, ziekte en dood.

Over *Buloji* schreef een Luba-Zwarte : « De zaak is gekend door alle Zwarten uit alle windstreken, waar ze ook wonen, stroomopwaarts of stroomafwaarts, waar de zon opgaat of waar ze ondergaat, iedereen kent het *mupongo* en gelooft aan zijn bestaan..., *kadi dimanya dituambamba adi dienza dia kabakoshi kujingulula ne : ntshinyi etshi tshine tshidi ne : m-mupongo, mudiwo m-munyi* ? Maar de kennis ervan kan hij niet ontleden, noch duidelijk maken wat het begrip *mupongo* inhoudt, of hoe het is ».

Het is moeilijk voor hen daarover uitleg te geven, omdat alles wat ze erover denken en zeggen berust op een gedachtenwereld welke niet de onze is.

Het *buloji*-begrip is voor hen niet alleen een mogelijkheid, niet een waarschijnlijkheid, doch een vaste waarheid waaraan niemand twijfelt. Wat voor ons louter fantasie is en hersenschimmen, is voor hen wezenheid en zekerheid omwille van de grondgedachten waarop hun denken en oordelen berust. Maar die grondgedachten van hun wezensvisie hebben ze nooit kunnen vertolken met een geijkte terminologie, noch kunnen vastleggen in welomlijnde grondprincipes, noch kunnen opbouwen tot een geordend stelsel dat er de syntese zou van weergeven. Ze hebben er geen bewuste kennis van,

dus ook niet van het verband dat bestaat tussen die wezenleer en het *buloji*-begrip dat eruit ontstond. Onze taak is het dat uit te vinden in de studie van hun voorstelling van het *mupongo*, in zijn werkdadigheid, in de verhalen welke ze erover ten beste geven en in de wijsheid erover, vastgelegd in hun spreekwoorden.

Hun *mupongo*-begrip heeft maar bestaansmogelijkheid, zin en logiek, in hun eigen wezenleer. Omdat ze de wezens opvatten enkel als krachten, het omhulsel enkel als bijkomstigheid dat niet behoort tot de wezenheid zelf ; omdat ze geloven aan een metafysische, onstoffelijke invloed van die krachten op elkaar ; omdat ze bedenken dat iedere kracht haar volle ontplooiing en wezensontwikkeling zoekt te bereiken ; omdat ze geloven dat die ontwikkeling en versterking bewerkt worden door een ontologische, oorzakelijke invloed van voortbrenger op voortgebrachte, van God en de voorouders op de levende mens, hebben ze in diezelfde gedachtengang een oorzaak bedacht van de stoornissen en de tegenwerkingen in de ontwikkeling van de zichtbare wezens.

De ontologische oorzaken van ziekte en tegenspoed konden wel gevonden worden in vertoornde voorouders of kwaadwillige medemensen die krachten van lagere wezensmacht aanwenden, maar de uitweg in die richting was niet afdoende ; daartegen hadden ze het geschikte verweer ; voor onafwendbare en onoverkomelijke verzwakking en verkwijning van wezenkracht bedachten ze vanuit hun ontologische grondbegrippen een derde oorzaak : het *mupongo*, een vreemde vernielingskracht waartegen, eenmaal in haar greep, geen enkele wezenheid verweer heeft.

2. Het *Mupongo* is een metafysische eigenschap.

Het *Mupongo* is een metafysische eigenschap, die ze toekennen aan de onstoffelijke wezenheid van sommige

mensen, ze is bij machte nadelig in te werken op de wezenkracht van mensen, dieren, planten en dingen, ze te verzwakken, te verminderen, te doen verdwijnen uit de zichtbare wereld. Het is een metafysische schadelijke werking van kracht op kracht, doch met weerslag op het stoffelijk omhulsel.

Alles gebeurt in het onstoffelijke, maar wordt uitgedrukt door stoffelijke voorstellingen welke de Zwarten situeren tevens in het materiële en in het metafysische; twee werkelijkheden die voor hen even reëel zijn. Ze begrijpen de voorstelling met een geesteswending die niet de onze is. Wij hebben voor metafysische werkingen een terminologie en een uitdrukkingsapparaat dat de voorstelling ervan vaststelt in het onstoffelijke, zodat verwarring is uitgesloten met het onstoffelijke. Zij hebben enkel stoffelijke voorstellingen ook voor het uitbeelden van een metafysisch gebeuren. Ze geloven aan het stoffelijk gebeuren, maar denken terzelfdertijd aan het metafysische, dat even wezenlijk is. De twee realiteiten worden terzelfdertijd gedacht; zo komt het dat in de stoffelijke voorstelling altijd gezegden verschijnen die stoffelijk opgevat niet mogelijk zijn en hun toch geen aanstoot geven. Waar ze spreken van het eten van mensenvlees geloven ze aan die realiteit, maar denken terzelfdertijd aan het metafysisch vernietigen van de onstoffelijke menselijke wezenheid. Zo kunnen ze onverstoord beweren dat het koken van mensenvlees gebeurt in potten met gaten zonder dat het vleesnat eruit vloeit. Het stoffelijk gebeuren en de onlichamelijke werkelijkheid worden in hun manier van opvatten almaar door ondereen gemengd. Wij zijn geneigd het werkelijke te leggen in het stoffelijke gebeuren en het metafysische meer als een onwezenheid op te vatten; bij hen is het omgekeerd, het metafysische is het echte werkelijke; het stoffelijke meer schijn en afbeelding.

De werkdadigheid van de *mupongo*-macht is tweërlei :

een werking rechtstreeks op de wezenheid zelf der dingen, waarop ze beslag legt, die ze verzwakt, vermindert, doet verdwijnen, wat als gevolg ervan een verzwakking of verdwijnen van het omhulsel meebrengt : dat is het *kulowa* of *kupongola*; een andere werking rechtstreeks op het omhulsel der dingen, het lichaam bij de mens, dat ze kan veranderen in zijn geheel of gedeeltelijk, vervangen geheel of gedeeltelijk, of doen verdwijnen, zodat de wezenheid handelt zonder omhulsel : dat is het *kualula* of *kuandamuka*.

De werking van de *muena mupongo* gebeurt altijd ten nadele van de persoon die aangetast wordt. Daar wordt nochtans aan een categorie van beheksers gedacht die door twist- of superioriteitsgevoel kwaadwillig staat tegenover de medebeheksers, en uit dien hoofde de mensen voordelig kan zijn.

De *muena mupongo* tast de levenskracht van de medemens aan, niet om zijn eigen wezenvermogen ermede te versterken of te verhogen ; dit is een misopvatting die nergens door de Zwarten gezegd noch zelfs geïnsinueerd wordt. Zij is ontstaan door een verkeerde uitleg van de geijkte uitdrukking : *baloji badi badia bantu* = de *baloji* eten de mensen op. Het woord « eten » brengt vanzelf de gedachte mee : zich spijsen om zich te versterken ; maar *kudia* heeft ook hier, zoals in vele andere uitdrukkingen, niet de betekenis van « eten », maar van vernietigen. De *muloji* neemt in zich de levenskracht niet op van de mens die hij doodt, want die levenskracht blijft integraal voortbestaan in de onderaardse, onzichtbare wereld ; enkel haar uiterlijkheid en gewone aardse werkzaamheid wordt te niet gedaan. Op de onderaardse wereld heeft het *mupongo* geen vat ; *bakishi* ondergaan geen *kulowa* of *kupongola*. *Bakishi* hebben een hogere levenskracht, een lagere kracht kan op een hogere niet rechtstreeks inwerken. De *baloji* moeten zich verdedigen door *manga* tegen de wraak der afgestorvenen die ze naar het dodenrijk deden verhuizen.

Het is dus niet tot eigen versterking of wezenontwikkeling dat de *muena mupongo* werkt ; de reden van zijn werkzaamheid ligt elders. Het *mupongo* wordt opgevat als een kwaaddoende eigenschap die *per se* werkdadig is als de omstandigheden ertoe geschikt zijn ; daarom wordt ze gedacht te kunnen werken ook als de eigenaar ervan onbewust is, of bij kleine kinderen, onbekwaam om te oordelen ; daarom ook zal de *muena mupongo* trachten de persoon welke hij wil aantasten eerst in twist te betrekken of opgewonden te maken of een onvriendelijke daad te doen stellen tegen de *muena mupongo*. Dat gebeurt om bij het slachtoffer voordelige omstandigheden te scheppen die de *mupongo*-macht doen actief zijn. Bij de *muena mupongo* verwekken deze voordelige omstandigheden de drang tot kwaaddoen, doch niet zo dat deze door de eigenaar niet zou kunnen beheerst of geleid worden. Laat hij die vernielende macht werkdadig zijn, dan is het, niet om sterker te worden, doch enkel uit boosheid ; de reden van die boosheid legt men in de ondeugden die het vaakst de mens beroeren : jaloersheid, haat en wraakzucht.

Het kwaad dat de *muena mupongo* sticht is in eerste instantie een metafysisch kwaad dat uitgaat van een mens die in wezenkracht een hogere graad bekleedt dan de gewone mens. Daarom heeft deze laatste, wanneer hij eenmaal in de greep van de *mupongo*-macht is, geen verweermiddelen ; het lagere werkt niet rechtstreeks op het hogere. De verdedigingsmiddelen, uitgedacht tegen de *bena mupongo*, bestaan erin de omstandigheden te vermijden welke aanleiding geven tot beheksen ; ook de ontologische hulp der *manga* om onzichtbaar te worden voor de *bena mupongo*, *manga* om hun de toegang te versperren of ze op de vlucht te jagen. Maar eenmaal aangetast is geen verlossing meer mogelijk, ook niet door *manga*.

Het *mupongo* en het *buanga* zijn twee metafysische

krachten maar van verschillende aard. In het *buanga* zit de kracht van de nageest die erin woont; de geesten zijn van een hogere levensgraad dan de nog levende mensen; het *mupongo* is de eigenschap van een nog levend mens; het lagere kan op het hogere niet inwerken, daarom kan de *mupongo*-kracht niet rechtstreeks inwerken op de *buanga*-kracht welke de mens tegen *mupongo* behoedt; het onschadelijk maken van die beschermende macht gebeurt niet door de *mupongo*-eigenschap maar door het vervaardigen van sterkere *manga* welke de eerste kunnen overwinnen. Daaruit volgt dat iedere *muena mupongo* verondersteld wordt bezitter te zijn van vele en sterke *manga*.

3. Het *Mupongo*-begrip wordt claniek opgevat.

De behekser wordt verondersteld zijn nefaste invloed uit te oefenen enkel op familieleden of medeleden in de clan, niet omdat de *mupongo in se* onmachtig zou zijn invloed uit te oefenen op levenskrachten buiten het clanverband ⁽¹⁾, — dergelijke voorbeelden worden wel meer aangehaald, — maar omdat het gehele verloop van het leven altijd claniek wordt opgevat bij primitieve volkeren. Iedereen leeft enkel door en voor de clan. Iedereen wordt gedacht te leven door het verband dat hij heeft met de clanstichter, rechtstreeks door consanguiniteit of onrechtstreeks door affiniteit, door de levensinvloed die hem toestroomt langs de lijn der voorouders. Iedereen wordt geacht enkel te leven om de huidige levenskracht van de stam op te voeren tot zijn hoogste ontwikkeling, omdat daarvan de waarde en de voorspoed in het huidig leven van ieder enkeling afhangt, ook de waarde en wezensgraad

⁽¹⁾ Daar de Blanke verondersteld wordt van een hogere wezenkracht te zijn dan de Zwarte en een lager wezen niet rechtstreeks op een hoger kan inwerken, wordt nooit gezegd dat een *muloji* een Blanke behekt; het tegenovergestelde wordt mogelijk geacht.

van de opvolgers in de toekomst, en door middel van de vereringen ook zijn blijvende werkdadigheid op de clanleden in het onderaardse.

Met dezelfde bezorgdheid waarmee ieder zijn levenskracht zoekt op te voeren tot de hoogste vruchtbaarheid voor de clan, bestrijdt ook ieder de invloeden welke die levenskracht in hem aantasten en verminderen ten nadele van de clan; onder die vernielingselementen is het meest geduchte: het *buloji*. De strijd tegen ieder door *mupongo* besmet lid is niet enkel een persoonlijk verweer maar een aangelegenheid die de hele gemeenschap aanbelangt, een zuivering en bevrijding voor de hele clan.

Daarom aanvaardt ieder lid, die volgens de gebruikelijke opsporingsmiddelen, *lubuku* of *tshipapa* — waarzeggerij of giftproef —, besmet wordt bevonden met *mupongo*, zijn schuld en gaat over tot bekentenissen door auto-suggestie; hij aanvaardt meteen de gebruikelijke pogingen tot verlossing van zijn kwaaddoende eigenschap, of de verwijdering uit de levende clangemeenschap door verbanning of dood, in hun begrip twee soortgelijke straffen.

We denken dat de opgegeven algemeenheden eigen zijn aan het *buloji*-begrip waar het zich ook voordoet d. i. over de gehele negerwereld, wellicht ook bij alle volkeren zolang ze in claniek verband leefden en dachten volgens dezelfde wezenleer als nu nog de Zwarten doen.

Hoe de *Baluba* van Kasai aan dit begrip vorm en toepassing hebben gegeven in het dagelijks verloop van hun leven, is het onderwerp van het vervolg dezer studie,

V

HET VERWERVEN VAN DE *BULOJI*-EIGENSCHAP

1. Ze is een eigenschap vast aan de wezenheid van een mens, geen uitwendigheid.

Bij het ondervragen der Zwarten om te weten hoe men *mupongo*-macht bekomt was er gewoonlijk een meningsverschil. De enen beweerden : men krijgt ze door een *muena mupongo* die ze op u overbrengt ; de anderen zegden : men bekomt ze door een *buanga* welke een *mupongo*-man u vervaardigt ; wie de *buanga bua mupongo* bezit verwerft erdoor *mupongo*-macht. Wat de eersten dan hoofdschuddend deed zeggen : *Buloji ndijimbu ki mbuanga* : *Buloji* is iets geheims, geen (zichtbare) *buanga*. Dit meningsverschil ontstond dikwijls en de Zwarten welke de eerste zienswijze opperden waren gewoonlijk de minst begaafden ; die van de *buanga*-theorie, de meer nadenkenden, de meer wijzen. Toch menen we dat de eersten gelijk hebben. *Mupongo* is geen macht die men bekomt door het bezit van een *buanga* en de kracht der ingrediënten die het bevat, macht die men dus heeft of niet heeft naar gelang men de *buanga* al of niet bezit. *Mupongo* is een geheimzinnige eigenschap vast aan de wezenheid van een mens, ze kan inwerken op de wezenheid van een ander mens zonder tussenkomst van *buanga*, rechtstreeks, kracht op kracht.

De *muena mupongo* kan zijn *mupongo* eigenschap voortzetten met of zonder *buanga*. Doet hij het met een *buanga* dan zijn de ingrediënten welke hij gebruikt niet die van een mens die al *mupongo* heeft, maar van dieren of zaken die een nabootsende eigenschap bezitten van

die welke de *mupongo*-kracht manifesteert. Maar die dieren of zaken hebben geen *mupongo*, enkel de mens kan *mupongo* hebben, dus kan door hun *bijimba* geen beslag gelegd worden op die kracht, ze geven geen *mupongo*, ze zijn er niet toe nodig. Dat inzicht heeft de gewone Zwarte als hij spontaan zegt: *mupongo, n-dijimbu, ki m-buanga*: *mupongo* is iets geheims, geen *buanga*-macht. Het diepere begrip moet de Blanke zelf halen uit alles wat ze over het *mupongo* zeggen, omtrent zijn manier van handelen, zijn uitwerksels.

De *mupongo*-macht is een *dijimbu* (*disokome*), iets dat niet kan gezien worden, iets dat geheim werkt. Zij is geen ding, zij is een eigenschap, een onzichtbare eigenschap die inhaerent is aan de wezenkracht van sommige mensen en waardoor ze metafysisch kunnen inwerken op de wezenkracht van andere mensen. *Mupongo* heeft wel een invloed op het lichaam, op het omhulsel van de wezenheid welke aangetast is, maar dat gebeurt enkel als een gevolg, zonder hulp van fysieke middelen.

Wat ligt begrepen of wordt onderverstaan in gezegden als :

Kutshandamuna ku dijimbu diabo: ze veranderen de dingen door hun geheime eigenschap.

Udi walula amu ne dijimbu dikole: hij verandert (het slachtoffer) door een sterke geheime eigenschap.

In plaats van het woord *dijimbu* wordt ook het woord *lungenyi* gebruikt :

Mupongo, ndungenyi lusokome: *mupongo*-macht is een geheime bekwaamheid. *Lungenyi* kan betekenen: een hoedanigheid, een geaardheid, een natuur, een bekwaamheid, een kennis, ook verstand.

Bena mupongo m-bantu bu tuetu, bikale benza malu a dijimbu. Kadi kabayi benza bantu babamone to, benza amu ne didinga, katuyi tumone, katuyi tumanya to = De *mupongo*-mensen zijn uiterlijk mensen lijk wij, maar

ze kunnen dingen doen met een geheime macht. Ze doen het niet zodanig dat de mensen het kunnen zien ; ze doen het op een misleidende manier, zodat we het niet zien noch weten.

Wat ons leert dat die eigenschap er geen is die door natuurlijke, zichtbare middelen of bedrijvigheden werkt of bekomen wordt ; het is niemand aan te zien dat hij die eigenschap heeft en als die eigenschap werkt kan het ook niet geweten of gezien worden door vreemden. Alles gebeurt in het metafysische, in de wereld der onstoffelijke krachten. Het bovennatuurlijke van die werking kunnen ze niet uitdrukken, maar het ligt besloten in hun gezegden : *Dimponge, didi malu enzeka mu malele* = de *dimponge*-kracht doet zaken van vernuft (= die het begrip te boven gaan = men kan niet onderscheiden hoe het gebeurt).

Amu udibo baleja dine dijimbu adio, ke udi udimanya : alleen hij aan wie men die geheime eigenschap gegeven heeft, kent ze (= weet hoe ze werkt, wat ze kan volbrengen).

Wanneer de *baloji* niet als gewoon persoon handelen, maar als beheksers, worden ze gezegd onzichtbaar te zijn ; enkel de mede-*baloji* herkennen dan elkaar door het licht dat hun geheime eigenschap uitstraalt en dat genoemd wordt : *tudilu tua dijimbu* = de lichten van de geheime eigenschap. Wat genoeg laat inzien hoe de werking in het buitennatuurlijke wordt geplaatst, hoe achter de stoffelijke voorstelling een metafysisch gebeuren wordt gedacht.

2. Hoe bekomt men die eigenschap ?

A. — Er wordt *nooit* gezegd dat sommige mensen *ermede geboren* worden, maar gevallen van kleine kinderen die nog het gebruik van hun verstand niet hebben

en toch als *bena mupongo* beschuldigd worden, zijn niet uitgesloten.

Ik heb het geval gekend van een vader in Luebo wiens vrouw in volle levensbloei was gestorven en hem twee kinderen naliet. Deze kinderen werden door de *muena lubuku* aangeduid als dragers van *mupongo* en derhalve oorzaak te zijn van de dood hunner moeder. Het geloof aan het *lubuku* overtrof bij de vader de natuurlijke gevoelens tegenover zijn kinderen. Na ze enige dagen te hebben beloerd heeft hij ze elk afzonderlijk op de barza van zijn hut vastgenomen en doodgeslagen.

Gevallen van kleine kinderen, *bena mupongo*, zijn uitzonderingen, men wordt gewoonlijk maar *muloji* als men reeds het volle gebruik van zijn verstand heeft en bewust kan handelen. Kinderen beneden de twaalf jaar worden normaal niet van *mupongo* beschuldigd door de *muena lubuku* of de familieleden.

B. — Men bekomt de *mupongo*-eigenschap door overdracht vanwege iemand die er al mede behept is. *Muntu udi ne mupongo, udi mua kuusambulujja kudi munga*: iemand in wie *mupongo*-eigenschap leeft kan die overbrengen op een ander. Deze ontvangt ze bewust of onbewust, maar de *muena mupongo* zet ze altijd bewust over.

Gewoonlijk brengt hij op de nieuweling het *mupongo* over door hem in aanraking te brengen met dingen die hij als *muloji* bewerkt heeft, d. w. z. hij heeft het wezen van die dingen vervangen door een menselijke wezenkracht die in zijn bezit was. De gedaante van het ding blijft, maar ze wordt het omhulsel van een mensenkraft. Daarom noemen ze het ding « mensenvlees », hetgeen niet letterlijk is op te nemen, nl. het is geen stukje menselijk lichaam, maar een menselijke wezenkracht onder de gedaante van iets anders, het is in de gedachte van ieder Zwarte metafysisch mensenvlees. Hij noemt het :

munyinyi = vlees, maar voegt of denkt erbij *munyinyi wa tshialu* = behekst vlees, door *mupongo*-kracht veranderd, geen gewoon vlees. Ieder ding dat op dusdanige wijze de wezenkracht van een mens krijgt noemt men *tshintu tshia dialu* (cf. uitleg blz. 44) ; ermee in aanraking komen, vooral het innemen, zet de *mupongo*-kracht over.

Dipeta dia mupongo didi kabukabu bintu bionso = men bekomt de *mupongo*-kracht door middel van veel verschillende dingen... ; *ne ku bidia, ne ku makanya, ne ku maluvu, ne muitu mu diendakana patupu, ne ku luepo, biandamuka kudi muena mupongo* = door eten, of door tabak, door palmwijn, of door 't bos waarin men wandelt, of door zout (dat men inneemt), zaken die veranderd werden door de *muena mupongo*. Dat *biandamuka* duidt aan dat het geen zaken meer zijn in hun natuurlijke toestand maar in een veranderde metafysische toestand ; men ziet de gedaante van het ding, maar onder die gedaante is iets anders tegenwoordig, nl. de wezenkracht van een mens door de *mupongo*-man daarin gebracht.

Het overzetten van *mupongo*-kracht gebeurt b. v. zo : ge zit in een hut samen met een familielid dat buiten uw weten een *muena mupongo* is ; hij wil u die eigenschap deelachtig maken. Op etensuur schotelt hij u geiten — of kippenvlees voor, of vis of mieren, — maar die zaken zijn *bintu bia dialu*, dingen door hem behekst. Ge hebt geen kwaad vermoeden, ge eet ervan. De *mupongo*-eigenschap gaat over in u.

Er wordt niet verondersteld dat ge geheel onschuldig *muena mupongo* geworden zijt. Want, ten eerste, men vermoedt dat, zonder met opzet die eigenschap aan te vragen, ge toch medegewerkt hebt om er mee behept te geraken door er gelegenheid toe te geven. B. v. door een slechte gewoonte als gulzigheid, gierigheid, ondeugd, diefstaligheid, enz. : *Badi baupeta (u = mupongo) kudi eu udi ne busombavi, ta ne budiadia, ta ne buivi bua dikeba dia pa bisasa* = zij die *mupongo* bekomen zijn ofwel slechteriken,

of gulzigaards of hebben de gewoonte op de zolders (in de hutten) te stelen. Ofwel zijn het mensen die rondlopen met jaloersheid of met haat en wraakgevoelens, twisters en ruziestokers. Zulke mensen weten dat ze gemakkelijk door *mupongo* kunnen aangetast worden, zelfs als ze het niet zoeken of verlangen. Wanneer die mensen door het *lubuku* aangeduid worden als behept met *mupongo*, zegt men tegen hen: *wamanyi kupeta biebe bukole buuvwa ukeba* = ge weet nu (ge hebt nu het bewijs) dat ge in 't bezit zijt van de macht die ge gezocht hebt (door er aanleiding toe te geven). Zo veronderstelt men dat iemand die het gezelschap niet schuwt van mensen die de naam hebben *bena mupongo* te zijn, vroeg of laat ook die eigenschap krijgt. Zij die met een *muena mupongo* in 't bos gaan jagen, aan 't water gaan vissen, in zijn hut gaan slapen, zijn willens nillens kandidaten voor het ontvangen van *mupongo*-macht. Als eenmaal de waarzegger bekend maakt dat een zieke verzwakt wordt door een *mupongo*-man, gaat het vermoeden der familieleden gemakkelijk naar mensen die door hun gedrag gelegenheid geven om door de *mupongo* eigenschap aangetast te worden. De geschikte gelegenheden zijn menigvuldig in 't gewoon verloop van het dorpsleven. Daarom zeggen de vreesachtigen, de bangeriken: *Mupongo udi muvule bu mabeji a ku mutshi* = *mupongo* is zo menigvuldig als de bladeren op de bomen. De gewone Zwarte vindt dat erg overdreven en schat hun normaal getal in een dorp van ongeveer vijftig man op vier of vijf, ten hoogste tien als de familiegroep erg aangetast is.

Ten tweede, de *muena mupongo* wordt schuldig beschouwd aan zijn *buloji*, ook als hij het niet met opzet gezocht heeft, omdat men veronderstelt dat hij tijdens het overzetten, bewust werd van hetgeen hem overkwam, en zijn toestemming heeft gegeven door iemand van de familie aan te duiden om door *mupongo* te worden gedood.

Voor de uitbeelding van zulk een overzettingsproces laten de Zwarten hun fantasie vrije teugel; het is een mengelmoes van natuurlijk en buitennatuurlijk gebeuren.

We gaven hogerop het geval van iemand die zit te eten met een nietvermoede *muena mupongo*... Hij neemt dus wat geitenvlees uit de schotel en eet, maar terwijl hij een deeltje tussen de vingers houdt om het in de mond te steken meent hij het te zien veranderen en het uitzicht aannemen van vlees van een ander dier: van een rat, van een vis, enz., of een greep mieren smaakt als een stuk geitenvlees. Daardoor wordt hij gewaar dat hij een *tshintu tshia dialu* aan 't eten is en hij kent er de gevolgen van. De *muena mupongo* ten andere zegt hem: ik gaf u de *bukole*, de kracht, het *mupongo*. Als bewijs ervan ziet hij onnatuurlijke dingen in hem of rondom hem gebeuren. Hij beeldt zich in b. v. in 't bos te zijn en hoort stemmen van mensen die voorbijgaan maar de mensen ziet hij niet of zij zien hem niet. Hij krijgt schrik en tracht zich te verwijderen; 't gaat niet, de wondere dingen blijven aanhouden. Hij belooft aan de man die hem inlijfde, geld of een geit om verlost te worden. Het helpt niet. Om terug normaal te worden moet hij iemand van zijn familie metafysisch uitleveren, iemand noemen van zijn naaste verwanten. Daar hij ziet dat het gaat om zijn leven of het hunne geeft hij de naam ofwel van zijn vader of zijn moeder of van zijn oudste broeder of andere naaste familieleden. Het afstotende in 't geval is dat de nieuw-ingewijde enkel naaste bloedverwanten mag noemen: een kind moet zijn vader of zijn moeder of oudste broeder aanduiden; een jongere broeder of zuster, of een gewoon kind van het erf is te min, enkel een kind van de *Mwadi*, de eerste vrouw op het hof kan volstaan. Een gehuwde man levert zijn eerste kind of zijn vrouw; een moeder haar man of haar kind of wat ze nog in de schoot draagt. Die tegennatuurlijke losprijs doet de

boosaardigheid, die aan het *mupongo*-bedrijf toegedacht wordt, best uitkomen.

Wie zo aangeduid werd zal opgezocht worden door de *bená mupongo*, is meer vatbaar voor hun *mupongo*-macht ; kan hij door hen gegrepen worden, hij zal eerlang ziek worden en sterven.

Van zohaast de ingelijfdé iemand genoemd heeft, wordt alles om hem weer normaal, maar de nieuweling weet zich behept met *mupongo*-kracht. Hij gaat naar huis en spreekt er niet over uit schrik voor het *mupongo* van zijn inlijver en voor de mede-*mupongo* die hem het zwijgen hebben opgelegd.

Al de verhalen betreffende het overzetten van *mupongo*-macht volgen eenzelfde verloop in de voorstelling :

- a) De nieuweling geeft gelegenheid tot het bekomen van *mupongo* ;
- b) Hij komt in aanraking met een *tshintu tshia dialu* ;
- c) Hij vermoedt de kracht die in hem is overgegaan ;
- d) Hij wordt er bewust van gemaakt door ongewone dingen die gebeuren ;
- e) Om zich te redden levert hij iemand van zijn naaste familieleden ;
- f) Alles wordt weer normaal ; hij verzwijgt zijn *mupongo*-kracht.

De manier om die verschillende fazen uit te beelden is zeer verscheiden naar gelang de verbeeldingskracht van de verteller. Ze duidt terzelfdertijd aan hoe de Zwarten altijd inzien dat onder de stoffelijke voorstelling een metafysisch gebeuren verloopt.

Bij die verhalen over voortzetting van *mupongo*-macht vraagt men zich af of er in werkelijkheid iets gebeurt, of het louter fantasie en hersenschimmen zijn. Het antwoord is dat geheel hun denken daaromtrent verloopt in een atmosfeer van metafysica en buiten-

natuurlijkheid. Elke Zwarte heeft verhalen gehoord over het voortzetten van *mupongo*-kracht. Gebeurt er met iemand iets dat maar in de minste mate gelijkenis vertoont met een der fazen van het voortzettingsproces, dan kan hij gemakkelijk door autosuggestie het gehele verloop erbij fantaseren. Er gebeuren in hun leven zo veel dingen die een voortzetting van *mupongo* suggereren. De begeerte ernaar, de vrees ervoor, de droom erover, koortstoestanden, aanslepende ziekten met lange bedenkingen over ontologische oorzaken, het gehele milieu van geheimzinnigheid in de onmetelijke uitgestrektheid van bos, brousse of water, al die factoren zijn gunstig voor de *mupongo*-suggestie.

Laten we luisteren naar een jongen van twaalf jaar die het verhaal vertelt van zijn beheksing :

« Ik zat te eten. Ik nam een sprinkhaan, ze had de smaak van men-senvlees ; ik nam een stuk eierplant (aubergine), het had de smaak van vlees. Ik was verbaasd. Het stuk kleefde aan mijn vingers zonder er af te vallen. In de mond werd het groter dan toen ik het erin stak. Plotseling zag ik mij op de vergaderplaats der *bena mupongo*. Ze zegden mij : Nu zijt ge van onze *mupongo*-groep want ge hebt men-senvlees gegeten ; lever ons een mens uit om hem te doden. Ik wou niet, ik zegde dat ik niemand kende die ik kon uitleveren. Ze maakten zich kwaad : Indien ge niemand noemt, kunt ge van hier niet meer weg ; ze versperden de weg en vroegen : Geef ons ofwel uw vader ofwel uw moeder of uw oudste broeder of een kind van de *mwadi* op het erf. Ik werd zeer bevreesd, ik noemde tegen mijn wil in mijn vader. De beheksers waren zeer verheugd en lieten mij gaan ».

Het enig werkelijk gebeurde zal wel enkel de smaak geweest zijn welke de jongen ondervond bij het eten van mogelijk slecht voorbereide sprinkhanen en eierplanten. De rest is fantasie die aangedikt wordt bij ieder herhalen van 't verloop der gebeurtenissen. Voor de goede gemeente was het wel degelijk een behekst kind geworden, candidaat om als schuldige aangeduid te worden bij het ziek worden van een familielid of bij het

voorzaken van gelijk welk ongeluk in het dorp.

Het grootste gedeelte van hun belevenissen of de uitleg die ze erbij geven zijn « wonder verhalen ». B. v. :

« Ik was in het bos. Daar viel een tak die mij wou doden. Ik schrok. Ik zette mij neder en rustte op de tak. Maar die tak was een *tshialu*-tak. Als ik erop neerzat werd hij een boom ; ik steeg ermee de hoogte in en zat van boven te wiegen naar links en rechts. Ik kon er onmogelijk afkomen. Ik riep om hulp. Men antwoordde : om er te kunnen van neerdalen, wat geeft ge ? Ik beloofde geiten, kippen en van alles. Men weigerde, men zei : geen gewone dingen, maar lever uw vader of uw moeder of een familielid, zoniet blijven we u vervolgen en sterft ge in hun plaats. Uit schrik noemde ik mijn broeder. Ik werd een *muenamupongo* ».

Daar de uitgeleverde persoon een naaste verwante is van deze die hem aanduidt, en hun wederkerige wezenkrachten zo nauw verbonden zijn, heeft het in bezit nemen van de een als gevolg dat de *benamupongo* gemakkelijker vat hebben op de andere. Door beheksing mensen doden die niet werden uitgeleverd wordt aanzien als iets moeilijks dat maar bij uitzondering gebeurt. De uitgeleverde persoon is een gemakkelijke prooi geworden voor de *kualula*-macht der *baloji*. Degene die de nieuweling inlijft beschouwt die uitlevering als een betaling voor de *mupongo*-eigenschap welke hij bezorgt. *Utshimutela amudiende dina, amumone amu ukadimu tshialu tshiabo atshio, bakwate ku dimponge, bashipe* = van zohaast enkel zijn naam (van het slachtoffer) werd genoemd, komt hij onder hun *tshialu*-macht, wordt gevat door hun *dimponge*-kracht, het is zijn dood.

Hoe de *Baluba* zich voorstellen dat die uitgeleverde wezenkracht gevat wordt, het jagen ernaar met het *bukondo*-net, het verbergen van het gevangen wezen, het doden en eten van het slachtoffer op de vergaderplaats der *baloji*, wordt verderop volgens het bestek van dit boek uiteengezet.

Het uitleveren door de nieuw-ingelijfde van een zijner

naaste bloedverwanten, is een werkdadigheid geweest van zijn verworven *mupongo*-kracht, een verharden van zijn wil om mensenlevens te vernietigen: *Muine wamufidi au ukola nende mpala* = hij die hem uitleverde versterkt erdoor zijn gemoed. Was hij vroeger te rechtgeaard of te vreesachtig om zich aan zijn familieleden te vergrijpen, nu wordt hij vol durf en hardvochtigheid; hij begint lust te gevoelen in het aantasten van het leven van anderen.

We hadden het tot hiertoe over personen die niet met opzet zoeken het *mupongo* te bekomen, maar zich door hun gedragingen in gevaar brengen eenmaal besmet te worden. Er wordt verondersteld dat er ook personen zijn die moedwillig aan een *muena mupongo* aanvragen die machtige eigenschap te bekomen. Dit gebeurt altijd uit haat of wraak of nijd. Het is b. v. een vrouw op het erf van de veelwijver, die haar kind zag sterven; ze meent dat een der medevrouwen er de oorzaak van is (de ontologische oorzaak) en zoekt zich te wreken door zich *mupongo*-kracht aan te schaffen en uit te werken op de kinderen van die medevrouw. Of gebeurlijk is het een mens met een lichaamsgebrek die zijn bespotters wil straffen, hij werft *mupongo*-kracht aan om die op hen uit te werken. Of de verongelijkte in de familie die geen voldoende deel bekwam in de gezamenlijke bezittingen om te kunnen huwen. Of de vrouw die in twist geraakte met haar man, of omgekeerd. Men zoekt *mupongo*-kracht enkel en alleen om kwaad te stichten.

C. — Het *Buanga bua mupongo*. Om op de wezens ontologisch beslag te leggen, hun wezenheid, hun geestelijke kracht te gebruiken tot bescherming, of tot afweer van schadelijke invloeden, of tot aanval tegen vijandige macht, heeft de Zwarte het *buanga bupaka*, het metafysisch hulpmiddel; een stoffelijk middel om een werking in het metafysische uit te voeren. Het *buanga*

werkt door tweërlei onstoffelijke krachten die huizen in het stoffelijke ervan : a) de wezenheid van sommige dingen, door toedoen van *bijimba*, d. w. z. stoffelijke toebehoorten waarin die wezenkracht zich heeft veruiterlijkt ; b) de geesten van afgestorvenen, *bakishi*, die opgeroepen worden door de *buanga*-vervaardiger, en verondersteld in het *buanga* te komen inwonen. Door het *buanga bupaka* worden die *bijimba*-krachten ten dienste gesteld van de inwonende *bakishi*, om uit te voeren langs metafysische weg, wat de eigenaar van het *buanga* verlangt dat er zou gebeuren, of in het onzichtbare, of in het stoffelijke.

We zagen hogerop dat *mupongo* een speciale geestelijke eigenheid is, geen mens of ding waarvan de wezenheid door *bijimba* kan bemachtigd worden. Er zijn geen *bijimba* die *mupongo*-macht schenken. Er zijn ook geen *bakishi* die *mupongo*-macht benuttigen : geesten in de onderwereld worden nooit verondersteld met *mupongo*-macht op levenden in te werken ; enkel een levende mens kan *mupongo*-werk uitoefenen.

Daarom is een *Buanga* om *mupongo*-kracht over te zetten, in de zin van een gewoon *buanga bupaka*, niet denkbaar.

Toch beweren sommigen : *Mupongo, m-buanga bupaka, bu mudi mupakabo bukwa manga onso aa = mupongo* is een *buanga* en wordt vervaardigd gelijk alle *manga*. We kunnen veronderstellen dat het *Buanga* om *Mupongo* over te zetten ontstond in latere tijden, bij stammen, welke een periode doorleefden van hoge opbloei van *Buanga* verering. Het gebeurde dan dat mensen gekend als *bena mupongo*, hun beruchtheid wisten uit te baten met voor anderen die het aanvraagden, een *buanga* te maken als middel om het *mupongo* te bekomen. Het oorspronkelijk begrip van het voortzetten, door aanraking met een *tshintu tshia dialu*, werd aangepast aan het *mpaka manga*-bedrijf dat meer in de smaak viel en meer winstgevend was.

De voorstelling van het vervaardigen van zulk een *mupongo-buanga* is dan ook zeer verschillend van het gewoon proces in het vervaardigen van *manga mapaka*.

De gebruikte *bijimba* zijn geen dingen die toehoren aan eigenaars van *mupongo*-macht, ook geen *bintu bia dialu*, maar wel toebehoorten van zaken of dieren welke eigenschappen vertonen die gelijkenis hebben met de manier van werken van het *mupongo*. Er wordt geen beslag gelegd op *mupongo*-macht, enkel op simulaties ervan. Die *bijimba* worden niet bewaard in een omhulsel maar worden ingeslikt. Er gebeurt geen aanroeping der *bakishi*, maar de zaken verlopen zoals we gezien hebben bij het oorspronkelijk voortzetten der *mupongo*-kracht.

Het processus van het verkrijgen van *mupongo* door een *buanga* gebeurt in drie fasen :

- a) Het inslikken van zekere ingrediënten ;
- b) Het vervaardigen van een schuiloord waarin de aangetaste wezenkrachten kunnen bewaard worden ;
- c) Het bewustworden van het bezitten van de *mupongo*-eigenschap en het uitleveren van een familielid.

a) *Het inslikken van zekere ingrediënten, de bijimba.*

Wat de *Baluba* ervoor bedacht hebben zijn de volgende dingen :

1. *Mutoto* = een stukje meteorsteen, aerolithe.

Het komt voor in de *bijimba* van alle grote *manga*. Ieder *mpaka manga* van belang bezit een stuk mineraal, dat verondersteld wordt afkomstig te zijn van een meteorsteen. De reden van het gebruik ligt in de betekenis die ze er aan geven : het komt van uit het hemelruim, van wezens met hogere kracht. Waar de steen op de aarde viel werd het uiterlijke der dingen veranderd, de grond ingedrukt, het gras verbrand. *Muaba au kuandamuka kushiya muabo mua kale* =

die plaats veranderde van uiterlijkheid, moest haar vroeger voorkomen afleggen. Een gelijkenis dus met de *kualula*-macht.

2. *Dishinde dia mu tshisalu* = gras van op de markt-plaats. Zulk gras wordt betreden door iedereen, dus ook door de leden van de familie, ook door hen die reeds *mupongo*-kracht hebben. De wezenkracht van al die personen is in aanraking gekomen met dat gras ; door dat gras krijgt de nieuwe *mupongo*-man vat op de wezenkrachten van zijn familieleden. Daardoor wordt hij gekend door zijn soortgenoten in het *mupongo*-bedrijf, en worden deze gekend door hem.

3. *Mutu wa lungoniyonyi* = (een stukje van) de kop van een kameleon. De kameleon kan met zijn rond-draaiende ogen naar alle richtingen zien, naar voor en naar achter, naar boven en naar onder. Hij bemerkt alles wat in de omtrek is, dicht of ver ; ziet in het licht, ziet ook in het duister. Het vel van de kameleon kan van kleur veranderen al naar gelang de kleur van het milieu waarin hij verblijft ; hij kan dik of dun worden, schoon schijnen of lelijk. Alle eigenschappen welke gelijkenis vertonen met die der *bena mupongo*. De kop is het centrum van al die krachten.

4. *Kishi ka tshitshiabila-nsanzu* = een stukje van het *tshitshiabila-nsanzu* insect. Een diertje dat opgerold verblijf houdt in een popje van houtstukjes, ermee rondkruipt, naar buiten enkel zijn kopje laat zien. Het wordt dus haast niet opgemerkt, laat zich niet in zijn ware werkelijkheid zien. Wat eigen is ook aan de *bena mupongo*.

5. *Tshifua bubela* = een klein insect met een verdord uiterlijk, het valt niet op ; raakt men het aan, dan gebaart het zich dood. Het gelijkt door die eigenschappen op de *muena mupongo* die zich voordoet als een onbeduidend persoon, als een onschadelijk, niet te vrezen wezen.

6. *Lupidi* = vrucht van een boom, ze is ongeveer drie cm groot, plat en rond en zeer hard. Ze lijkt op een *mpala mukole* = een stout voorhoofd = een hard gemoed, eigenschap der *bena mupongo* bij het doden van mensen.

De vijf eerste *bijimba* worden in deze vrucht gelegd en samen ingeslikt ; door hun betekenis vormen ze één groep.

7. *Kamunyimunyi* = een fosforescerend vliegje dat in de nacht rondvliegt ; het verzinnebeeldt de *tudilu tua baloji*, de lichtjes die de *baloji* in hun oksels steken en af en toe laten glimmen om hun mede-*baloji* van hun tegenwoordigheid te verwittigen.

8. *Kamembu ka tshiamu tshikunze* = bel in rood ijzer. De *kamembu*-bel vervaardigen vraagt aan de smid veel en moeilijk werk ; daarom wordt ze betaald met een hoge prijs ; enkel een mens van gezag kan haar kopen. Het bezit ervan is een teken van eer en rijkdom. Ze wordt ondermeer gebruikt bij het bezingen van voorname personen ; de loftitels die ze uiten onderlijnen ze door het slaan op die bel. Die loftitels vermelden gewoonlijk de dapperheid van bepaalde clanleden, in 't bijzonder van iemand die erin slaagde een vijand te doden en daardoor de *Manji*-titel kreeg. Die bel verzinnebeeldt de macht, de onvervaardheid, de driestheid der *bena mupongo*.

9. *Menga* (= *mbenga*) *wa muvumu* = vrucht van een rubberboom. Als de vrucht afvalt, blijft ze niet liggen waar ze viel, maar door haar rubbereigenschap wipt ze met sprongetjes verder. Dat verspringen noemt men *kuvuma*, vandaar het woord *muvumu*. Het wippen van de vrucht geeft de eigenaardigheid weer van de *bena mupongo* die weten te ontspringen aan de gevaren van mensen die hen zoeken te ontmaskeren en te doden.

Deze drie *bijimba* vormen ook een groep ; de *mbenga* wordt aanzien als de voornaamste van al de hier gebruikte ingrediënten.

10. Bij de vorige ingrediënten wordt nog gevoegd een stukje van een mensenschedel, en een stukje hout, gesneden in de vorm van een prauw. Het eerste, gebruikt in vele *manga*, is er om aan menselijke wijsheid deelachtig te worden; het tweede om stromen en moerassen te kunnen oversteken als men op reis is.

Al die dingen moet men zich heel klein inbeelden; grootte of volume van de *bijimba* hebben geen belang in het deelachtig worden aan de eigenaardigheden van de wezenkracht welke ze bezorgen. De hier vernoemde *bijimba* worden zo klein genomen dat men ze kan inslikken gestoken in een mondvol maniokbrij of in een brok banaan. Merk op: niet de *mupongo*-eigenschap wordt erdoor gegeven, maar het deelachtig worden aan de voornaamste kenmerken van het *mupongo*. De gebruikte *bijimba* geven maar nabootsing van de *mupongo*-kracht.

b) *De kapundu-bewaarplaats.*

In het vervaardigen van het *mupongo-buanga* is het eerste werk het inslikken der *bijimba*; het tweede is het gereedmaken van een kalebasje, het magische *kapundu*, waarin de door de behekser aangetaste wezens bewaard worden, vooraleer men ze doodt. Het is een stoffelijke kalebas, groot of klein, de omvang heeft geen belang, daar het doel dat men erdoor bereiken wil in het metafysische ligt. De geschiktheid tot dat doel verkrijgt de kalebas door de *bijimba* welke de *muena mupongo*, die ze gereed maakt, er inlegt; daardoor wordt ze een *kapundu kapaka*; een kalebas met metafysische kracht. Hier is het dus niet de zaak, *mupongo*-eigenschap te bekomen, maar wel deelachtig te worden aan krachten die nuttig zijn om te slagen in het doel, waartoe het kalebasje gebruikt wordt: de aangetaste wezenkrachten van mensen erin te bewaren en te gebruiken tot eigen nut.

De hierbij gebruikte *bijimba* zijn :

1. *Nsuki ya tshitokatoka* = haar van een albinos ; dat haar, omwille van zijn witte kleur, is een geluks-aanbrenger. Wit duidt klaarte aan, verzwinden van zwarigheden en moeilijkheden. *Kutoksha ku mesu* = het klaar maken voor de ogen is synoniem van doen slagen. *Mvidi Mukulu akulabe lupemba* = God bestrijke u met witte aarde ; betekent : God make u gelukkig, voorspoedig. Wit is zinnebeeld van geluk, van integriteit.

2. *Musenga wa mutshi wa Muabi* ; as van een *Muabi*-boom. De *Muabi* (= *Mulenda mutoke*) heeft een witte schors ; hij wordt daardoor aanzien als een geluks-aanbrenger, ook als een bezorger van schoonheid in voorkomen.

3. *Butu bua butuku bua pa mitshi ya muitu* = zwammen die op sommige bomen ontstaan als ze liggen te rotten. Die zwarte zwammen zijn fosforescerend en glimmen in de duisternis, zodat het brandhout dat ermee bedekt is, in de hut 's nachts (= *butuku*) wat klaarte geeft zonder vuur. Voor het tastgevoel lijken die zwammen op as (= *butu*). Ze geven aan de kalebas de eigenschap haar gevangene te zien ook in de duisternis.

4. *Miji ya kanjingambale* = wortels van de liane *kanjingambale*. De eigenschap die hier verzinnebeeld wordt is het vermogen zich te kunnen hechten aan en verstrengelen met andere wezens om ze vast te houden. De kalebas mag haar prooi niet lossen.

5. *Lupemba lua mukaji mulela mapasa* = witte aarde waarmede een moeder zich bestrijkt als ze een tweeling gebaard heeft. Ze bestrijkt er zichzelf mede en ze bestrijkt er de kinderen mee. Tweelingskinderen worden beschouwd als mensen van hogere levens-

graad, en de moeder die ze ter wereld bracht heeft een bijzondere kracht van slagen in het voornaamste wat op de wereld te doen is : het leven voortzetten. Aan die gelukskracht zoekt de kalebas deelachtig te maken bij middel van de *lupemba* die ermede in aanraking kwam. Het *lupemba* zelf is door zijn witheid een zinnebeeld van onvervalstheid, van ongereptheid, van geluk.

In de verbeelding der Zwarten lopen het stoffelijke en het onstoffelijke altijd dooreen ; wat met termen van stoffelijkheid uitgedrukt is wordt bedoeld in het onstoffelijke ; wat ze verrichten in het stoffelijke wordt geacht te gebeuren in het metafysische. Daardoor kunnen ze een eenvoudig kalebasje beschouwen als schuiloord voor menselijke wezens, op voorwaarde dat het een *tshintu tshipaka* is : een zaak met ontologische kracht. Het materiële uiterlijke in al die half stoffelijke half geestelijke dingen heeft weinig belang. Niet wat voorkomt of gebruikt wordt is gewichtig, maar wel wat erbij gedacht wordt. Ze komen ertoe meer werkelijkheid te geven aan het onzichtbare dat alleen in hun gedachten bestaat, dan aan het stoffelijke dat ze voor hun ogen zien.

Het verbergen van die kalebas is een zaak van groot belang ; ze mag niet gevonden of gestolen worden, ook niet door een mede-*muloji*. Haar wegnemen ware het inbezitnemen van de mensen welke erin verscholen zitten.

De gewone bergplaatsen welke men daartoe uitkiest zijn ofwel binnen in de hut, in een putje in de grond onder het haardvuur, d. w. z. onder de drie haardstenen waarop de kookpot rust ; of in de moddergrond nabij een bron, of onder de dorpel van de deur, of in de grond op de plaats waar de vrouwen maniok stampen ; ofwel in een diep bos waar men een boom uitkiest die in zijn stam een holte heeft waarin het kalebasje verborgen wordt. Het heeft geen belang dat de plaats moeilijk

genaakbaar is, b. v. hoog in de boom waar de eigenaar niet gemakkelijk op kan, of onder het haardvuur dat niet verplaatst wordt, want het verstoppert van aangetaste menselijke wezenkrachten gebeurt niet stoffelijk, het verloopt in het metafysische. Belang heeft maar dat de plaats en de kalebas ongekend blijven. Daarom wordt er voor gezorgd dat het samenkomen van de nieuweling met de *muena mupongo* die hem de *bijimba* doet inslikken en het kalebasje vervaardigt, geschiedt op een plaats waar ze niet gezien worden. Het gebeurt onder een grote boom in de brousse, of op het marktplein als het verlaten is, op het middaguur terwijl iedereen slaapt. Ten andere, merken ze erbij op: die werkzaamheden der inlijving kunnen niet gezien worden door gewone mensen, ook niet door de persoon die daar toevallig zou voorbijgaan.

Van de *mupongo*-man en de nieuweling die hij inwijdt wordt gezegd: *badi bikale butaka, bilamba biteka pashi* = ze zijn naakt en hebben hun klederen afgelegd. Dat *butaka*-zijn wordt meermalen aangehaald in de werkzaamheden van de *muloji*; het betekent wel dat ze ongekled zijn als ze als *muloji* werken, maar mag niet in stoffelijke zin opgevat worden: die uitdrukking wijst erop dat volgens hun opvatting de werking gebeurt niet in het zichtbare, maar in het metafysische, in de onstoffelijke wezenheid der dingen, ontdaan van hun materieel omhulsel. Daarom voegen ze dan gewoonlijk eraan toe dat ze in die *butaka*-toestand van niemand kunnen gezien of bemerkt worden, ook niet van de persoon op wie ze werken. In al die voorstellingen zijn, wat er gezegd of gedaan wordt en wat er bedoeld wordt, twee verschillende zaken; indien we de bedoeling niet kennen, verstaan we ook het gezegde niet, noch de betekenis van de stoffelijke voorstelling. Zo b. v. als ze op het graf van een afgestorvene het gewoon gerief leggen waarvan hij zich bediende gedurende het leven: voor een man zijn boog of mes, voor een vrouw de spatel en de kookpot,

wil dat wel zeggen dat de dode die dingen voortgebruikt in het andere leven, doch ze bedoelen een metafysisch, onstoffelijk gebruik, het gebruik van de onzichtbare wezenheid van het ding, niet van het zichtbare ding dat ze neerleggen. Daarom worden al die zaken eerst onbruikbaar gemaakt in hun stoffelijk voorkomen, vooraleer op het graf te worden gelegd: de boog wordt gebroken, de kookpot doorboord, enz. Als we dan zeggen: ze veronderstellen dat de doden hun aards gerief voortgebruiken in het andere leven, is het juist wat we zeggen; maar als we het begrijpen op onze materiële manier, dan wordt het gezegde onjuist, want ze bedoelen een metafysisch gebruiken van de onstoffelijke wezenheid van die dingen.

Wat dan te denken over de werkelijkheid van de *bijimba* die worden ingeslikt? Wat te denken over de materialiteit van het fameuze *kapundu*, het kalebasje? Zijn het zaken werkelijk gelijk zij het ons zeggen of is het enkel een stoffelijk aanduiden met gelijk wat ding, van werkelijkheden die voor hen enkel in het metafysische bestaan en gebeuren, is het de abstracte wezenheid van de dingen die ze vernoemen? Zodat een stukje hout of gelijk wat, en kalebasje kan genoemd worden, omdat men bij het voorleggen van het ding, doelt op de onstoffelijke wezenheid van een kalebasje. Zo zal de behekser, die door pijnigingen genoopt wordt schuld te bekennen, een stoffelijke kleinigheid gaan halen en zeggen: dit is mijn *kapundu*, of iets anders voorleggen en zeggen: dit is die of die persoon welke ik gevangen hield. En niemand betwijfelt de echtheid van wat hij bekent, omdat de gedachten niet gaan naar de stoffelijke zaken die voorgelegd worden, maar naar de onstoffelijke wezenheden die vernoemd worden.

Daar zal wel nooit een Blanke kunnen tegenwoordig zijn bij een *mupongo*-inlijving; ook een Zwarte zal niet weten te zeggen wat hij gezien heeft, want die dingen

zijn in hun werkelijkheid onzichtbaar, hoe echt ze voor hen ook zijn. Voor hen gebeurt het gelijk ze het ons voorstellen, maar indien wij het enkel stoffelijk opnemen volgens onze denkwijze als Blanken, dan zijn we mis. Misschien gebeurt er stoffelijk weinig of niets, of enkel een simulatie, een fictief nabootsen door de *muena mupongo* van wat de gemeenschap denkt en voorstelt als gebeurende. We hebben honderden *manga* onder handen gehad en de betekenis van alle delen waaruit het bestaat. We hadden altijd iets stoffelijks om tot onstoffelijke begrippen te komen. Maar als ge vraagt naar dingen die een *muena mupongo* gebruikt, b. v. een *mupongo*-kalebasje, dan stelt ge voor hen een onredelijke vraag. Wie heeft er ooit een gezien? Die zaken zijn niet te zien. Ze bestaan dus niet in werkelijkheid? Toch wel, maar die werkelijkheid is voor hen niet zichtbaar. De moeilijkheid ligt in het verschil van wezensbegrip bij ons en bij hen.

c) *Het vaststellen van het mupongo-bezit, en het uitleveren van een familielid.*

Door het innemen van de *bijimba* en het vervaardigen van het kalebasje krijgt de nieuweling de *mupongo*-macht. Volgt nu het uiterlijk vaststellen van het *mupongo*-bezit en het uitoefenen van die macht door het uitleveren van een familielid.

De *mupongo*-man zegt aan de nieuweling: neem de boom vast die ge daar ziet en sluit de ogen. Deze neemt hem sterk vast en voelt dan dat hij hoog in de boom zit. Hij opent de ogen: onder de boom ziet hij *baloji* zitten vanuit alle streken, ontelbaar als de grassprietjes, ieder van hen kent hij met zijn naam. Ze vragen hem: geef ons iemand te eten. *Twalaku webe muntu wa kudikolesha nende mpala* = lever een mens, om daardoor onvervaard te worden (in het *mupongo*-bedrijf). Indien hij toestemt, levert hij zijn vader of

broeder of vrouw ; indien hij uitstel vraagt of de gevraagde persoon niet bezit, dan levert hij een geit voor een mens, of wat hij reeds bezit om een bruid te verwerven. Van zohaast hij de naam genoemd heeft, zegt men hem : sluit de ogen. Wanneer hij ze terug opent is hij onder aan de boom en naast hem is de persoon die hij uitleverde, metafysisch aanwezig. Deze weeklaagt maar is gebonden met koorden door de *mulami wa bena mupongo*, de *mupongo*-schildwacht, die hem is gaan halen. Geen middel om nog te ontsnappen. Hij wordt geborgen op de plaats van het kalebasje : *ushale kuenza muvu wa muena buanga abu* = hij verblijft daar als *muvu* van de eigenaar van die *buanga*-kalebas. Wat een *muvu* is wordt uitgelegd in een volgende paragraaf.

VI

GRADEN IN DE MUPONGO-MACHT.

Alle zegslieden zijn het erover eens dat de *mupongo*-eigenschap niet verschilt in hoedanigheid : *bonso momumwe ku mupongo ne buloji* = in *mupongo*- of *buloji*-eigenschap, zijn zij (die haar bezitten) allen gelijk. Men heeft die eigenschap of men heeft ze niet ; al wie ze bezit kan *kupongola* en *kualula* doen : *mudimu wabo udi amu umwe* = hun werkvermogen is hetzelfde ; *apo badi bashilangana ku makalu* (= *ku makole*) *a mipongo yabo ayo* = maar ze verschillen in sterkte van handelen door hun *mupongo*-macht. Ze hebben alle hetzelfde vermogen, maar de veelvuldigheid van het gebruik dat ze ervan maken, hun werkdadigheid kan verschillen ; de ene werken dikwijls, de anderen maar in uitzonderlijke gevallen. Ook de intensiteit van hun werk en het effectief zijn ervan kunnen verschillen ; de ene hebben meer resultaat dan

de andere, de ene werken met meer driestheid dan de anderen ; daarom kan men zeggen van de *bena mupongo : badi bapiluke* = sommige overtreffen de anderen. Er zijn onder hen geen trappen of graden (*mianzu*) van *mupongo*-macht, zoals het wel het geval is onder de leden die eenzelfde *buanga* vereren, maar de kunde, de frequentie en de stoutheid in het uitoefenen van hun bedrijf kan groter of kleiner zijn. Als men zegt van een *mupongo*-mens *ukadi muntu mupiluke* = hij is een meerdere, een sterkere, dan kan dat ook dragen op de hogere middelen die hij gebruikt in het uitoefenen van zijn bedrijf ; b. v. door bijzondere vogelsoorten die hij gebruikt, of voornamere mensen die hij in zijn macht heeft als *muwu*. In alle gevallen wordt aan de vrouwen het record in boosheid en werkzaamheid gegeven. Ze handelen met zulke schaamteloosheid dat ze zelfs hun eigen kinderen uitleveren op de *tshialu*-vergadering, niet enkel die welke reeds geboren zijn, maar ook de vrucht die nog in hun schoot is of de kinderen die nog uit hen kunnen geboren worden. *Mudi kabidi banga bakaji bangata lulelu luabo, bafila mu tshianda, bamba ne : ndi mfla lulelu luanyi tshiledi to* = daar zijn zelfs vrouwen die hun teelkracht afstaan op de vergaderplaats, zeggende : « ik lever mijn voortplantingsvermogen, ik wil niet meer baren », d. w. z., ge krijgt reeds het wezen van het kind, vooraleer het een omhulsel heeft aangenomen in mijn schoot.

Er wordt zelfs van *mupongo*-moeders gedacht dat ze de genitaliën van hun kroost beheksen, zodat hun kinderen uitgesloten blijven van sexuele genoegens ; ze hebben bij voorbaat reeds de wezenheid der kinders geleverd welke door die genoegens een lichamenlijk bestaan moesten krijgen. Ze zijn vernietigers van de levenskracht van de clan, niet enkel in de huidige generatie, maar ook in de toekomstige.

De vrouwen zijn de sterkste onder de *baloji* en worden

het meest gevreesd : *Bakaji badi ku muanda eu, badi babatshina bu mudibo batshina nyoka* = de vrouwen die aan *mupongo* doen : men vreest ze gelijk slangen.

De *bena mupongo* verschillen ook door de sterkte en de hoeveelheid van de *manga* die ze gebruiken als hulpmiddelen in hun *mupongo*-bedrijf. Gelijk ieder Zwarte, zoeken ze vijandelijke invloeden af te weren door *manga*. Daar de beheksers het meest gevreesd zijn van al de clanleden, worden er ook het meest *manga* tegen hun invloed gemaakt ; maar op hun beurt doen de beheksers zich dan ook andere en meer *manga* maken om de eerste tegen te werken : *Kamwena bantu badi ne manga bu bena mupongo* = niemand bezit zoveel *manga* als de *mupongo*-mensen.

Ze maken *manga* tegen degene die aangewend worden om hun *mupongo*-bedrijf te ontdekken ; ze maken *manga* om diegene te overwinnen welke de mensen vervaardigen om hun persoon, hun kinderen, hun erf en hun bezit onzichtbaar te maken tegen de *baloji*. Ze maken *manga* tegen die van hun mede-*baloji* : *manga a diepela nawo bakole nabo* = *manga* om te ontsnappen aan de *manga* van hun medebeheksers. Ze maken *manga* om te ontsnappen aan de vervolgingen van de mensen die ze in 't geestenrijk gebracht hebben, die ze gedood hebben : *Badi ne abo manga adi apambula mikishi ya bantu idi ibalulama* = ze hebben hun eigen *manga* om de geesten te verwijderen van de dode mensen die zich tegen hen opstellen. Zo is er het *Tshikanya mpambula bajangi* = het *Tshikanya-buanga*, dat de eigenschap heeft de geesten op afstand te houden.

Door het bezit van hun *manga* kunnen ze zo overmoedig worden dat ze niets of niemand meer vrezen, en zich durven vergrijpen ook aan de sterkste *buanga*-makers, aan een *muntu tshipanda muikale ne manga makole* = een mens, de steun en stut (van de gemeenschap), een die beschermt door zijn sterke *manga*. Op

zulke persoon kunnen ze maar beslag leggen als ze vooreerst zijn *manga* overwonnen hebben. Die *manga* kunnen alleen overwonnen worden door sterkere *manga*. Enkel na het overmeesteren van de beschermende *manga*, kan het *kupongola*-werk beginnen.

Omwille van die *manga* kan een *mupongo*-man de strijd aangaan tegen een mede-*muloji*, om uit te maken wie in het bezit is van de sterkste *manga*. Dat gebeurt vooral als de andere beheksers een vriend van de eerste aantast, of iemand die hij niet wil zien ten dode gaan. Toevallig kan het dan gebeuren dat de *mupongo*-man een redder wordt in plaats van een vernietiger, nuttig wordt aan zijn medemens, alhoewel zijn *mupongo*-eigenschap essentieel kwaadaardig is. Er wordt gezegd dat sommige vrouwelijke *baloji*, uit vrees van verbannen of gedood of mishandeld te worden, wanneer ze aanhoudend kwaad verrichten, van gedrag kunnen veranderen, mensen kunnen helpen als ze reeds aangetast zijn door andere *baloji*. Men blijft ze nochtans beschouwen als wezenlijk boosaardige mensen, want als de *bena mupongo* spreken over zieken die ze geholpen hebben, is het nog altijd met een *diyi dia kanyinga-nyinga* = met een nijldige stem, met een gevoel van spijt over het volbrachte goed. Ze handelen niet om goed te doen, maar uit tweedracht met andere beheksers.

De *Bena Mupongo wa Tshikumu*.

Er is een soort *baloji* dat voorgesteld wordt als sociaal nuttig: de *bena mupongo wa tshikumu*. Onder al de beheksers zijn zij de sterkste (= *wa tshikumu*); daarom wordt die categorie verondersteld vooral te bestaan uit vrouwen: *barwa benze malu manene mua tumwe tukaji tudi ku mulenda katuyi mua kukimina ba nenku* = ze deden zulke machtige daden, dat andere grote vrouwen die ook in de *mulenda* (= *mupongo*) waren, er zelfs niet

durfden naar opkijken. Ze zijn zo bewust van het ontzag dat ze verwekken, dat ze openlijk uitkomen voor hun *mupongo*-macht en, mits vergoeding door geschenken, erin toestemmen die macht te gebruiken om de gemeenschap goed te doen als er grote ongelukken of onheilen gevreesd worden of zich voordoen.

Zo was er onder het bestuur van de onlangs gestorven *Mutombo Katshi*, grote chef van de *Baluba* in Kasai, een vrouw, genoemd *Tshiyamba wa Katshi*, beroemd als een *muenā mupongo wa tshikumu*. Als er moeilijkheden oprezen onder de onderchefs of met het Staatsbestuur, riep ze het volk te samen, verscheen te midden van hen, vroeg een geit en beloofde de zwaarigheden te doen eindigen. Ze kon het bewerken dat degene die onrechtmatig een rechtszaak indienden, door haar toedoen faalden in het bepleiten ervan, of in 't ongelijk gesteld werden door de Staatsagent, of op een andere manier hun geding verloren.

De *benā mupongo wa tshikumu* gaan er prat op de *mpasu*-sprinkhanen of andere insecten te kunnen oproepen om de planten en voedselvoorraden van de mensen te vernietigen; of te kunnen beletten dat regen valt als de jonge gewassen grotelijks natte grond nodig hebben, en dan, mits betaling, die rampen te doen ophouden of te verjagen.

De mensen moeten tegenover hen gewillig zijn, hun geheime macht erkennen, ze komen vragen hen te redden en vergoedingen aanbieden, anders houden ze zich stug en teruggetrokken; zelfs als ze rondom zich zien sterven en vergaan, gebaren ze van niets, blijven koelhartig en stuur, daar ze intrinsiek slecht zijn, zwijgen ze of zeggen bars: ik heb u al vroeger verwittigd. Ze worden verondersteld de geheime oorzaken van alles veel beter te kennen dan gelijk wie. Als de clan in oorlog is, kunnen ze zich 's nachts naar de vijandelijke streek verplaatsen om te weten wat kwaad daar voorbereid wordt; met de vij-

andige hoofdman spreken om te onderscheppen welke plannen hij in zijn schild voert ; ze kunnen onderzoeken welke partij kans heeft om te overwinnen. Ontzien en geraadpleegd geven ze hun kennis ten beste, zoniet houden ze alles voor zich. Het ontzag dat ze inboezemen aan de gemeenschap bekruipt ook de mede-*baloji* ; ze zien in hen hun meerdere. Een *mupongo wa tshikumu* vreest niet in sommige gevallen het geheim en boosaardig gedoe van andere beheksers bekend te maken, vooral als het voor het belang van de gehele gemeenschap is. Hij onderhandelt met een mede-*muloji* en vraagt hem naar de reden waarom hij een bepaalde persoon aantast. Is het b. v. uit afgunst omdat men weigerde hem een deel van het familiebezit te schenken, dan gaat hij er een deel van opeisen om aan die *muloji* te geven en zijn jaloersheid te stillen. Alles gebeurt in het geheim, niemand weet er iets van, ook niet de persoon die bevrijd wordt.

Mensen die de naam hebben *bena mupongo wa tshikumu* te zijn, bestaan in werkelijkheid ; ze worden gevreesd en ontzien, maar niet meer beschouwd als gevaarlijke mensen. Men noemt hun *mupongo*, een *mupongo wa kua-kuila bantu* = een *mupongo* om voor de mensen ten beste te spreken (bij de mede-*baloji*) : *ngwa kulama bantu* = een *mupongo* die de gemeenschap beschermt. Wie over zulk een *mupongo* beschikt wordt verondersteld er niet op uit te zijn om mensenvlees te eten. Hij ziet alleen uit naar hetgeen andere *bena mupongo* doen, soms om het te beletten, soms om het toe te laten ; hijzelf wil geen mensen eten.

Het sociaal nut van die categorie van *baloji* treedt vooral op het voorplan in het *kulukisha kua mupongo* = het uitbraken van de *mupongo*-macht.

Wanneer iemand schuldig bevonden wordt aan *mupongo* en bekent, trachten de familieleden hem te redden van zijn kwaadaardigheid, door te beproeven hem

van zijn *mupongo*-eigenschap te verlossen. Er is kwestie hem de *bijimba* te doen uitwerpen welke hij vroeger ingezwolgen heeft, en hem te doen aanduiden waar hij het *kapundu*, het kalebasje, verdoken houdt.

Het onschadelijk maken van een *mupongo*-mens is een gevaarlijk werk en kan niet uitgevoerd worden door een mindere, iemand die geen *mupongo*-macht heeft of maar een gewone *mupongo*-man is ; enkel door een mede-*mupongo* die machtiger is, de *muena mupongo wa tshikumu*. Het is een moeilijk werk, omdat de schuldlige verondersteld wordt onwillig te zijn, en te bedriegen tot op het laatste. Men veronderstelt b. v. dat hij enige *bijimba* lost maar niet de voornaamste : de *dishimba* en de *menga*, vooral niet de *menga* die hem toelaat te ontsnappen. Dat hij bedriegt in het noemen van de gedode eigenaars der zaken die men in het braaksel meent te vinden. Dat hij wel braakt, maar zijn wil niet verandert om verder kwaad te doen, wat vooral te veronderstellen is bij kinderen. Een moeilijk werk ook omdat men met de wil van de beschuldigde, terzelfdertijd de wil moet overwinnen van de *mupongo*-man die de beschuldigde ingelijfd heeft. Zolang die twee wilskrachten, waarvan de een door de ander bestaat, niet gebroken worden, zullen *dishinda* en *menga* niet verschijnen in het braaksel. Het *kulukisha* is niet enkel een moeilijk werk, het is ook zeer gevaarlijk ; want men denkt dat wie er in slaagt een *mupongo*-macht aan te tasten, en zelf niet sterker is dan die *muena mupongo*, erdoor overwonnen en gedood wordt. Daarom doen ze in zulke gevallen enkel beroep op een *muena mupongo mudimukile* = iemand die een overtreffende *mupongo* bezit lijk de *mupongo wa tshikumu*, en dan nog enkel als hij een sterke *buanga bua muluku* bezit, een braak-*buanga*. Als de sterkere beheksers er dan in toestemt het zuiveringsproces door te voeren, erin slaagt en het overleeft, dan wordt hij vereerd als een redder van de gemeenschap en mag hij stoutweg overal ge-

schenken opeisen. In ieder dorp zijn mensen bekend als *bená mupongo*, maar een *muena mupongo wa tshikumu* die het aandurft een *ndulukishia* te zijn = iemand die doet braken, is een uitzonderlijke persoonlijkheid die van verre wordt bijgeroepen ; hij is een weldoener der mensen.

VII

HET KUPONGOLA EN KUALULA.

A. — Hoe het voorgesteld wordt.

Het gebeurt in het onzichtbare, in de onstoffelijke wezenheid der dingen, in het metafysische. Wat ze uitdrukken met te zeggen : het *kupongola* kan niet gezien worden = *mupongo katuena tumona ne meso*. De eigenschap is niet zichtbaar, ook de eigenaar niet, in zoverre hij onder haar invloed handelt ; buiten haar invloed is zijn leven en handel gelijk dat van iedereen. *Bena mupongo momumwe ne bonso ku dimueneka, mupongo wabo kawena umueneka pa mbidi pabo, kawena nansha ubalonda bu mudi mundidimbi wa muntu ulonda to* = de *mupongo*-mensen zijn gelijk alle mensen wat hun voorkomen aangaat, hun *mupongo*-eigenschap is niet veruiterlijkt op hun lichaam, zij is ook niet iets dat hen volgt zoals de schaduw het lichaam volgt. *Nuena basombe nende, nudia nende, nunua nende, yeye ku mupongo, kuena umanya to* = ge zult ermede samen leven, met hem eten, met hem drinken, maar dat het een *mupongo*-man is, zult ge niet te weten komen. *Mukaji yeye ku buluba abo, bayende kena mua kumanya ; momumwe, mulume pendeku, mukaji kena umanya* = bezit de vrouw die eigenschap ; haar man zal het niet

te weten komen ; evenzo, bezit de man die kracht, de vrouw bemerkt het niet. *Bantu padibo babavwila, kabena babamona to* = de mensen, als de *bena mupongo* op hen afkomen (om *kupongola* te doen) ze zien hen niet. Enkel de mede-*baloji* kunnen het zien en weten en, als ze willen, het voortvertellen.

We weten dus van het *kupongola* enkel wat erover bestaat in de verbeelding der Zwarten ; er hoeft nooit een onderzoek te worden ingesteld nopens het stoffelijk gebeuren, de materiële verrichtingen in het *mupongo*-bedrijf ; de Blanken zullen niets méér zien dan de Zwarten en die zeggen dat het onzichtbaar is. We kunnen enkel weergeven hoe de Zwarten het zich voorstellen in hun verbeelding.

Hetzelfde geldt voor het *kualula* ; uiterlijk kan er niets gezien worden van de gedaanteverandering die gebeurt : *buanga ebu bua mupongo buikale kabidi bua diandamuna nabo tshintu, ta diangata nabo tshintu, banga bantu badi kabayi nabo kabayi mua kumanya ; nansha bobo benzela apa kabayi mua kumanya ta kumwa* = de *mupongo-buanga* is er ook om een ding van uiterlijk te doen veranderen, of om ermede iets weg te nemen (te doen verdwijnen), terwijl de andere mensen die niet die *buanga* bezitten er niets van bemerken ; zelfs als het gebeurt in hun tegenwoordigheid, weten zij het niet, noch begrijpen wat er gebeurt.

Alles gebeurt in de wezenheid der dingen, zonder directe zichtbare uitwerking op het stoffelijk omhulsel, niet enkel van de kant van het bewerkte, plant of dier, mens of ding, maar ook van de kant van de uitwerker. Als de *muena mupongo* door *mupongo*-kracht werkt, doet hij het zonder behulp van zijn lichaam ; hij doet het *butaka*, naakt gelijk we hogerop zegden. *Bua kuja maja a mupongo batu bashiye tshilamba ne mikaba, batula meso a bantu, basa a mupongo, baya amu butaka* = om hun *mupongo*-dansen uit te voeren laten ze hun

kleed en gordel liggen, leggen hun menselijke ogen af, zetten in de plaats *mupongo*-ogen en doen alles naakt.

We zagen vroeger eveneens dat, alhoewel het verdwijnen van de wezenheid geen directe gevolgen heeft op het zichtbare omhulsel, er toch wordt verondersteld dat dit aan 't verkwijnen gaat, als de wezenheid voor lange tijd afwezig is, en het omhulsel voor goed sterft als de wezenheid voor goed verdwijnt. *Ekulekelabo luzubuzubu luya pa mbelo; badi bamone ne m-muntu, pinapo luzubuzubu luendenda; yeye musuikela mu tshian-da* = de *mupongo*-mensen laten het omhulsel van hun slachtoffer naar huis gaan; het is maar het hulsel (de woonplaats) dat weggaat, de mens zelf ligt gebonden op de verzamelplaats der *baloji*. In het *kupongola* is het niet de dood van het lichaam die de verhuizing van de ziel meebrengt, maar de verhuizing van de ziel veroorzaakt stilaan de dood van het lichaam, tenminste voor zoveel hier van ziel en lichaam kan gesproken worden.

B. — De beweegredenen tot *kupongola*.

a) Verwijderde beweegredenen.

Waarom doet de *muena mupongo* aan *kupongola* en *kualula*?

Er wordt verondersteld dat alle *bena mupongo*, daar gelaten de categorie der *bena mupongo wa tshikumu*, enkel handelen uit kwaadaardigheid en boosheid. Zij zijn door hun *mupongo*-eigenschap intrinsiek slecht; als ze handelen onder invloed van die eigenschap, is het altijd kwaad dat berokkend wordt. *Mutu wabo mujima wa buanga bua mupongo m-bua dienzelangana bibi mi-sangu yonso* = het gehele wezen van die *mupongo-buanga* is erop gericht aan iedereen kwaad te doen, in alle omstandigheden.

Er wordt nooit een goede of nuttige reden opge-

geven voor het uitoefenen van het *kupongola*; nooit iets dat kan doen veronderstellen dat ze er baat bij hebben, dat b. v. hun eigen wezenkracht versterkt wordt door het vernietigen van anderen; ze zoeken door het *kupongola* geen voordeel, noch persoonlijk noch voor de clange-meenschap. Ze handelen enkel en alleen uit ondeugd. De ondeugden die de *bena mupongo* doen handelen komen in hun verschillende bewoordingen op deze drie neer: *luki-nu*: nijd; *disombola*: wraak; *dikamakama*: woestheid.

1. *Lukinu* = afgunst, van het werkw. *kukina*: jaloers zijn, nijdig zijn. Dat jaloers zijn wordt altijd als voor-naamste reden opgegeven van het *kupongola*. Het wordt uitgedrukt door verschillende benamingen: *badi ne lubabu*: ze zijn afgunstig, van het werkw. *kubaba* = iemand iets misgunnen, jaloers zijn... *badi amu ne kanyinganyinga ku moyo wa munda*: ze hebben enkel spijt in hun hart, van het werkw. *kuningala munda* = droef zijn uit afgunst... *badi ne kanyingala* = idem... *badi ne bijanu* = ze zijn vol bedilzucht, van het werkw. *kujana* = kwaad spreken uit jaloersheid... *badi ne mutshiwudi* = ze zijn nijdig.

Waarom zijn ze afgunstig? Afgunst is een gevoel van droefheid bij het zien van andermans welzijn, in zover men dit beschouwt als eigen ongeluk en het daarom ontstolen acht aan eigen welzijn. Die bepaling van S. THOMAS VAN AQUINO heeft hier haar volle toepassing. De *bena mupongo* zijn altijd dóór afgunstig en nijdig omdat in een maatschappij van ver-doorgedreven gemeenschapsbezit, iedere afwijking ervan door persoonlijke rijkdom of voorspoed, bij de andere aangevoeld wordt als een roof van hun eigen bezit of geluk. De dorpschef zal iedere onderdaan die rijker wordt in bezit dan de gewone man, verdenken als mededinger naar zijn gezag; om hem ongevaarlijk te maken zal hij trachten hem te verwickelen in een proces, een vonnis

uitspreken waardoor hij als straf zijn rijker bezit moet afgeven, en zo terugdaalt op het peil van iedereen.

Zulke gevoelens, op de spits gedreven, worden toegeschreven aan ieder *mupongo*-man. Ziet hij rondom zich een *bumpeta* : iemand die iets verdiend heeft, een rijke, zo denkt hij van hem : *udi ututemba bintu* = hij meent meer te zijn dan wij omwille van zijn bezit = hij vernedert ons ; *kena utangilangana kwisu* = hij beziet de mensen niet meer, hij minacht ons ; *udi udimona, udiamba amu yeye* = hij kent maar zichzelf en spreekt maar over zichzelf.

Heeft iemand voorspoed in de vruchten op zijn akkers, ontgint en bebouwt hij veel velden, dan denkt de *muena mupongo* : hij heeft veel eten, maar deelt er niet van mede. De veefokker deelt geen vlees uit ; de handelaar schenkt niet genoeg weg.

Vooral de gehuwden die voorspoed hebben in het bekomen van kinderen en geluk in het grootbrengen ervan, wekken veel nijd op. Waarom hij wel en ik niet ? Zijn voorspoed is mijn tegenspoed.

Mupongo udi ujukila pa biuma bia bena tshiota, nansha pa malu a dibaka = *mupongo* ontstaat omwille (van het verdelen) van de huwelijksuitzettingen in de familie, omwille van huwelijksregelingen. Alles wat afgunst kan opwekken, wordt verondersteld in te werken op de *mupongo*-eigenschap om die actief te maken.

2. *Disombola* = wraakzucht, van het werkw. *kusombola* = zich wreken.

Muena mupongo udi ne disombola = de *mupongo*-man is wraakgierig. *Udi ne lukuna* = hij is wrokkig (*rancunier*), van het werkw. *kukuna* = iemand vijandig zijn. *Bela tshipangu bua kushipa badi babapenda, babanyanga, babimina bintu, ne badi badisua* = ze komen overeen om te doden wie hen beledigd heeft, wie hun schade heeft aangedaan, wie afgunstig is jegens hen of wie zelfzuchtig is.

3. *Dikamakama dipite*, uiterste woestheid, schaamteloosheid, driestheid (*effronterie*).

Tshiende tshia kumpala ntshikamakama, kayi bundu, tshia kudia minyinyi ya bantu = zijn eerste eigenschap is zijn stoutmoedigheid om zonder schaamte mensenvlees te durven eten. *Badi ne lufika* = ze zijn woest, toornig.

Muena mupongo udi bu mudi nkashama kamonyi mbuji mu tshikumbi, lufika luamukwata, waya kushipa = de *muena mupongo* doet gelijk de luipaard: als deze een geit ziet in de stal, ontsteekt het zijn woede, hij gaat er naartoe en doodt ze.

b) Naaste aanleidingen tot *kupongola*.

De verwijderde oorzaken zijn dus de echte of vermeende provocatie die uitgaat van rijkere medemensen; de afgunst en wraaklust die ze verwekken bij de aanval-ler.

Er wordt voor het daadwerkelijk beheksen ook een naaste aanleiding, een gelegenheid, verondersteld die uitgaat ofwel van de aanvaller, ofwel van de aangevallene. Die geschikte gelegenheden tot handelen, tot *kupongola*, zijn zeer verscheiden:

1. De *muena mupongo* gaat aan de persoon waartegen hij wrok draagt, iets vragen; weigert deze het gevraagde te geven, of geeft hij te weinig of te veel, het wordt altijd aanzien als een vernedering en geeft aanleiding tot *kupongola*. Vandaar de uitdrukking *bena mupongo, m-bena lulombo* = de *mupongo*-mensen zijn bedelaars.

Hij vraagt gewoonlijk iets waarvan hij weet dat het hem in de gegeven omstandigheden niet kan verschaft worden, vandaar het reeds hoger aangehaald spreekwoord:

Muena mupongo musue kukulowa

Utu ukulomba nswa mu mushipu.

De *mupongo* man die u wil beheksen

Heeft de gewoonte u mieren te vragen in 't droog seizoen.

Zie uitleg, blz. 50.

2. Ofwel leggen ze iets op de weg waar de bedoelde persoon voorbijkomt, raapt hij het op, dan wordt hij behekst. *Badi bapongola muntu ku tshintu tshiangula* = ze beheksen bij gelegenheid van het oprapen van iets.

3. Ofwel geven ze een geschenk, een lekkernij, iets te eten, b. v. een sprinkhaan ; maar die dingen zijn *bintu bia tshialu*, *bintu bipongola* = dingen die behekst zijn ; ze bevatten de wezenheid van een reeds gevatte mens. Zo is er het verhaal van iemand die de gekregen behekste sprinkhaan in de maniokbrei wist te mengen van de *muena mupongo* zelf ; het gevolg was, dat het eten van die sprinkhaan de dood veroorzaakte van de *muena mupongo*: *bualu mpasu wenzele bu yeye mudidiye* = want het eten van die sprinkhaan was alsof hij zichzelf opat.

4. Ofwel beheksen ze door hun stem ; ze stellen iemand een vraag, of roepen op iemand ; indien hij antwoordt, dan wordt hij behekst. Dat gebeurt meestal 's nachts. *Badi baponguelangana kabidi ku diyi* = ze beheksen dikwijls door hun stem.

5. Ze beheksen door een sterke wind over hun slachtoffer te doen komen : *baponguelangana kabidi mu kapepe ka mvunde* = ze beheksen ook door een wervelwind. Ze jagen de wind op zodat iemand, waar hij gaat of gezeten is, die wind over zich voelt komen, opspringt en verwensingen slaakt naar de ongeziene *muloji*. Hij roept : *Kadiese* = ongeluksman ; *ka lukose* = die-

vegge; *Nyembwe*, enz. (*Lukose* is de naam van een rat die veel steelt; *Nyembwe* is een persoonsnaam die voorkomt in vervloekingen), « Wij zijn maar voorbijgangers, waarom het tegen ons hebben? Zoek elders winst, gelijk ook wij het doen ». Komt die wind andere beheksers tegen dan roepen deze « *Kia!* Wie doet dat hier »! En hij die de wind is, merkt hen dan op, begint met hen te praten zonder dat de mensen het horen noch zien. Die wind is een *tshintu tshia dialu*, de veruiterlijking van de wezenheid van de beheksers zelf.

6. Ze beheksen met hun ogen door hun slachtoffer te bekijken: *bapongola ne mesu* = ze beheksen door hun ogen.

7. Van de kant van het slachtoffer is de meest geschikte gelegenheid om aangetast te worden, de tijd dat zijn gemoed niet kalm is, dat hij opgewonden is; als hij twist en verwenst. Waar er gekijf is, wordt altijd verondersteld dat er *mupongo*-mensen in de omtrek zijn om kwaad te stichten. Als de waarzegger weet dat zijn raadpleger twist gehad heeft zal hij gewoonlijk, als oorzaak van ongeluk of ziekte, « *mupongo* » opgeven.

Muena mupongo yeye mumone bantu batandangana udi uya amu kulowa = als de *mupongo*-man hoort dat men ergens aan 't twisten is, gaat hij daar naartoe om te beheksen.

Vandaar dat de beheksers verdacht worden zelf oorzaak te zijn van het twisten, dat ze de omstandigheden zo weten te schikken, dat b. v. man en vrouw onvermijdelijk in twist moeten geraken. *Muena mupongo, badiye ubaba, udi uya kusongakaja bantu abo, batandangana, bapikilangane, bapidiangane* = wie de *mupongo*-man benijdt, ruit hij op, opdat de mensen onderen zouden twisten, malkander ongelukken toewensen, afkerig zijn van mekaar. *Muena mupongo tshierende, kusonga-*

kaja bantu = het is eigen aan de *mupongo*-mens andere op te hitsen ; *tshiende n-dujanu padiye ujana bantu apo...* = het is hem eigen kwaad te spreken van de mensen ; door kwaadsprekerij bekomt hij... (dat ze twisten).

8. Het voornaamste middel dat men de *muena mupongo* toedenkt om twist te stoken, is het blad van de *Nsongonya-batanda* plant. *Batanda* komt van het werkw. *kutanda* = twisten, wat reeds de bijgelovige eigenschap van het blad aanduidt. Die plant speelt in het sociale leven van de *Baluba* een grote rol. Haar bladeren worden aanzien als ongeluksaanbrengers. Als een vrouw iemand wil kwaad berokkenen neemt ze evenveel *nsongonya-batanda* bladeren als er personen zijn die ze wil treffen. Zijn er b. v. tien personen aan wie ze kwaad wil, dan neemt ze tien bladeren ; in een verse grasstengel maakt ze tien knopen, in iedere knoop steekt ze een blad ; terwijl ze dat doet, zegt ze bij ieder blad de naam van de persoon en het kwaad dat ze hem toewenst. Voor hem die ze benijdt om zijn bezit aan geiten zegt ze : dat al zijn geiten sterven of geroofd worden door een wild dier. Voor een rijke op wie ze afgunstig is zegt ze : dat hij omgang hebbe met slechte vrouwen en zijn bezit erbij inschiete. Voor iemand die veel geld heeft om vrouwen te huwen zegt ze : *atalale mpala, bakaji kabamunangi* = dat zijn gelaat zijn frisheid verlieze en de vrouwen van hem niet willen. Een ander blad voor iemand op wie ze afgunstig is omdat hij in goede verstandhouding leeft met zijn vrouw. Een ander tegen wie geluk heeft op zijn velden. Een ander tegen wie voorspoed heeft in het veefokken. Een ander tegen wie veel kinderen heeft. Een ander tegen wie geluk heeft in zijn handel. Iedermaal wenst ze een ongeluk eraan toe. Die stengel met bladeren wordt dan heimelijk in het stro van het dak gestoken, of op zolder temidden van de eetwaren gelegd,

of onder de bedmat, of aan de ingang van de hut van een der personen wie ze kwaad wil. Vroeg of laat komt het gewenste ongeluk over de benijde persoon. We hadden soms last met catechisten die dusdanige rist bladeren in hun hut vonden en daarom niet langer meer in het dorp wilden verblijven.

Aan dat blad zijn nog wel andere bijgelovige gedachten verbonden. De plant, die in het bos groeit, kan dienen om er matten mee te vlechten. Wanneer een vrouw of man met een vracht van die bladeren uit het bos komt en die op het hof neerlegt, mag niemand erover stappen; wie het doet, geraakt met iemand in twist.

Uit oorzaak van die bijgelovigheid wordt het *nsongonya-batanda* beschouwd als middel dat de *bena mupongo* gebruiken om twist te stoken, daar waar ze zoeken te beheksen. Men stelt het op de volgende manier voor: de *bena mupongo* drogen die bladeren, stampen ze tot gruis en vermengen dit gruis met het poeder van andere planten b. v. het *ndiladila*, het *luenyi* en het *dinkanga bakishi*, alle planten welke gewoonlijk gebruikt worden bij het vervaardigen van *manga*. Het mengsel strooien ze uit op het erf waar ze twist zoeken te stoken; of midden in het dorp, opdat er twist zou ontstaan onder de dorpingen; of op de weg midden tussen twee dorpen, opdat de hoofdmannen ervan in onenigheid zouden geraken. Soms vertelt men er nog bij dat de *bena mupongo* een kippenei in de grond steken daar waar ze het bladerengruis hebben uitgestrooid; het ei wordt aan de ene kant bestreken met een rode kleurstof *tshilabo*, aan de andere kant met zwart *mushila*; kleuren welke gewoonlijk gestreken worden op de *bintu bipaka* = zaken waaraan ontologische krachten worden toebediend. Want hier ook wordt alles opgevat in het metafysische. Ze zeggen immers: als de *bena mupongo* dat poeder uitstrooien, zullen ze het doen zonder hun lichaam, niemand kan ze zien. Ook het poeder is

niet te zien *mabeji aa kaena amueka to* = die bladeren zijn niet zichtbaar. Het is hun genoeg om zekerheid te hebben dat het gebeuren, dat hun zo verhaald wordt, zo overgeleverd werd uit de wijsheid der voorouders; het materieel stoffelijk gebeuren is van bijkomstig belang voor het doen aannemen van de echtheid en de werkelijkheid van het metafysisch gebeuren. Misschien doet een of ander schrikaanjager wel eens iets soortgelijks in het stoffelijke, maar dan is het enkel een afbeelding van wat ze weten te gebeuren in het onstoffelijke, het onzichtbare, in de wezenheid der dingen. Het stoffelijke is maar een bijkomstige bevestiging van wat gebeurt in het metafysische.

Naar onze opvatting der werkelijkheid, die een stoffelijke verwezenlijking vraagt, gebeurt er eigenlijk niets.

Als middel om ruzie te stoken onder de mensen spreekt men ook van een *buanga*-hoorn die natte en vaste uitwerpselen van de *nsongonia*-rat als *bijimba* zou bevatten. 's Nachts steekt de *mupongo*-man die *lusengulupaka* = magische hoorn, naar alle richtingen uit opdat de mensen in de dorpen zouden ruzie maken, vechten, mekaar tegenspoed en ongelukken toewensen; wat hem dan gelegenheid geeft om zijn *mupongo*-werk te doen.

9. Een andere naaste gelegenheid tot *kupongola* is het in bezit nemen van stoffelijke toebehoorten (*des appartenances*) van de persoon die ze zoeken aan te tasten ⁽¹⁾. Ze nemen daartoe of een weinig haar, of een stukje van zijn kleding, of iets van zijn lichamelijke versiersels, ook wel een heel kledingstuk, een hoofddekseel of een gordel. Doch ook hier wordt duidelijk gemaakt dat de beheker daarom de stoffelijke zaak zelf niet moet weg nemen, de wezenheid ervan is voldoende, zodat het zichtbaar ding nog gedurende zekere tijd uiterlijk onveran-

(1) Cf. *Aequatoria*, 1946, 3, blz. 84.

derd blijft tot het eenmaal onverwacht verdwijnt, omdat de wezenheid ervan al vroeger was weggenomen. Wat ze insinueren door te zeggen : de plaats waar we vroeger het kleed gelegd hadden is nu ledig, de hoed waarmede hij vertrokken was verdween onderweg, zijn gordel kon hij niet meer vinden, de riem die hij draagt ziet hij niet meer rond zijn lichaam : *yeye ne mukaba mu tshimono, katshiumonyi, pinapo yeye muikale muuwuale, aukebe apange* = hij, met een gordel rond zijn heupen, bemerkt hem niet ; hij heeft hem aan het lijf, maar zoekt ernaar zonder hem te vinden.

Hij weet dat hij een hoofddeksel droeg en plotseling is het weg zonder dat iemand het afnam, zonder dat het neerviel. Andere staan 's morgens op en bevinden dat er haar van hun hoofd werd weggesneden zonder dat ze van iemand weten of vermoeden dat hij het zou kunnen gedaan hebben. Waar wij zeggen : de zaak werd weggenomen of verloren weggelegd, denken zij : omdat al vroeger een *muena mupongo* ze ontologisch wegnam, de wezenheid ervan roofde, is ze nu verdwenen als zichtbare zaak.

Als de *muena mupongo* iets van het toebehoren van een persoon heeft weggenomen, kan hij gemakkelijker beslag leggen op het wezen van die persoon, en de *manga* die hem beschermen overwinnen.

10. Om invloed te hebben op de wezenkracht van iemand, gebruiken de *bena mupongo* niet enkel het toebehoren van die persoon, ze weten ook mensen, dieren of dingen te gebruiken tot hun doel : *bintu ebi bionso bidi biangata bu biambuluishi biabo* = die zaken nemen ze dan als hun helpers. Nog eens, alles wordt gedacht in het metafysische. Door hun *kualula*-macht veranderen ze hun lichaam in dat van een dier : *badi badialula* = zij veranderen zichzelf, d. w. z. ze leggen hun menselijk omhulsel neer, op het bed in de hut, of gelijk waar, en nemen het omhulsel aan van

een dier, of van een ding of van een ander mens. Hun wezenheid blijft onveranderd, maar veruiterlijkt zich in een ander omhulsel, gewoonlijk van een dier: *badi bandamuka nyunyu*, *pashishe baluka*, *benda balowa ne midilu yabo ayo*; *yenda ikenya kekeke* = ze zijn veranderd in vogels, gaan dan vliegen en beheksen met hun lichten die aanhoudend schitteren.

a. — Onder de gebruikte diersoorten worden vooral genoemd sommige vogels *nyunyu ya bakole* = de vogels der beheksers, *idi yambuluisha bantu abo* = die ten dienste staan van die mensen d. w. z. de behekser gebruikt hun uiterlijke gedaante. Al die vogels hebben eigenschappen die ook eigen zijn aan de beheksers.

De *Mukute*-uil die 's nachts rondvliegt.

Katodi = *enicure* = *clamator jacobinus*, vogel die 's nachts veel schreeuwt; zijn gekrijs wordt geacht het roepen te zijn der *baloji* naar elkander.

Tshishenene = de steenuil, vliegt 's nachts.

Nzolo (wa) Ndonda; letterlijk: vogel die volgt als een kip, vliegt 's nachts.

Lubute of *Kabute* (e = a = u): de geitenmelker, *scotornis climacurus*, *l'engoulevent*, grijskleurige avondvogel, is moeilijk te herkennen, vliegt maar op als men er vlak naast komt te staan.

Kabembe = sperwer, hij vliegt al zwevende en speurende, als hij klapwiekt, heeft hij een prooi ontdekt.

Tusonganyunyu ta midinga = ooievaars of kraanvogels die hoog in de lucht drijven en speuren waar er voor hen een prooi is. Enkel de grote beheksers gebruiken deze laatste: *baloji bakadi bapiluke bandamuka nyunyu ya tusonganyunyu ta midinga* = de sterkere *baloji* veranderen zich in ooievaars of kraanvogels. Naar die vogels roepen of ze verjagen als ze 's nachts rondvliegen of zitten te krijsen, geeft de behekser gelegenheid om kwaad te doen: *kabena basua bua bana bela nyunyu ya*

bakole diyi padiyo idila = men laat niet toe dat de kinderen naar die vogels der beheksers roepen als ze aan 't schreeuwen zijn. Zelfs ernaar luisteren brengt het gevaar mee erdoor behekst te worden; wie 's nachts het krijsen van een uil hoort, ligt met schrik op zijn bed en droomt dan natuurlijk van beheksers: dat hij aangevallen wordt, dat iemand hem naar het leven staat. 's Morgens vertelt hij zijn dromen aan de mensen rondom hem; men gaat de waarzeggers raadplegen om te weten wie zoekt te beheksen in het dorp en waarom.

b. — Ook sprinkhanen worden als *mupongo*-dieren beschouwd, omwille van hun eigenschap zeer vlug in de lucht grote afstanden af te leggen. Onder de sprinkhanen noemt men als *mpasu ya bakole* of behekserssprinkhanen: de *Ntenga wa Kabole*, de *Tshibutela* en vooral de *Kamangimangi*, *mukulu a mpasu* = de *Kamangimangi*, de voornaamste onder de sprinkhanen. Zulke dieren verjagen is de beheksers verjagen en geeft hem gelegenheid te beheksen: *Muntu muyipata idi mua kamufulamija maboko, diyi dipata, apa asama disama dikole, afue* = de mens die ze (die sprinkhanen) verjaagt, ze kunnen zijn arm doen verdorren of inkrimpen, zijn stem schor maken, hem zelfs ziek maken, een zware ziekte die hem doet sterven.

c. — Al die dieren, vogels en sprinkhanen, wier omhulsel door de *muena mupongo* gebruikt wordt tot *kupongola*, worden genoemd *muvu*, meervoud *mivu*; *mivu ya baloji* = *muvu*-dieren der beheksers.

Is een *muvu*: ieder dier dat metafysisch bewerkt door een *buanga bupaka*, ten dienste staat van de eigenaar van dat *buanga*. Het zijn niet enkel *bena mupongo* welke *muvu*-dieren in dienst hebben; ook gewone mensen kunnen daartoe een *buanga ad hoc* doen vervaardigen.

Het vervaardigen van een *muvu-buanga* verschilt volgens het dier waarop men macht wil bekomen. In

algemene trekken komt het vervaardigen hier op neer. de *mupaki* maakt eerst een *tshimfwanyi tshia nyama*, een nabootsing, een *tshilejaleja*, een afbeelding van het dier. Daarin worden er *bijimba* gedaan, dat zijn kleine lichaamsdeeltjes van het echte dier dat men heeft nabootst, vooral van zijn kop, en ook kleine lichaamsdeeltjes van de *mupakishi*, de mens die het *buanga* doet vervaardigen en eigenaar, meester wordt van het dier. Men neemt b. v. knipsels van zijn hoofdhaar, van de nagels van vingers en tenen. Door die uiteinden van het lichaam te nemen zoekt men beslag te leggen op de hele wezenheid van de persoon. Daarop volgt de aanroeping der geesten van overledenen. Daardoor wordt de afbeelding van het dier een *tshimfwanyi tshipaka* = een afbeelding met metafysische kracht. De uitwerking van deze kracht is tweevoudig : de eigenaar van het *buanga* kan erdoor het echte dier oproepen en de wezenheid ervan opsluiten in het *tshilejaleja*, zijn eigen lichaam verlaten en in het omhulsel van het dier rondlopen. Hij kan ook zijn eigen wezenheid doen schuil gaan in het *tshilejaleja* en intussen het opgeroepen dier last geven om zijn plannen te gaan uitwerken. Daar hetzelfde *tshimfwanyi tshipaka* kan dienst doen als omhulsel voor de wezenheid van het dier en voor dat van de mens, ontstaat er tussen mens en dier en *tshimfwanyi* een wisselwerking ; wie het dier doodt, doodt ook de mens ; wie het *tshimfwanyi* vernietigt, doodt de mens en het dier. Daarom wordt die *buanga* op zeer geheime plaatsen verborgen. De bewaarplaats en de wijze om het dier op te roepen zal de eigenaar aan niemand bekend maken, zelfs aan zijn vrouw niet ; soms echter wel aan zijn oudste zoon in stervensgevaar.

De eigenaars van een *muwu* zijn weinig in getal, niet meer dan één per dorp ; om twee redenen, ten eerste, het vervaardigen ervan is zeer duur, de *mupaki* vraagt ervoor een, twee tot drie vrouwen ; ten tweede, het gevaar dat het

bezit van een *muvu* meebrengt is groot. Wordt het dier of de *tshimfwanyi* gekwetst, dan is ook de eigenaar gekwetst ; wordt het dier gedood of de *tshimfwanyi* gestolen, dan sterft ook de eigenaar. De eigenaar mag aan zijn dier of een soortgenoot ervan geen kwaad doen ; van het *tshimfwanyi tshipaka* moet hij de *bijila* = de opgelegde onthoudingen naleven, of het dier keert zich tegen zijn meester.

De *muvu* kan ook een armring zijn : *lukanu lua diboko lupaka*, ook genoemd *lukanu lua bununu* = ring om oud te worden. De ouderlingen dragen hem om zo lang mogelijk te leven. Het ding wordt *muvu* genoemd omdat die ring slaan of breken of wegwerpen, als gevolg heeft dat de eigenaar gekwetst of gedood wordt.

Buiten het geval van de *lukanu*-ring is de *muvu* altijd een dier. Als de *muena mupongo* een mens aangetast heeft en zijn wezenheid gevangen houdt vooraleer hem te doden, of die wezenheid het omhulsel heeft van een dier, dan wordt dit mens-dier de *muvu* genoemd van de *muena mupongo*.

De eigenaars van een *buanga bua muvu*, de *bena muvu*, zijn niet altijd *bena mupongo*, maar ieder *muena mupongo* is een *muena muvu*. De *bena muvu* worden in het sociaal leven niet als boosdoeners aanzien ; het gebruikte dier kan dienen als beschermer of bode van zijn eigenaar, ook als schuilplaats in tijd van gevaar : *badi badisokoka mu muvu wabo awo* = ze verbergen zich in hun *muvu*-dier ; maar het kan ook dienen om kwaad te verrichten, om de wraak van zijn eigenaar uit te werken. Zo wordt de leeuw, vooral de luipaard, uitgestuurd om een geit of een schaap te halen ; de olifant om vruchten van het veld aan te brengen. De grote roofvogel *Mukanku* valt ook onder de *mivu* ; hij wordt gebruikt door minder begoede mensen — het vervaardigen van het *buanga* ervan is minder kostelijk — om kippen te roven.

De *muena mupongo* heeft door zijn *kualula*-macht het vermogen om zijn *mivu* te vervaardigen met of zonder *buanga*: *Muena mupongo walula bintu bia dikema. Apu udi walula amu ne dijimba dikole; nansha muntu kena umanya pende mua kuenza bu yeye* = de *mupongo*-man verandert (metafysisch) de meest wondere dingen; daar is geen mens — *buanga*-vervaardiger — die het kan doen gelijk hij het doet.

De *muena mupongo* gebruikt zijn dieren enkel om kwaad te doen. Als *muvu*-dieren der *baloji* worden genoemd: *Ntambwe*, de leeuw.

Nkashama, de luipaard.

Die dieren worden verondersteld uit hun natuur de mens niet aan te vallen; niet de mens is hun prooi, alleen de antilooop. Indien ze een mens doden, dan is het omdat ze uitgestuurd werden door een ander mens.

Nzevu = *Kapumbu*, de olifant. Van dit dier veronderstellen ze: het eet het voedsel der mensen (maïs, maniok, enz.), gaat het dan uitbraken bij zijn meester, de beheksers; deze verandert het braaksel in uiterlijk goed voedsel maar de mens die ervan eet wordt ziek, is een *muntu mupongola*, kan sterven door beheksing.

Drie soorten slangen: de *nyoka wa mbamvu* of *dikala*; de *ntoka*, de meest giftige onder de slangen: na haar beet heeft men geen vijf minuten meer te leven; en de *luasa* of *luela*-slang. De beet van deze dieren is altijd dodelijk.

De *ditshiula*-slang; deze heeft niet de gewoonte de mensen te bijten; ze doet het alleen als ze uitgezonden wordt door haar meester; haar beet verwekt enkel een ziekte, maar op de duur kan die ziekte tot de dood leiden. Zij is een *muvu* die langzaam dooft.

Al die *muvu*-dieren zijn *nyama ya bakole* = beheksersdieren; ze worden geschuwd door de mensen; ermede in aanraking komen is zich blootstellen aan beheksing en dood.

C. Het gereedschap der *Bena Mupongo*.

Buiten de *manga mapaka* welke ze zich doen vervaardigen gelijk alle Zwarten doen om zich te beschermen en voorspoed te hebben in het leven, worden aan de *bena mupongo* sommige gebruiks zaken toebedacht die speciaal dienen voor hun *kulowa*-werk, *biabo bitubo balowa nabio* = hun beheksersgereedschap.

1. Daar is vooreerst het *kapia* of *kadilu ka bena mupongo* = het vuur, het licht der beheksers. Het wordt metafysisch opgevat doch stoffelijk voorgesteld. Het is een licht dat gewone mensen niet kunnen zien, enkel de *bena mupongo* bezitten het en kunnen het opmerken: *tudilu ato tua dijimbu* = het zijn geheime (onzichtbare) lichten. Het zit onder de arm in de oksels, af en toe laten ze het lichten. Ze gebruiken het enkel als ze in *kupongola*-werkzaamheden zijn. Het dient om beter te zien als ze aan 't werken zijn, want waar ze niet goed zien, vragen ze aan mede-*baloji* hun licht te versterken. Het wordt vooral gebruikt om mekaar van hun tegenwoordigheid te verwittigen, ook om mede-*baloji* op te roepen om samen te komen en te beraadslagen over elkanders inzichten: welke persoon kan aangetast worden? waar verblijft hij? hoe te handelen? *Ke tshidibo benzela kapia ka bufuku, n-diambilangane malu abo* = de reden waarom ze licht maken is om te beraadslagen onder elkander.

In streken waar 's nachts veel phosphorescerende insecten rondvliegen, waar glimwormen zijn, waar rottend hout ligt te glimmen, waar de mensen in bos of brousse vuurfakkels moeten maken om de weg te vinden, waar in de donkere nacht het minste vuur reeds van ver bemerkt wordt, gaan de gedachten gemakkelijk naar de tegenwoordigheid van beheksers, hoe onstoffelijk en geheim ze hun lichten ook weten te zijn. De eerste elektrische zaklampen welke ze door de Blanken zagen gebruiken

kregen spontaan de naam van *kapia ka mupongo* = behekserslicht.

2. Het *bukondo* (mv. *makondo*) *bua bena mupongo* = het vangnet der beheksers. Van de *benamupongo* wordt gedacht dat ze een net bezitten dat ze kunnen uitwerpen over het dorp of op de wegen welke er naartoe leiden, vooral op de kruispunten dier wegen, om de persoon te vangen die ze willen aantasten: *Padipila bufuku, benamupongo badi badija makondo mu masanga a njila bua kukwata bantu* = als de nacht is ingevallen, werpen de beheksers hun netten uit op de kruispunten der wegen, om de mensen te vangen. Dat net is natuurlijk een metafysisch net; het kan door niemand gezien worden buiten de *benamupongo* zelf en de *buanga* die de mensen zich vervaardigen om er onzichtbaar voor te zijn en onvatbaar. De onzichtbare wezenheid van het net, niet het stoffelijk omhulsel, heeft de kracht om mensen te vangen, daarom noemen ze het dan ook: *bukondo bua dialu* = een ontologisch veranderd net. Het vangen van het slachtoffer speelt zich in hun verbeelding af als het vangen van een vis, of het vangen van wild met een jachtnet.

Wie gevangen wordt door dat *bukondo* bemerkt of weet het zelf niet; de beheksers grijpen zijn wezenheid en laten het lichaam naar huis keren of liggen waar het is: *ekulekela luzubuzubu luendenda, yeye musuikila mu tshianda* = de behekser laat het lichaam gaan, maar de mens zelf is door het net gevangen.

3. De *lusengo lua buanga* = de *buanga*-hoorn. Een hoorn met metafysische werking enkel gebruikt in het *kupongola*.

De voorstanders van de mening: het *mupongo* is gelijk aan een *buanga bupaka*, spreken dan ook van een *lusengo lupaka*, een hoorn die met *bijimba* vervaardigd

wordt door een mede-*muloji*. Ze duiden als ingrediënten aan :

a) Iets van de *lupelekese*, de spitsmuis, die doorgaat als zinnebeeld van de *bakishi* ;

b) Iets van de *Ntambwe*, de leeuw, om deelachtig te worden aan zijn stoutmoedigheid ;

c) Iets van de *Nkashama*, de luipaard, om dezelfde reden ;

d) Iets van het aangezicht van een mens : b. v. een oog, om te kunnen toekijken *ne disu dikole*, met hardvochtigheid, als ze zelfs hun vader of moeder of kind vernietigen ;

e) Iets van een *Kayeke*, een pygmeë, om deelachtig te worden aan hun eigenschap te kunnen rondzwerven in de bossen ;

f) Iets van een *Muanza-Mbale*-slang, die volgens de overlevering, door haar blazen de regenboog (*Muanza Nkongolo*) doet ontstaan ;

g) Iets van de *Ntenga*-sprinkhaan die reist over grote afstanden ;

h) Iets van het binnenste (*moyo*) van de *Mbukubukuv*, die electriche ontladingen doet ontstaan als men hem aanraakt ;

i) Bladeren van de *Luenyi* en *Tshikote*-planten ; hun afkooksel wordt gegeven aan wie in bezwijming valt, om hem terug tot bewustzijn te brengen ;

j) Iets van de *Dinkanga bakishi*-plant ; deze wordt gebruikt in het vervaardigen van alle *manga mapaka*, om de tegenwerking van vijandige geesten te boven te komen.

Al die ingrediënten worden in de hoorn gestoken, hij wordt toegedekt, gelijk iedere *lusengu lua buanga* = *buanga*-hoorn, met een laag boomhars waarin dan de rode vruchtjes (*nkenyi*) van een liane-soort gedruwd worden, samen met een deeltje van een lucht-

steen (*dikanya*) gelijk aan dat van de *mutoto*, waarvan sprake was in het vervaardigen van de *mupongo-buanga*.

De *baloji* op zwerftocht worden verondersteld drie zulke hoorns bij zich te hebben; één geplaatst in de oksels van een der armen, één op de rug en één in de mond. Ze dienen om erop te blazen en de persoon bij te roepen die ze willen aangrijpen; ze zeggen zijn naam vooraleer te blazen. Die persoon, waar hij ook is, in 't bos, de vreemde, in zijn hut of waar ook, voelt zijn hart onrustig kloppen als ze blazen, staat op en gaat naar de plaats waar ze hun net hebben uitgeworpen en wordt gevangen. De hoorn dient ook om twist te doen ontstaan onder de mensen en daardoor gelegenheid te hebben om ze te vatten: *Dilolo, udi wenda ukumba lusengu luende alo miaba yonso ne nsongakaje bantu, batande* = 's avonds waart hij rond, steekt zijn hoorn naar alle richtingen uit om de mensen op te hitsen, opdat ze zouden in twist geraken.

D. Het uiteindelijke vatten van de mens, het *kukwata kua muntu.*

Het eigenlijke *kupongola*, het vatten van de wezenheid van een mens, wordt aangeduid met werkwoorden welke het gewelddadige, het tegennatuurlijke ervan laten inzien. Het is een *kukwata kua muntu* = een vastgrijpen van de mens, geen gewoon *kuangata* = nemen. Het is nemen met geweld; daarom wordt gezegd dat ze hun slachtoffer slaan: *kututa, kukuma, kutapa*. *Bena mupongo batuta bantu mu nzubu* = de beheksers slaan de mensen in hun huis neer. *Muena mupongo, muntu udiye musue kukuma...* = de beheksers, de mens die hij zoekt te slaan... *Bena mupongo ntape ba bende* = de beheksers, hun bedrijf is het de mensen te treffen. *Kutapa* wordt gebruikt als er sprake is van bliksem of slaan om te kwetsen, te doden.

Doch dat geweld wordt uitgeoefend op een metafysische wijze, op de onstoffelijke wezenheid van iets, zonder dat het subject iets lichamelijks voelt of bemerkt ; ligt b. v. het slachtoffer in slaap, dan wordt zijn slaap daardoor niet onderbroken. Alles wat de *muena mupongo* doet als beheksers is onzichtbaar, gebeurt in het bovenzinnelijke. *Malu adibo benza, m-masokoma* = wat ze verrichten is verborgen. *Malu a dijimba* = 't zijn geheime zaken. *Bionso amu butuku ku dilele diabo* (= *ku butshika*) = alles gebeurt 's nachts op hun eigen, onbegrijpelijke wijze. *Badi bashiya mubidi pa bulalu* = als de beheksers gaan beheksen laten ze hun lichaam op 't bed liggen. *Ushiya luzubuzubu luende pa bulalu ; mumanye se : tudi nende, apo yeye muye kulowa too* = hij (de beheksers) laat zijn omhulsel (zijn lichame-lijk huis) op het bed liggen ; gij denkt : hij is daar nog, maar hij zelf (zijn wezenheid) is gaan beheksen, verre weg. *Badi baya butaka, tukaya tukese tupinda mu bibelu* = ze gaan naakt weg, enkel met riemkens tussen de benen getrokken. Men kan ze horen spreken, maar niet zien. De voorstelling is altijd een dooreenstrengelen van stoffelijk en onstoffelijk gebeuren.

Het *kupongola* wordt uitgevoerd ofwel 's nachts ofwel gedurende de dag, doch meestal 's nachts : *Benda ne kapia butuku, ta patshiatshia, ta mundankulu mua butuku* = ze waren rond met hun licht, als het donker geworden is, of 's morgens vroeg, of diep in de nacht. Dan nog liefst in volle duisternis, als de maan niet schijnt : *kabena balowa dia muenji adio to, amu dia midima* = ze beheksen niet in 't licht van de maan, enkel in volle duisternis. Wat 's nachts gebeurt wordt meestal verricht door vrouwen ; wat overdag gebeurt, meestal door mannen.

Wie 's nachts uitgaat om *kupongola* te doen, gaat ofwel zonder zijn lichaam, of met een veranderd lichaam : *padiye uswa kuya kukwata mudimu wende au, ke padiye*

wandamuka mubidi kabayi mua kumumanye = wanneer hij zijn werk gaat verrichten, verandert hij zijn lichaam opdat ze hem niet zouden herkennen. Ofwel neemt hij het omhulsel aan van iets anders, vooral van vogels: *muena mupongo wandamuka ne nku nyunyu... ne nku tshinyi, ne nku tshinyi* = de *mupongo*-mens is veranderd, hetzij in een vogel, hetzij in iets anders, wat ook (dier of ding).

Niet de vogel is het die uitgezonden wordt door de *muloji*, maar de *muloji* zelf is het die erop uittrekt in de gedaante van een vogel: *muena mupongo udi ubuka bu nyunyu* = de beheksers vliegt gelijk een vogel.

Daarom is het voor de Zwarte 's nachts overal onveilig, overal hoort of voelt hij beheksers aan 't werk. In zijn verbeelding waren ze rond, te voet of in de lucht, alleen of gezamenlijk, ze verwittigen elkaar door hun lichten; ze verzamelen om te beraadslagen waar en bij wie deze nacht zal gehekt worden. Ze beraadslagen erover om elkaar niet in de weg te lopen, elkaar de prooi niet af te nemen of ook, waar het nodig is, om gezamenlijk te werken.

Waar zij het terrein hebben voorbereid, waar onenigheid ontstond ten gevolge van het *ndiladila*-poeder of de *nsonganya-batanda*-bladeren die ze uitstrooiden, beproeven ze binnen te dringen. Om op het erf of in de hut te geraken, moeten ze eerst onderzoeken of de weg niet versperd is door beschermende *manga*, die hen kenbaar maken (*kubatandula*) en daardoor ontwapenen, of *manga* die het erf, de eigenaar en zijn bezit onzichtbaar maken voor hun oog. Die tegenwerkende *manga* beproeven ze stil te leggen door de kracht van hun eigen *manga*. Om zulk een sterkere *buanga* te vervaardigen worden als *bijimba* gebruikt:

- a) Iets van de *lukala*-krab, die grote grijpparmen heeft;
- b) Iets van de *mankenene*-mieren, die met hun sterk ontwikkelde bovenkaken grijpen en niet loslaten;

- c) Iets van de *tshikele tshifike*-vis, die zwart van vel is en weinig zichtbaar ;
 d) *Mulembwe wa lukasu*-bladeren.

Dit alles gemengd, met het hars van een boom, die gelijk op de valse katoenboom en die een lijm afscheidt dat dient als kleefmiddel.

Ofwel zoeken ze die beschermende *manga* te verlokken door spijzen: *bashipa nzolo, bipika, bambula nshima ne: tupe manga abo* = ze doden een kip, bereiden ze, nemen maniokbrij mee en geven ze aan de *manga*; *bapatula nyinyi ya bantu bateka pashi* = ook mensenvlees halen ze te voorschijn en zetten het neder op de grond. Indien ze het niet kunnen halen in die strijd, tegen de beschermende *manga*, dan moeten ze hun *kupongola*-werk voorlopig opgeven: die mens is niet genaakbaar. Ze delven gewoonlijk het onderspit tegen alles wat *buanga bua tshibau* genoemd wordt, alle soorten *buanga* die het erf van een ouderling beschermen; daartegenover voelen ze zich *kuteketa tekete*, zeer zwak; ze zoeken de hele nacht hoe naar binnen te geraken, maar slagen niet en 's morgens kunnen de mensen ze nog aan 't zoeken vinden en herkennen wie het zijn, vooral de beheksers die met hun eigen lichaam uitgingen. Als ze uitgaan zonder lichaam of veranderd in vogels, zijn ze niet te herkennen.

Zijn de beschermende *manga* stilgelegd, dan staat er niets meer in de weg om die mens aan te grijpen: *badi bapongola muntu au, bualu buanga buende batekeshi* = ze kunnen die mens beheksen omdat ze zijn *buanga* overmeesterd hebben. De *muena mupongo* klopt dan op het dak terwijl hij de naam van het slachtoffer voortdurend herhaalt. Hij dringt binnen door het dak, plaatst zich in een hoek van de hut met een borstel en spatel in de handen die hij naar de slapende uitsteekt. Die borstel en spatel zijn niet bedoeld om ermede te slaan, zij zijn de gebrui-

kelijke werktuigen die een Zwarte in handen houdt *bua kutshipa mutshipu* = als hij een verwensing tegen iemand uitspreekt.

De man blijft voortslapen, maar zijn slaap wordt onrustig; soms ligt hij al dromende te wenen. Dan grijpt de behekser hem bij de keel en drukt die gedurende een lange tijd toe. Hij snijdt wat haar af op het voorste deel van de schedel (op de *lubombo* = fontanel) en verlaat daarmede de hut. Hij heeft nu zijn slachtoffer in bezit, alleen het lichaam blijft achter op het bed.

Als de aangetaste wakker wordt is het hem zwaar te moede, maar hij weet niet wat er met hem gebeurd is. Hij blijft nog dagen voortleven gelijk vroeger, maar stilaan vermagert en verkwijnt hij. Het lichaam zal sterven als de menselijke wezenheid die door de *muena mupongo* werd medegenomen, gedood wordt.

Dat doden gebeurt gewoonlijk niet aanstonds, want het is niet de drang naar eten die de behekser drijft, enkel zijn boosaardige neiging tot vernederen en vernietigen; die boze lust wordt reeds gedeeltelijk bevredigd door het inbezitnemen van zijn slachtoffer.

Dat is één manier om het *kupongola* uit te beelden; het kan ook op andere manieren worden voorgesteld, al naar gelang de fantasie der streekbewoners. Wat ook weer niet zeggen wil dat eenieder zijn eigen verbeelding vrij spel mag laten; de verhalen daaromtrent liggen vast in de overlevering van de clan. Wat men heeft horen vertellen door de ouderen wordt door het jongere geslacht voortverteld.

Het *kupongola* gedurende de dag wordt op minder dramatische wijze uitgebeeld. Bij klare dag gebeurt het beheksen gewoonlijk door mannelijke *bena mupongo*: die zijn minder woest dan de vrouwen en dan gebeurt het niet enkel op mensen, maar ook op dieren en dingen. Zo b. v. wordt gezegd dat ze muggen uitzenden, gewone muggen die bijten gelijk alle andere muggen, maar die in over-

groot aantal zijn en vele dagen achtereen verschijnen ; die muggen dringen overal binnen, ook op plaatsen waar men ze anders niet ziet. De *bena mupongo* zenden ze uit om mensenbloed op te zuigen. Dat bloed wordt uitgeduwd en veranderd in olie, gelijkend op die welke gebruikt wordt voor het bereiden der spijsen. De beheksers zelf gebruikt die olie niet, maar verkoopt ze op de markt ; de mensen die ervan eten worden ziek.

De *baloji* beheksen ook de huisdieren, kippen, geiten of honden die als gevolg ervan hun teelkracht verliezen. Ze beheksen de vruchten op het veld die erdoor hun groeikracht verliezen en verdorren. Ze beletten de eetbare rupsen zich te vermenigvuldigen. Ze verwekken langdurige droogten of vernielende slagregens, enz., dit alles enkel en alleen om kwaad te berokkenen. *Lukinu luabo elu ndikengsha dia mu musoko* = hun nijd is de plaag van het dorp. Overdag durft de beheksers ook de strijd aan tegen de *bampaka bakole* = sterke *buanga*-vervaardigers of tegen de *bakole nabo* = hun medebeheksers, door het groot vertrouwen dat hij heeft in de macht van zijn eigen *manga*. Zo kan het gebeuren dat de beheksers, daar waar hij zich begeeft om zijn *kupongola* te verrichten, een of meer andere beheksers aantreft die daar gekomen zijn met hetzelfde doel. Dan gaat de strijd om te weten wie onder hen de sterkste is, d. w. z. wiens *manga* het meeste macht hebben om het *kupongola* der anderen te beletten. De omstaanders merken op dat die mensen ondereen in twist geraken voor een kleinigheid, wat tabak of wat drank ; ze kennen de ondergrond van die twist niet, ze weten of zien niet dat het een strijd is van *bena mupongo* ondereen. De beheksers die het onderspit moet delven keert als geslagene naar huis en zegt aan zijn familieleden : waar ik geweest ben heeft men mij gekwetst. Maar een wonde is er niet te zien. Hij gaat eraan dood maar bekent niets, zegt enkel : ze hebben mij geslagen en gekwetst.

Gedurende de nacht is het gewoonlijk binnen in de hut dat het *kupongola* gebeurt; overdag gebeurt het meer op andere plaatsen en op bepaalde ogenblikken. B. v., op het marktplein waar ze hun slag slaan liefst op de eerste die naar de markt komt, of op de laatst gekomene wanneer de markt reeds aan de gang is, of op een achterblijver als de markt reeds gedaan is. Daarom zitten de mensen te wachten langs de weg vóór het openen der markt en wachten ze niet op het marktplein zelf; als het beginsignaal gegeven wordt gaan ze in groepen naar het plein en niet alleen of afzonderlijk. Als het markten gedaan is verlaten ze de plaats weerom liefst in groepen; alles gebeurt vlug want niemand wil een achterblijver zijn.

De *bena mupongo* beheksen bij voorkeur iemand die zit te rusten onder een boom langs de weg, of aan de ingang van een bos, of aan de voet van een heuvel (op soortgelijke plaatsen werd hun *mupongo buanga* vervaardigd), of op de kruispunten der wegen; verlaten dorpen zijn ook plaatsen waar ze hun beheksingswerk bij voorkeur uitoefenen; ze vervolgen gaarne iemand die alleen naar de bron gaat, of op een boom klimt, of een ongewone weg volgt.

De tijd die hun voorkeur heeft tijdens de dag is om het middaguur (*diba dia nkankala*), terwijl ze 's nachts liefst omstreeks middernacht werken (*muandankulu mua bufuku*).

E. Het *kupongola* op meerwaardige mensen en op lijken.

Meerwaardige mensen worden genoemd *bena muanzu munene*, mensen van hogere graad; mensen met een hogere wezensgraad, een hogere levenskracht. Ze worden ermede geboren: *bantu baledibwa ne mianzu minene* = mensen geboren met een hogere graad (van wezenheid). In de serie der menselijke wezens hebben zij

een voorrang: *Mianzu eyi mienze bu ya bukalenge bua bantu ku buana buabo* = die *mianzu* geven hun onder de mensen gezag, reeds in hun kinderjaren, d. w. z. wie zulk een eigenschap bezit wordt vanaf zijn geboorte aanzien als een hoofdman in de rang der menselijke wezenskrachten. *Bantu abo bu bantu ba kumpala ku bantu nabo* = ze nemen de eerste plaats in onder hun medemensen.

Van de *bena mupongo* wordt gezegd dat ze een bijzondere jacht maken op zulkdanige mensen; niet uit jaloersheid omwille van hun hogere rang, maar om ervan *bijimba* te kunnen nemen voor het vervaardigen van *manga*. Wat lichamelijk aan zulke mensen toebehoort of onder invloed gestaan heeft van hun wezen, maakt deelachtig aan hun bijzondere levenskracht. Ze zoeken b. v. *lu-pemba lua mapasa* (cf. blz. 78) van twee-lingkinderen te bekomen om bij machte te zijn twee mensen terzelfdertijd te kunnen beheksen. Als ze meerwaardige mensen beheksen is het geen vernietigen uit boosaardigheid, maar een *kupongola* uit winstbejag, om *manga* te kunnen vervaardigen, sterker dan die van anderen.

Onder de *bena mianzu* worden gerekend, eerst en vooral:

a) *bana bonso ba mapasa* = alle tweelingskinderen. Bij de *Baluba* dragen ze de namen: *Mbuyi* en *Kabanga* ofwel *Mbuyi* en *Nsanza* of *Kanku* en *Tshibuabua* ofwel *Kankolongo* en *Mbuyu* ⁽¹⁾;

b) De ouders van tweelingskinderen. De vader noemt men *Sha-Mbuyi* en de moeder *Mwa-Mbuyi*;

c) Ieder kind dat bij zijn geboorte *Tumba wa Mulu* genoemd wordt. Ze geven die naam aan het kind gebo-

⁽¹⁾ Over de *Mapasa*, cf. de studie van P. DILLEN (*Kongo-Overzee*, 1951, n° 2, blz. 14 en volg.).

ren uit een moeder die zwanger werd zonder maandstonden gehad te hebben sedert de geboorte van het vorige kind ;

d) Ieder *Ngalula*-kind. Is *Ngalula*, een meisje geboren na drie op elkander volgende jongens, of een jongen geboren na drie op elkander volgende meisjes. Die drie jongens of meisjes moeten nog in leven zijn bij de geboorte van het *Ngalula*-kind ; doch andere zeggen : ook als er een uit de reeks van drie reeds gestorven is, wordt het vierde een *Ngalula*-kind genoemd.

Waren er achtereenvolgend vier of vijf jongens of meisjes, dan is de eerstkomende van ander geslacht een *Ngalula wa lumu lutambe* = een *Ngalula* van bijzondere vermaardheid.

De etymologische betekenis van het woord *Ngalula* werd hogerop uitgelegd bij de ontleding van het werkwoord *kualula* (p. 44) ;

e) Ieder *Muswamba*-kind (onderverstaan *wa pa mapasa*). Men geeft die naam aan het kind dat volgt op de *mapasa*, op de tweelingskinderen.

Er bestaan nog verscheidene andere *mianzu*-soorten ; daar zijn *mianzu minene* = hogere rangen en *mianzu mikese* = lagere rangen. Onder de hogere rangen zijn de vijf opgenoemde de voornaamste.

Met een *muanzu* te worden geboren is een gunst, voortkomende van de nageesten der familie ; daarom moeten de ouders van zulke kinderen, en ook de kinderen zelf, sommige gebruiken onderhouden om die *bakishi* te vereren ; nalatigheid brengt straffen mee. Die gebruiken, welke men *mikiya* noemt — dit woord heeft veel beteekenissen maar heeft altijd betrekking op iets uit de ontologische wereld — bestaan meestal in het dragen van de kentekens van de *muanzu*-graad, de *bimanyinu bia muanzu wabo*, plus het trouw naleven van enige *bijila* = onthoudingen. Het nakomen van die gewoonten heet : *kuakaja mikiya*. Na een zeker aantal jaren, het verschilt

van *muanzu* tot *muanzu*, worden de kentekens afgelegd, wat gepaard gaat met ceremoniën en feestelijkheden; dat noemt men het *kukolobolola* (of *kukobolola*) *kua mikiya* = het afleggen der *mikiya*. De ceremoniën noemt men *nkoloboloji*.

Die kentekens en gebruiken brengen het gevaar mee, dat de *bena muanzu* gemakkelijk opgemerkt worden door de *bena mupongo* die met voorliefde erop afkomen: *bakole badi benda pa mikiya* = de beheksers gaan waar er *mikiya* zijn. Daarom dragen die *muanzu*-kinderen, samen met hun kentekens, een hele rommel *manga* om ze onzichtbaar te maken voor de beheksers. Ofwel dragen de ouders kentekens in plaats van de kinderen. Zo dragen in sommige clans de ouders van *mapasa*-kinderen twee zakjes (*nsapo*) onder de arm, als het twee jongens zijn; een zakje en een *dibondo* (korfje), als het een jongen en een meisje is. In de *nsapo* steekt de man zijn gerief als hij op reis is; de vrouw steekt haar gerief (maniokbloem, overschot van maniokbrood of andere vrouwelijke benodigdheden) in een *kabondo* of *dibondo*.

Voor een *Ngalula*-kind draagt de vader een geitenvel als kleeid. De dag dat in het dorp een *Ngalula* geboren wordt, eten al de mensen een *musapu*, een lichte maniokbrij en iedereen geeft een klein geschenk aan de ouders, om daardoor hun vreugde te uiten, omdat aan de familie een *Ngalula*-kind werd geschonken door de nageesten van de clan. Bij de *B^a Moyo* dragen de *Ngalula*-kinderen een ijzeren halsband tot wanneer ze groot zijn.

Voor een *Tumba* dragen vader en moeder een velletje van gelijk welk dier.

Ook na het *kukolobolola* of afleggen der kentekens, blijft de *muanzu*-mens zijn hogere graad in levenssterkte behouden. De kentekens worden slechts afgelegd om minder door de *bena mupongo* te worden lastig gevallen; *bamwe ba ku mianzu eyi badi mua kushala ne tshiabo*

tshimanyinu ne ku bukulumpe = sommige van de *mianzu*-mensen blijven hun kentekens dragen, zelfs tot op hoge ouderdom.

De mensen met lagere *mianzu* worden door de *bena mupongo* op gelijke voet gesteld met de gewone mensen ; van hen verlangen ze niet *bijimba* te bezitten. Onder de lagere *mianzu* noemt men : *Kabungama*, *Tshikute*, *Tshikudimane*, *Ndomba*, *Kalanga* en *Kabishi*. Al die namen dragen op een speciaal kenteken — een *bupangu* — dat bij hun geboorte opgemerkt werd.

Heel hun leven lang worden de *bena mianzu minene* door de beheksers bespied en achtervolgd, om ze te kunnen beheksen en doden en er *bijimba* van te bekomen. Zijn ze er niet in geslaagd, omwille van de beschermende *manga*, dan trachten ze nog, na hun begrafenis, het lijk te overmeesteren om er lichamelijke deeltjes van weg te nemen.

Ze noemen dat *kupongola kua bantu bafwe* = het beheksen van lijken ; men zegt *kupongola* omdat het door *bena mupongo* gebeurt, doch een echt beheksen is het niet. *Kupongola* gebeurt alleen op levende mensen van wie men de wezenssterkte vermindert of doet verdwijnen ; lijken hebben geen menselijke wezenheid meer in zich, maar deeltjes ervan kunnen dienen om in verbinding te komen met de vroegere wezenkracht welke er zich in veruiterlijkt heeft. *Mibidi ayo kabena baidia ; ke yenzenzabo bijimba bia dipaka nabio manga abo au* = die lichamen worden niet opgegeten, ze dienen om ervan *bijimba* te maken voor het vervaardigen van hun *manga*. Daarom noemen ze dat schenden van lijken dikwijls met een andere naam dan *kupongola* en zeggen : *kutudisha kua muntu mufue* = het wegnemen van een lijk.

Om het lijk van een *muanzu*-mens onkennelijk te maken voor de *bena mupongo*, wordt het begraven met speciale *mikiya*-ceremoniën. Zo zal de vader het lijk

van zijn *mapasa*-kind heel en gans bestrijken met zwarte as van de *mpanda-nganga*-boom, vooraleer het te begraven: *kabavu kumutudisha kudi baloji* = opdat de *baloji* het niet zouden wegnemen.

Bij het begraven van een *Ngalula*, een *Tumba* of een *Muswamba* nemen de ouders een deeltje van het dierenvel dat ze te hunner eer dragen en leggen het samen met houtskool naast het lijk in het graf. Dat noemen ze *kukaya* = ceremoniën onderhouden om het bezit te beschermen, of om straffen te brengen over wie het niet eerbiedigt.

Wanneer een mens met hogere *mianzu* of iemand die gedurende zijn leven een hogere levenskracht heeft laten blijken, b. v. een hoofdman, een gezagsman of iemand die bijzonder geluk had in 't leven, rijk werd aan kinderen en bezit, iemand met uitzonderlijke lichamelijke of verstandelijke kracht, iemand bekend om zijn welsprekendheid, om zijn moed, een *manji*, d. i. iemand die levenssterk genoeg was om een vijand te doden, — wanneer zulk een mens overleden is en begraven, dan zoeken de *bena mupongo* en ook andere *manga*-makers, van het lijk *bijimba* af te nemen. Dat werk gaat niet zonder moeilijkheden; de voornaamste onder die *muanzu* mensen hebben twee begrafenissen, een openlijke gedurende de dag, en een heimelijke 's nachts, waarbij het lijk herbegraven wordt op een ongekende plaats, vooral als het hoofdmannen betreft, en met de nodige *mikiya*-ceremoniën die aan het lijk de bescherming der nageesten verzekeren.

Om tot zijn doel te komen beproeft de *muena mupongo* de rouwende familieleden, levende en dode, onschadelijk te maken opdat ze niets zouden horen of gewaarworden. Daartoe neemt hij een kip, steekt twee bladeren in het stro van het dak der hut waar de familieleden zitten te weeklagen, steekt ook twee bladeren in de grond voor de *bakishi* die daar wonen, en begeeft zich naar het

graf. Dan steekt hij een droge palmtak in de mulle grond van het graf en zegt : « Kom eruit, kom eten ». Als hij denkt dat de wezenheid van de begravene te voorschijn is gekomen, wordt de kip gedood en het bloed op het graf gesprend. Er wordt verondersteld dat het bloed de ogen treft van wie uit het graf verschijnt en hem belet te zien wie hem oproept ; anders zou hij de lijkschender kunnen herkennen, berispen en ook straffen.

Daarna wordt het lijk ontgraven, de beheksers neemt er van weg wat hij nuttig acht : een weinig haar, een stukje van het kleed, iets van de beenderen, ook wel het hele hoofd. Meestal is het *diumbula*, het ontgraven, niet nodig en vergenoegt men zich met iets dat het lijk heeft aangeraakt, b. v. een worm die uit de grond kruipt, een *tshishishi*, een insect dat in de grond zat, enz.

Hier ook wordt gezegd dat de *muena mupongo* alles *butaka*, naakt doet, om niet door de mensen gezien te worden. Dat er wel werkelijk lijkschennis gebeurt door de *manga*-makers valt niet te loochenen.

Op een rondreis kwam in een dorp een oude vrouw me haar beklag doen dat de catechist haar geslagen had en gekwetst aan haar genitaliën. De catechist zegde dat het gebeurde, omdat hij ze op heterdaad betrapt had terwijl ze bezig was het lijk te ontgraven van een kindje, dat hij in stervensnood gedoopt had en dat begraven werd onder de gezamenlijke gebeden der Christenen van het dorp. Dat hij die vrouw op die speciale manier mishandeld had, strookte met de gewoonte om *mupongo*-vrouwen aan hun genitaliën te verbranden als ze gedood worden ; dat is namelijk de plaats waar ze denken dat het vuur kan binnendringen om de *mupongo*-eigenschap te vernietigen.

F. Het bewaren van de gevangen mens.

Als het *kupongola* voltrokken is en het wezen van de mens gevangen, wordt er niet verondersteld dat de

muena mupongo aanstonds overgaat tot het doden van dat gevangen wezen ; het voortbestaan van het omhulsel zou dan geen voldoende verklaring hebben. Men denkt dat het gevangen wezen, door de *kualula*-macht van de *muena mupongo*, een nieuw omhulsel krijgt en in bewaring wordt gehouden op de geheime plaats waar zijn *kapundu*-kalebas is weggestopt. *Muntu mupongola nenku, kabena bamudia to, au muntu bayaya kumuteka muaba udi muteka kapundu kapaka aku, ushala kuenza muvu wa muena buanga au* = de behekste mens wordt niet (aanstonds) gegeten ; ze gaan hem verbergen op de plaats van het kalebasje ; hij wordt de *muvu* van de eigenaar van die *buanga*.

Van het nieuw omhulsel dat hij krijgt zeggen ze dat het van een sprinkhaan is of van een hagedis, of van een rat of muis. Om het metafysische van die gebeurtenis aan te tonen voegen ze erbij : het dier wordt gestoken in een schelpje, of in het horentje van een geit en verborgen bij de kalebas. Dat mens-diertje wordt er de *muvu* van de beheksers, d. w. z. het staat tot zijn dienst, hij stuurt het uit om ongekende zaken te weten te komen. Als huisdiertje kan dat *muvu* overal binnen en komt in de gelegenheid geheime zaken af te spieden en te beluisteren, hetgeen het dan voortvertelt aan zijn meester. Als er iets gebeurt in het dorp, zoekt het naar de oorzaken. Als iemand ziek ligt in de hut, komt het luisteren wat de familieleden en de zieke zelf vertellen over het geval, het ziet wat andere beheksers doen ; zo weet zijn meester alles wat er van die ziekte is. Als er strijd is met andere dorpen, loopt het over naar het andere kamp om te weten wat ze daar doen en voorbereiden : *amu nenku pa malu onso* = zo doet het voor alles wat zijn meester verlangt te weten. Ondertussen begint het lichaam — de *luzubuzubu* = *tshizubuzubu* — te verzwakken omdat het zijn bestaansreden mist : de uiterlijkheid te zijn van het wezen dat nu gevangen is.

In 't begin komt het lichaam nog voor als gaaf ; later is het nu eens gezond, dan weer ongesteld. Dan weer ontstaan zweertjes en huiduitslag. Iedere avond voelt het koude rillingen en moet zich warmen aan het vuur. Stilaan gaat het naar zijn ondergang, tenzij het mocht gebeuren dat de *muena mupongo* het zijn gevangen genomen wezenheid terug brengt. Want er wordt verondersteld dat de behekser niet altijd zijn slachtoffer doodt. Het kan zich voordoen dat gedurende de gevangenschap de redenen waarom hij het aantastte verdwijnen : zijn rijkdom, zijn bezit aan kinderen. Het kan gebeuren dat andere *baloji bamuakuidi*, voor hem ten beste spreken. Er kan tussenkomst zijn van een *mupongo wa tshikumu* die met zijn sterkere *manga* hem de gevangene ontrooft. Er wordt ook verondersteld dat soms de *muena mupongo* zijn gevangene in de vreemde verkoopt. In al die gevallen komt de aangetaste wezenheid terug in het vroegere lichaam ; het herstelt dan en geneest.

Maar zulke gebeurlijkheden worden opgegeven als uitzonderingen, het gewone verloop is dat het gevangen wezen wordt gedood, d. w. z. uit het aardse moet verdwijnen om te gaan voortleven in de geestenwereld.

G. Het vernietigen van de gevangene.

Het gevangen houden van het aangetaste wezen wordt nooit opgevat als een foltering, er wordt geen straf op hem toegepast, er wordt hem geen pijn aangedaan ; maar de gevangene is niet meer een eigenwillig persoon, een *sui juris*, hij is in een toestand van afhankelijkheid, hij leeft maar door en voor zijn meester. Voor de rest is de verstandhouding tussen beide voortreffelijk en bestaan geen pogingen tot ontsnappen.

Wat voor diensten hij ook aan zijn meester bewijst, deze bewaart hem niet voor altijd ; hij heeft de plaats te rui-

men voor nieuw-aangetasten, op zekere dag wordt hij uitgeleverd op de *tshianda* in de vergaderplaats der *benamupongo*. Op die verzamelplaats komen al de beheksers van de clan dikwijls samen ; ze beraadslagen er over hun werkzaamheden, maar vooral houden ze daar hun feesten en dansen. Niemand weet waar die plaats is, enkel de *baloji* ; sommige onder hen hebben daar hun vaste woonplaats : *mu wabo muaba, bamukole badi ne yabo nzu-bu* = op die plaats hebben de beheksers hun eigen huizen. Maar die huizen kunnen niet gezien worden, evenmin als de plaats waar ze staan, alles wordt gesitueerd in het metafysische, evenals alles wat daar gebeurt.

De dag dat ze verlangen feest te houden roepen ze elkaar op met de *lushiba lua bakole* = de beheksersfluit. Die *lushiba* is vol openingen — *makela makela* — ; als ze er op blazen gaat het geluid heel ver de lucht in, doch enkel de *baloji* kunnen het horen. De beheksers gaan er op af en brengen al of niet een menselijk wezen mede dat ze gevangen houden.

Dat samenkomen om een menselijke levenskracht te doden wordt niet opgevat als een aanstotelijke uitspatting van woestheid maar als een gezamenlijk gezellig feest. Zoals het voor een gewone Zwarte het hoogste genot is goed te kunnen eten, vooral een maaltijd van vlees — waarbij geitenvlees het lekkerste is — , zo wordt ook het feest der *benamupongo* opgevat als een maaltijd van vlees, mensenvlees, dat door hun *kualula*-macht veranderd werd in geitenvlees. Al de woorden en uitdrukkingen die ze gebruiken om het doden en eten van het menselijk wezen weer te geven, zijn dezelfde als die gebruikt worden bij het doden en bereiden van een geit. *Kushipa* = doden, *kusaya* = uitkappen, *kuipikila* = gaar stoven, *kudia* = eten.

Er wordt nooit gezegd dat een *mupongo*-mens afzonderlijk zijn prooi zou doden om er zichzelf mede te

vergasten ; het doden en eten gebeurt maar op de gezamenlijke feestmalen der beheksers.

De afzonderlijke *mupongo* kan zijn prooi lange tijd voor zijn persoonlijk nut behouden als *muwu* op de *kapundu*-plaats ; maar : *matuku apita nenku bu ngondo isatu, bu ngondo itanu, bu tshidimu tshijima* = na ongeveer drie tot vijf maanden, of na een volledig jaar, nemen ze hun mens mede naar de vergadering. De redenen die ze daartoe opgeven zijn er geen van haat of lust tot doden, enkel bemerkten ze dat de medebeheksers mistevreden werden omdat ze sedert lang niemand meebrachten, altijd profiteerden van de prooi van andere en niemand uit eigen familie afstonden ; daarom werd hun aandeel van het eten op de feestmalen altijd kleiner en kleiner, soms werden ze al eens uitgesloten uit het maal : *bakadi batupa kanyinyi amu kabalee, bualu katuyi tufilako wetu muntu* = ze geven ons enkel een klein stukje vlees omdat we zelf geen mens meer inleverden. Als ze dan iemand aanbieden worden ze weer volwaardige disgenoten. De ingeleverde mens wordt niet aanstonds geslacht : *Bakole bobo bamupeta nanku, badi bambula au, kutekabo papa* = als de beheksers hem gekregen hebben, nemen ze hem aan en houden hem in voorraad, *muela mu buloko* = hij wordt in gevangenschap gehouden, tot zijn beurt daar is om als feestgelag te dienen.

Als ze hem gaan doden, weten ze volkomen dat niet het lichamelijk omhulsel bijgebracht wordt, wel de menselijke onstoffelijke wezenheid en zijn ze logisch genoeg om niet te zeggen dat het lichaam wordt gedood en in stukken gesneden ⁽¹⁾. Het lichaam ligt te sterven bij de familieleden die het verzorgen. Maar om het doden een begrijpelijk verloop te geven, wordt beroep gedaan op het *kualula* ; het onstoffelijk wezen krijgt een nieuw om-

(1) Cf. *Aequatoria*, 1939, IV, blz. 25-45 waar er ook nadruk op gelegd wordt dat die fameuze maaltijden in het metafysische moeten begrepen worden.

hulsel, dat van een geit : *pa kushipabo muntu badi bamualula enze bu mbuji wa mpumbu* = als ze de mens doden, wordt hij veranderd in een geitebok. Om het metafysische van die verandering aan te duiden, voegen ze er als omstandigheid bij : het hoofd wordt anders en krijgt horens, over het hele lichaam ontstaat geitenhaar, maar de voeten en handen blijven die van een mens : *bianza ne makasa kabitu bialuluka* = handen en voeten veranderen gewoonlijk niet. Op het maal gaat het er dan ook niet vreselijk toe maar vrolijk en gezellig ; er wordt gedanst en gezongen : *maja a bena mupongo* = heksendansen en hun *kasambo kabo ka bamukole* = hun heksenzang : *wakadi muntu, wandamuka mbuji, wakadi muntu, wandamuka mbuji* = hij was een mens en werd een geit, hij was een mens en werd een geit. Ze doen zo voor iedereen die ze doden, man, vrouw of kind. De geit wordt gebonden met een koord. Snoeren ze de koord vast dan krijgt het lichaam waar het ligt in de hut, een *disama dia mbale* = een longontsteking ; lossen ze de koord dan stilt de ziekte ; snijden ze de geit het strot over, dan sterft het lichaam.

Daarop volgt het gewone verloop van het slachten van een geit. De wreedheden welke erbij verondersteld worden, bestaan maar in de fantasie van de Blanken die eraan gewoon zijn bij de woorden, heksendansen en heksensabbatten, macabere uitspattingen te bedenken. In de verbeelding der Zwarten is het enkel een vrolijk feestmaal, met daarbij meerdere aanduidingen om te herinneren dat alles verloopt in het metafysische.

Vooraleer de geit te doden, wordt er een ceremonie onderhouden die klaar en duidelijk alles verplaatst in het bovennatuurlijke : het *kuangata mikiya, kufileja kumpala* = het overmeesteren der geestelijke wezens die de geitmens beschermen. Onder die geestelijke machten is vooreerst de *Mvidie wa kapuluwayi* = het *kapuluwayi*-boompje dat geplant staat op het erf waar de

gevangene woonde. Zulk een boompje staat op het erf van iedere *Luba*-man ; het wordt verondersteld de verblijfplaats te zijn van de *kaku* : zijn afgestorven grootvader en grootmoeder ; niet alleen is het de verblijfplaats, maar het geldt ook als de *kaku* zelf. Het staat geplant gewoonlijk langs de kant der ondergaande zon, het onderscheidt zich van de andere soortgelijke boompjes op het erf, doordat de grond er rondom proper gehouden wordt en er brokjes maniok op gelegd worden of wat palmwijn erover gegoten, als offers.

Wie de *kaku* kent op het erf van de *Muluba*, is almachtig over de eigenaar ervan, want liever zal hij u alles geven wat hij bezit, dan een blaadje ervan te laten aftrekken.

Onder de *mikiya*, welke de gevangene beschermen, worden nog geteld de *bakishi*, de nageesten van zijn familieleden en de geesten die inwonen in de *manga* welke hij bezit. Men veronderstelt dat ze menigvuldig zijn, want waar het lichaam ziek lag en naar zijn dood ging, zijn de familieleden de waarzegger gaan raadplegen. Heeft hij de *manga* van vijandige mensen aangeduid als oorzaak van de ziekte, dan hebben ze hun eigen *manga* versterkt of nog betere doen vervaardigen. Heeft hij de *bakishi* aangeduid, dan hebben ze de offers die de *bakishi* voordelig stemmen vermenigvuldigd. Heeft het niet gebaat : *kabileji* = ze duiden de echte oorzaak niet aan, dan zijn ze bij andere en nog andere waarzeggers gegaan ; maar dat alles hielp tot niets : *pinapo muntu mukwata mu tshianda tshia bena dialu* = want de mens was reeds gevangen op de vergaderplaats der beheksers.

Die opgeroepen geestelijke krachten afleiden is het werk der *beno mupongo*, vooraleer de geit-mens te doden. *Kufileja mikiya kumpala* = ze doen de *mikiya* — de geesten — vooropgaan, gelijk men doet met een overwonnene, een slaaf of een mindere ; die moet vooropgaan op de weg, — de eigenaar volgt als laatste en voor-

naamste persoon, wie voor hem gaat en wil ontsnappen, kan hij doden door zijn speerworp.

De *bena mupongo* met hun *manga* worden hier sterker geacht dan gelijk welke *mikiya*. Het voorop drijven of afweren van die beschermende machten gebeurt door het *kukosa* of *kukala mu luabo lusengo lua bena mupongo* = roepen of blazen op hun heksenhoorn. Het is geen bevechten of overmeesteren van die geestelijke machten, enkel een afweren, een in bedwang houden ervan. Soms schieten die pogingen te kort : *buanga budi bupanga kupambula bakishi* = de *buanga*-hoorn slaagt er niet in de *bakishi* opzij te schuiven. Dan wordt de mens wel gedood, maar zijn dood veroorzaakt tevens de dood van wie hem uitleverde ; het is een wraak van de beschermende *mikiya*. Hij sterft al zeggend : *meme ngudile kampande wawa* = (ik sterf) omdat ik die bepaalde man vernietigd heb.

Slechts in één geval wordt het mogelijk geacht dat de gevangen mens, die reeds veranderd was in de gedaante van een geit, nog kan ontsnappen aan de *bena mupongo* en terug vrij worden, nl. wanneer een *muena mupongo wa tshikumumu* (cf. blz. 85) nog op dat laatste nippertje tussenkomt. Daarom noemen ze deze bemiddelaar : *wa kuakwila bantu mu tshianda* = die ten beste spreekt op de *tshianda*-verzamelplaats. Als hij roept *lekelayi muntu eu* = laat af van deze man, dan is hij gered ; zegt hij *shipayi* = doodt hem, dan is hij verloren. Maar dan nog eet de bemiddelaar er geen vlees van omdat hij een *muloji* is *ngwa kulama bantu* = die de mensen behoedt.

Na het doden gebeurt het *kusaya* = het uitkappen van de geit-mens ; het *kuiipika nyama* = het bereiden van het vlees ; het *kuabanyangana* = het uitdelen van hetgeen werd gaar gemaakt en het *kuanyika ne tshiseba* = het uitstrekken (op de grond) van het vel (om het te drogen).

Alles wordt voorgesteld zoals het gewoon berei-

den van een maal waar een geit wordt geslacht. Doch het metafysische van het gebeuren wordt bijgehouden door sommige bijzonderheden die de voorstelling buiten het gewoon natuurlijke verloop plaatsens. B. v. bij het *kuiipika nyama* = het gaar stoven van het vlees, zegt men : *badi ne tshivwadi tshia masoso masoso, bipikilamu; mayi kaayi aya pashi ne mikelekele idimu* = ze gebruiken een pot met openingen te allen kante ; nochtans loopt de vloeistof die erin kookt niet weg, noch de saus die erin is.

Wat gebeurt er dan in werkelijkheid naar onze opvatting van *gebeuren* ? Wellicht niets ; zeker niets dat door mensenogen kan gezien worden.

Misschien, omwille van de overal gekende en geloofde verhalen van het mensenslachten door de *benamupongo*, zijn er, onder de Zwarten die als beheksers doorgaan, nu en dan personen die soortgenoten oproepen om deel te nemen aan het slachten van een geit 's nachts in het bos ; ze hopen aan hun naam en faam beruchtheid te geven door een nabootsing van wat in de verbeelding van iedereen als werkelijkheid bestaat. Misschien gebeurde het vroeger wel eens dat ook een mens, een slaaf gedood werd en gegeten ; wat niet te veel aanstoot geeft in een maatschappij waar een mensleven van weinig belang geacht wordt, waar de gewoonte bestond ter ere van de grote *manga* mensenoffers te brengen, waarvan dan een maal gehouden werd, in samenhang met de mensen die het *buanga* vereerden en de *bakishi* die in het *buanga* inwonen.

Doch dat alles was enkel de stoffelijke nabootsing van gebeurtenissen die, in de opvatting der Zwarten, alleen een bovennatuurlijke werkelijkheid hebben.

Hij vergist zich deerlijk, de Blanke, die met een foto toestel gewapend het bos zou intrekken om een verscholen dorp van *mupongo*-mannen te gaan foto-

graferen, of een stapelplaats van beenderen en geraamten, daar waar de lijken gedood en verorberd worden.

De ethnoloog die het eten van mensenvlees zou voorstellen als saturnaliën of sabbatten, waar de gedoden zo maar met de blote tanden verscheurd worden, vergist zich al even sterk.

Hebben de Zwarten, die het slachten van de geit-mens op die wijze voorstellen, gelogen en de Blanken bedrogen? Het was vanuit hun standpunt noch leugen noch bedrog, maar waarheid; doch wie die voorstelling materieel opvat met de geesteshouding van een Blanke, die is bedrogen door zijn te kort aan metafysisch begrip van de stoffelijke voorstelling.

Terwijl het menselijk wezen gedood wordt op de *tshianda*, sterft ook het lichaam in de hut waar het ziek lag. Het dode lichaam wordt niet meer genoemd een *tshizubuzubu* = een woonplaats of een *mundidimbi* = een schaduw, een afbeelding (van de mens), maar eenmaal lijk, is het een *tshitatankonde*. Een *tshitatankonde* is de stam van een banaanboom, waarvan de voet en de bladeren werden afgekapt. Gebruikt als naam van een lijk draagt het op menselijke kadavers, niet op die van dieren of planten. Die verandering van naam schijnt aan te duiden dat ze het lijk niet meer aanzien als het volledig omhulsel van een mens, enkel nog als de romp ervan, als een afgeknot omhulsel.

De mensen die in de dodenhut de rouwzangen aan 't zingen zijn, of die de begrafenis volgen, kunnen aan niets bemerken dat het gaat over een behekste; alles gebeurt zoals voor een gewone overledene. Enkel de *muena mupongo* weet het, maar hij zwijgt; hij wordt verondersteld bij de weklagers tegenwoordig te zijn, daar het gaat om een familielid van hem. Zelfs dat hij nog meer weent en misbaar maakt dan de anderen om geen argwaan op te wekken. « Maar », zegt men, « hij was het die hem gedood heeft en de dode was misschien zijn

eigen kind, of zijn vader of zijn moeder of zijn broeder, in elk geval een bloedverwant, en 's nachts gaat hij naar de vergaderplaats om van dat vlees te eten ». Wat aanduidt hoe harteloos de Zwarte zich de *bena mupongo* voorstelt en hoe diep hij ze verfoeit.

VIII

GOD, DE NAGEESTEN EN DE *BENA MUPONGO*.

a) De nageesten en de *Bena Mupongo*.

De menselijke wezenkracht, eenmaal aangetast door het *mupongo*, wordt altijd voorgesteld als onmachtig om zich uit die greep naar haar leven vrij te maken. De mens kan wel middelen beramen om onzichtbaar te zijn voor de *bena mupongo*, om ze kenbaar te maken en op de vlucht te jagen, maar als die middelen mislukken door de meerwaarde van de *manga* der beheksers, dan is de weg voor het *kupongola* vrij en ondergaat de mens lijdelijk, zonder weerstand, de uitwerking van de *mupongo*-kracht.

Van de geesten in de onzichtbare wereld wordt er gedacht dat zij op de levende mensen een invloed hebben van hogere graad dan die van de mensen onderling op elkander ; er wordt ook gedacht dat zij een hogere kennis en gebruik hebben van de lagere machten, van die van de dieren, planten, en mineralen. Doch de wezenheid van een *mukishi* is in zichzelf gelijk aan die van een levende mens ; het is dezelfde mens die voortleeft in de onderwereld, met dezelfde middelen, gebruiken en manier van handelen, doch metafysisch, onstoffelijk. Daarom wordt aan de *bakishi* geen sterkere macht toegedacht

tegen de *bena mupongo* dan die toegedacht aan de levende mens. Hun macht beperkt zich tot het beschermen en het onzichtbaar maken van de clanleden voor de *mupongo*-kracht, tot het verdrijven, zelfs kwetsen van de *bena mupongo*; wanneer dit behoeden faalt, wordt er nooit gezegd dat een *mukishi* de strijd aangaat tegen een *muena mupongo*, om het slachtoffer uit zijn macht te redden. Dat doen enkel medebeheksers door voorspraak, of de *muena mupongo wa tshikumu* door gezag.

Aan de andere kant heeft de *muena mupongo* geen macht op de *bakishi*, hij kan ze niet oproepen, om hem in zijn nefast werk te helpen; ook als het *mupongo* aanzien wordt als bekomen door een *buanga*, worden er geen *bakishi* aangeropen om in dat *buanga bua mupongo* te komen inleven.

De nog in leven zijnde *bena mupongo* doen geen beroep op de *bena mupongo* die gestorven zijn en in de geestenwereld voortleven. Er is geen *mupongo*-macht aan de andere zijde van het menselijk bestaan. De afgestorven *muena mupongo* kan niet meer inwerken door *mupongo*-macht op de levenden; hij kan alleen werken als gewone nageest om schuldvereffening te bekomen van zijn misdaden.

De geesten worden aanzien als beschermers tegen de *bena mupongo*, niet als vernielers ervan, ook niet als helpers in het *mupongo*-bedrijf.

Toch weet de *muena mupongo* hun hulp te gebruiken in zijn werkzaamheid, onrechtstreeks, door de *manga* welke hij zich doet vervaardigen, niet in zijn hoedanigheid van behekser maar als gewoon clanlid. Ieder Zwarte zoekt toch door het *buanga* zijn levenskracht te beschermen tegen nadelige invloeden, of de ontwikkeling van zijn wezenheid op te voeren, door het aanwerven van lagere levenskrachten (*bijimba*) en door de behulpzaamheid van *bakishi badi babwela mu buanga* = nageesten die in

het *buanga* inwonen. Als de ceremoniën voor het vervaardigen van het *buanga* stipt werden onderhouden, en de bijgaande *bijila*-onthoudingen tot verering ervan, plichtsgetrouw worden volbracht, dan werkt het *buanga per se ex officio*, ambtshalve en door zich zelve. De promotor van die werkzaamheid is het inzicht van de eigenaar van het *buanga*; het *buanga* werkt volgens dat inzicht, zonder omzien of het goed of kwaad is, de daad slecht of nuttig. Zo kan hetzelfde *buanga*, dus dezelfde *bijimba* en *bakishi*, gebruikt worden om te genezen van de melaatsheid, of om de ziekte voort te zetten, al naar het inzicht van de eigenaar van het *buanga*.

Ook de *mupongo*-man laat zich *manga* vervaardigen, niet om zijn *mupongo*-macht intenser te maken, maar tot bescherming van zijn persoon, tot verzwakking van de vijandelijke invloeden, tot welslagen van zijn werkzaamheid. Hij is de vijand van iedereen; daarom heeft hij om zich te beschermen meer *manga* nodig dan de gewone Zwarte en ook krachtigere, wat hij bewerkstelligt door uitzonderlijke *bijimba* te gebruiken en invloedrijke *bakishi* te aanroepen.

Wat de *bijimba* aangaat, hebben we reeds gezien dat hij vooral die zoekt te bekomen van personen met hogere levenskracht, die van *benamianzu minene* en van beroemde mensen.

Aan de *bakishi* welke opgeroepen worden om in te wonen in het *buanga*, wordt een dubbele werkkraft toegeschreven: *bakishi abo badiabela mua kulamabo buanga, bamone mua kubutuisha* = de *bakishi* worden in het *buanga* gehuisvest, opdat ze het zouden behoeden en om het doelmatig te maken.

De *muena mupongo* aanroept de meest levenskrachtige *bakishi*. *Mianzu ya bakishi idibo batela* = de graden van *bakishi* die ze noemen, zijn :

a) *Bamfumu banene ne miadi ya lubanza yabo* = de grote hoofdmannen en hun *miadi*-vrouwen, hun eerste hof-vrouw. Ze noemen de nog levende hoofdmannen van groot gezag, zoals daar waren op het ogenblik van dit onderzoek: *Mutombo Katshi* en zijn *Muadi*, *Lukengu* van de *Bakuba*, *Lumpungu* van *Kabinda*, *Ngongo Lutete*, *Kasongo Niembwe*, enz. Alhoewel ze bij het vervaardigen van het *buanga* de namen oproepen van de huidige hoofdmannen, b. v.: *mu buanga ebu mubwele mukishi wa Mutombo Katshi ne Muadi wende* = in het *buanga* kome de geest van *Mutombo Katshi* en zijn *Muadi*-vrouw, draagt de betekenis niet op de nog levende hoofdman en zijn eerste vrouw, maar gaat de bedoeling naar de afgestorven voorganger, door wiens inwerking de huidige plaatsvervanger nu als hoofdman leeft en bestuurt ;

b) *Babilolo biabo banene* = de namen der grote onderhoofdmannen of vazallen ;

c) *Bonso badi batumbe ne bamanyike tshilobo tshia mvita* = al wie vereerd en vermaard is om zijn dapperheid in de krijg ;

d) *Mukishi wa Kaku mulume ne wa Kaku mukaji, baledi ba tatu* = de geest van grootvader en grootmoeder, d. w. z. de ouders van de vader van de behekser. Deze worden gesteld *ku mutu kua buanga* = aan het hoofd van het *buanga*, opdat ze zouden dienst doen als afgevaardigden bij de grote mannen die hogerop genoemd werden.

Door het *buanga* worden deze *bakishi* beschermers en verdedigers van de *muena mupongo*, niet in zijn wezen als behekser of omwille van zijn *mupongo*-macht, maar als vereerder van het *buanga*; die bescherming en hulp doen zich gevoelen in al zijn werkzaamheden, zonder uitsluiting van deze die hij verricht als *muena mupongo*. Wat

niet belet dat de *bakishi*, buiten het *buanga* om, evenzeer als de in leven zijnde mensen, tenzeerste verbolgen zijn over het destructief werk dat de *muena mupongo* uitricht op de levenskracht van de clan. De *muena mupongo*, gelijk de gewone Zwarten, verdedigt zich tegen de vijandelijke gezindheid van nageesten door het vervaardigen van *manga ad hoc*: zoals, b. v., de *Tshikanya mpambula bakishi* waarover we het hoger hadden.

b) De overleden *Bena Mupongo* in de geestenwereld.

Met de dood van een *muena mupongo* verdwijnt ook zijn *kupongola*-macht; er wordt nooit gesproken van *baloji* die hun *mupongo*-macht zouden behouden en gebruiken onder de *bakishi*, of die terugkomen op aarde om onder een of ander omhulsel hun verwoestingswerk voort te zetten, of die als geesten-*baloji* de nog levende *bena mupongo* in hun *mupongo*-werk zouden helpen of beschermen.

Met de dood van de behekser is zijn werk afgelopen; blijft nog het delgen van zijn schuld. *Udi mufue tshibau* = hij sterft schuldig, wordt gezegd van al wie gedurende zijn leven zich vergreep aan de levenskracht van zijn medecanleden, of aan de wetten en gebruiken die deze levenskracht beschutten.

Als ze spreken van *bafue tshibau* = gestorven met schuld, draagt het bijna altijd op *bena mupongo* die stierven zonder hun *mupongo*-bedrijf te hebben bekend gemaakt. De onvereffende schuld waarmede ze de dood ingaan, krijgt haar straf aan de overzijde van het leven. Er is geen spraak van oordeel of rechter in de geestenwereld, doch de vijandelijke gezindheid welke de clan-geesten hem toedroegen gedurende zijn leven, blijft voortbestaan als hij geest wordt. De medegeesten willen niets weten van zijn verblijf onder hen, hij wordt uitgestoten. *Ku bafue kudi miaba ibidi* = bij de doden zijn er

twee plaatsen. De eerste verblijfplaats is voor die welke stierven : *kabayi ne bualu panu* = zonder onrecht op aarde na te laten ; *lufu luabo luikale njila buludi* = hun dood is een rechte weg (naar de verblijfplaats der *bakishi*) ; de andere plaats is voor de *bafue ne tshibau* = die stierven met schuld, met verplichtingen die niet vereffend werden. Ze blijven een afzonderlijke heuvel bewonen, in de streek van de dode clanleden. Ze kunnen van daar niet bij de anderen komen, noch samen met hen praten, noch samen eten. Om onder de goeden opgenomen te worden, moet er eerst *kufuta tshibau* worden gedaan : een vergoeding gegeven die de schuld vereffent. *Tshibau atshio ntshia mbuji, nzolo wa kusengelela nende badi pashi* = die vergoeding is een geit of een kip om de geesten te bevredigen die daar wonen (aan de overzijde) ; ook andere giften om uit te delen aan *bonso badi panshi mu mafu abo onso aa muvwabo badiladila pambelu* = alle geesten die daar wonen, ieder naar gelang de familie waarin hij verbleef (at), daarbuiten (in het zichtbare).

Die vergoeding en die giften worden geofferd, niet door de dode *muenamupongo*, maar door zijn levende familieleden ; door het kind van de overledene, ofwel door een broeder, ofwel door de vrouw die na het terechtstellen van een *mupongo*-vrouw in haar plaats gegeven werd aan de familie van de man.

Daarbij komen dan nog andere vergoedingen die moeten gegeven worden aan de levenden in de clan ; *kalombele ka tshibau* : de reden waarom deze recht hebben op een vergoeding ligt niet in het kwaad dat hij onder hen gesticht heeft, maar in de onrechtvaardigheid die hij beging door meegedeeld te hebben van al de vergoedingen, welke op aarde betaald werden door de familieleden die hun *mupongo*-bedrijf hebben bekend gemaakt voordat ze stierven, terwijl hijzelf zijn schuld onbekend liet en ermede de dood is ingegaan. Al de

familieleden op aarde, mannen en vrouwen, van die *benā mupongo* welke bekentenis hebben afgelegd, moeten vergoed worden: *nasha bualu budi amu bumuimanyine* = zoniet blijft de zaak weerhouden, onopgelost voor hem; blijft hij verlaten op zijn eigen heuvel en kan hij het gezelschap niet delen van de andere *bakishi* van zijn stam. Daarom blijft in zulk geval de dode *muloji* zijn levende familieleden lastig vallen door tegenslagen en ziekten. De oorzaak ervan wordt aan de levenden bekend gemaakt door de waarzeggers die ze gaan raadplegen.

c) God en de *Bena Mupongo*.

De rol die ze toeschrijven aan hun *bakishi* is er dus gene van meesterschap over de *benā mupongo*, enkel van nevenmachten die voordelig of nadelig kunnen zijn.

Het echte meesterschap over de *benā mupongo* wordt maar toegekend aan God alleen.

Waar ze in hun gebeden aan de *bakishi* vragen onzichtbaar te worden voor de *benā mupongo*, vragen ze aan God de *muena mupongo* te treffen, neer te slaan, te vernietigen.

We kunnen niet zeggen dat in hun opvatting de *muena mupongo* beschouwd wordt als een tegenhanger van God, een soort duivel, maar het werk dat de *muloji* verricht onder de mensen, is het tegenovergestelde van hetgeen ze aan God toeschrijven. God, de eerste kracht waaruit alle wezen voortkomt is voor hen de hoogste oorzakelijkheid die bestendig alle wezen bevrucht en tot volle ontplooiing en ontwikkeling zoekt te brengen; daarom gaf Hij aan ieder wezen zijn bestaan. De voornaamste verwoester van dat Godswerk is de *muena mupongo*. De beheksers kan door de omweg der *manga* de hulp der *bakishi* verwerven, maar hij doet nooit beroep op God, noch vraagt hij Hem: *bwela mu buanga buanyi* = wil inwonen in mijn *buanga*. Door zijn werk en door zijn inzichten die altijd boosaardig zijn, is hij de vijand

niet enkel van mensen en geesten, maar ook van God. De *muloji* is een essentieel slecht wezen in de ontologie en in de cosmologie der Zwarten, zoals de duivel in de theologie der Christenen.

God wordt beschouwd als sterk boven hem, boven zijn *mupongo*-macht, vandaar het spreekwoord :

*Muena mupongo
wa kafu mulungu ;
Muele wa Maweja
Ke udi umutwila*

De beheker
hij kan niet sterven door vergif ;
Het kapmes van God (= de dood)
is wat hem treffen kan.

Het doden van de *muena mupongo* is een aangelegenheid die ze enkel aan God vragen en niet aan de *bakishi* of aan het *buanga*. In de gebeden, rechtstreeks tot God gericht, komen uitsluitend drie belangenreeksen of vragen voor :

- a) Versterking van levenskracht ;
- b) Vruchtbaarheid ;
- c) Verdediging tegen de *bena mupongo*.

B. v. in dit algemeen gebed tot God, d. w. z. een gebed dat in verschillende en verscheidene omstandigheden wordt opgezegd :

*Mulopo Maweja Nangila,
Wewe ke Muena bantu,
Muntu eu akole, atoke mutu ;
Alele bana bavulangane,
Badi amu bebe wewe.
Wa munda mubi, wa mutshiaudi
Kabamonyi to.*

Heer God,
 Gij zijt de Meester van alle mensen,
 Laat deze mens krachtig zijn tot hij grijs worde van ouderdom ;
 Hij moge veel kinderen verwekken,
 Alle zijn toch uw kinderen.
 De mens met een slecht hart, de nijdigaard (= de *muloji*)
 Moge ze niet zien (niet bezitten, niet aantasten).

Of in dit partikulier gebed dat in een bepaalde omstandigheid wordt opgezegd b. v. vooraleer het veldwerk te beginnen :

Mvidi Mukulu wanyi
Ungambike bukole bua kuenza mudimu ;
Muena mupongo kalondo ku mudimu wanyi,
Yeye mulonde
Ku meso kumufike
Kammono to.

Mijn God in de hoge
 Geef me kracht tot werken ;
 De behekser volg mijn werk niet,
 Indien hij dichtbij komt,
 Dat het hem duister worde voor de ogen
 Dat hij mij niet zie.

Aan God vraagt men de *muena mupongo* te vernietigen, te doden, aan de *bakishi* vraagt men hem te verjagen.

Gebed bij het vervaardigen van de *Buanga bua tshibau* genoemd: *Kabanda bilwilu* = hij die de aanvallen te boven komt :

Mulopo Maweja wanyi, ndi nkubikila amu wewe, ubwele mu buanga buanyi emu ; muena mupongo udi udua mu bula buanyi ne tshibi, umutape ; mukishi mubi udi uduamu, uwipata, uye kule. Nuenu banyinka, ne batatu badi ku buloba, nuipate bakishi babi badi banupita balua kutukwata panu = Heer, mijn God, U alleen aanroep ik, kom in mijn *buanga* ; de behekser die komt op mijn erf, sla hem dood ; alle kwade geest die er op komt, jaag hem weg, hij vluchte verre. Gij, mijn voorouders en groot-

ouders die onder de aarde woont, verjaagt de kwade geesten die sterker zijn dan gij en die ons komen wegnemen van deze aarde.

Ofwel in dit ander gebed, insgelijks voor een *buanga bua Tshibau*:

Mvidi Mukulu, wewe mutufuke wetu, ubwela mu buanga buanyi. Muntu yonso udi untela bibi, utela bana banyi, au afwe; m-muena tshibau, apweke ne mayi = God, Gij die ons allen geschapen hebt, kom in mijn *buanga*. Ieder mens die mij noemt met het inzicht mij kwaad te berokkenen, of die mijn kinderen noemt, doe hem sterven; die schuldige, hij drijve weg stroomafwaarts.

Heeft God het *mupongo* geschapen?

God heeft de mens geschapen, die goed kan doen en ook kwaad. Het kwaad op de wereld komt van de mensen, levenden en doden, van hun slechte *manga a dikaya* (*kukaya* = straffen oversturen) *nga dienzelangana bibi* = *manga* om elkaar kwaad te doen. Wat ze kort en gepast uitdrukken in de spreuk:

*Moyo, m-mushiya Mvidie
Lufu, n-dushiya bakulu.*

Het leven komt van God

De dood (het kwaad) komt van de voorouders.

Hoe God toelaat dat de mensen ook kwaad kunnen verrichten, wordt op deze wijze uitgelegd: Zijn schepingswerk heeft hij niet afgemaakt, een deel is af, het andere nog niet. Maar Hij gaf aan de mensen hulpmiddelen om aan het kwaad te verhelpen. Blijken deze onmachtig, dan kan er nog beroep gedaan worden op Hemzelf; Hij is altijd welwillend en vaderlijk ⁽¹⁾.

(1) VAN CAENEGHEM, R., Het Godsbeeld der Baluba (blz. 66 en volg.).

IX

MANGA DIE BESCHERMEN TEGEN DE BALOJI.

Het *buanga* speelt een overwegende rol in de ontologische bekommernissen van de *Baluba*. De studie ervan is een beste sleutel om inzicht te krijgen in hun levensbeschouwing. Het gebruik van *manga mapaka* is een zwak dat de Christenen bijblijft na hun doopsel, en de gewiekste chauffeur zal onder de kap van zijn motor ergens een klein *buanga* verbergen, om de *bukole*, de levenskracht van de machine te behoeden en te versterken.

De *Baluba* hebben een overvloed van *manga*, en onder deze zijn de *manga* om zich te beschermen tegen de *mupongo*-macht het meest talrijk: *Bua kuepela mupongo badi bapaka manga mishindu mivule* = om aan de *mupongo*-invloed te ontsnappen, worden er *manga* vervaardigd van alle slag. Sommige dienen om zich persoonlijk te beschermen, andere om vrouw en kind te beschermen, andere om erf en bezit te beschermen, om het veld, de weg, de markt, het dorp te beschermen. De meeste *manga* worden uitsluitend gemaakt tegen het *mupongo*; weer andere zijn polyvalent, bij het partikulier onheil dat men hoopt te verdrijven, wordt ook nog het *mupongo* bedacht.

De *manga* tegen de beheksers omsluiten twee begrippen: 1° iets onzichtbaar maken voor de beheksers en 2° door eigen *manga*, de *manga* der beheksers te boven komen.

A. Enige voorname Manga tegen het beheksen.

1° *Buanga bua mujiminyi* = om aan de netten der *beni mupongo* te ontsnappen. *Mujiminyi* komt van

het werkwoord *kujimina* = verloren zijn; *kujimina kuisu* = uit 't oog verloren, onzichtbaar zijn. *Muana udi kayi mudibangeko kanga ka mujiminyi, au bena mupongo badi bakwate diakamwe* = een kind dat zich niet verzekert door tenminste een klein *buanga* van *mujiminyi*, zulk een kind, de beheksers nemen het mee zonder slag of stoot;

2° *Buanga bua miepu ya baloji*, wordt gemaakt tegen de middelen welke de beheksers gebruiken om twist te doen ontstaan. *Muepu* komt van het werkwoord *kuapula* (= *kuapula*) op afstand houden, verwijderen, afwenden;

3° *Buanga bua nsàmu* = *buanga* om onzichtbaar te zijn, te verdwijnen; *nsamu* van het werkwoord *Kúsámá* = onzichtbaar zijn.

De *benamupongo wa tshikumu* worden verondersteld dergelijk *buanga* bij zich te hebben, wanneer ze een mens gaan bevrijden op wie de beheksers reeds beslag legde.

B. *Manga a Lubanza = a Tshibau.*

Er is een categorie van *manga* tegen de *benamupongo* die een gezamenlijke naam dragen: de *manga a lubanza* of *manga a tshibau*. Ze dienen alle om het erf = *lubanza*, te beschermen tegen de beheksers. Op ieder erf van een *Muluba* staat er tenminste één. Ze verschillen van voorkomen en van *bijimba*; bij de ene worden deze gelegd in een schelp (*nyonga*); bij andere in een hoorn (*lusengu*); of in een houten beeld (*lupingu*); of in een aarden pot (*tshiwadi*). Buiten de groepsnaam heeft elke *buanga* van dat soort een partikuliere naam die voortkomt ofwel:

a) Van de naam van hem die het deed vervaardigen; zo hoort men *buanga bua Kabamba* of *buanga bua*

Kalombo, enz., alle persoonseigennamen. Het draagt de naam van de eigenaar, maar de persoon die bedoeld wordt is de gestorven vader van de eigenaar. Wat de stelling bevestigt die zegt dat bij de Zwarten het bestaan van een persoon maar begrepen wordt, in het bestaan van hem die hem voortbracht en permanent bevadert ;

b) Ofwel van een kenspreuk. Als die kenspreuk lang is worden alleen de beginwoorden ervan gezegd.

Onder alle *manga* welke tegen het *mupongo* gemaakt worden zijn de *manga a lubanza* = *manga a tshibau* de meest afdoende. Daar er zoveel verschillende namen zijn is het nutteloos een lange serie ervan op te geven ; we noemen onder de meest gekende :

a) *Kabanda biluilu*, letterlijk : de machtige (= *ka*) die in de gevechten de bovenhand behaalt. De *bijimba* ervan worden in een *lusengu lua mbudi* = een reebokhoorn gelegd. Men plaatst het *buanga* naast twee houten beeldjes : een man en een vrouw. Het mannelijke beeld is rood geverfd, het vrouwelijke zwart ; de man heeft een mes in de handen, de vrouw een veldhak. Zij zijn de bewakers, de schildwachten van het *buanga*, ze hebben de taak de *benamupongo* aan te vallen met mes of hak. Het geheel staat onder een afdak, op een verhoog, (*pa katamba*) te midden van het erf ;

b) *Mubingila katamuka* met daarbij verstaan *muloji wa dikamakama*. De hele uitdrukking betekent : hij wordt uitgejouwd en is niet beschaamd, de stoutmoedige behekser. Dat zijn geijkte scheldwoorden die gezegd worden als men vermoedt dat er een *muena mupongo* in de omtrek is. Ze moeten hem laten verstaan dat hij ontdekt is. De *bijimba* ervan worden in een *nyongaschelp* gelegd. Onder die *bijimba* noemt men : as van de geroosterde lever van een overleden *mupongo*-mens, een weinig haar van een albinosneger, haar van de vrouwen

en van de kinderen van de eigenaar van het erf, ook enige knipsels van de nagels van hun vingers en tenen, witte *lupemba*-grond, enz. Dat alles bedekt met de huid van een wilde kat (*mbale*). Dit dier heeft de eigenschap weggedoken op de loer te liggen; zulke eigenschap wil men overbrengen op het *buanga*. Het geheel staat op een verhoog te midden van het erf. Dit verhoog is gemaakt van opgehoopte aarde, daarop worden *mitutungulu*-bladeren gelegd, waarvan de uiteinden aaneengeknoopt zijn; op die bladeren een arduinsteen en op de steen het *buanga*. De steen is als de erestoel van het *buanga*. Aan beide kanten van het verhoog wordt een banaanboom geplant, een *dikonde* (man) en een *tshibote* (vrouw). Zij zijn de verdedigers van het erf;

c) *Muenyi wa Mutanga*. De volledige naam is een spreuk die luidt als volgt:

Muenyi wa Mutamba kamubengapu;
Munda mua mayi kamutemeshapu kapia;
Tshiaji ne nkelende katshitapapu luji;
Mulume nebe kamuanyinapu mpata.

Muenyi, zoon van *Mutamba*, niets mag hem geweigerd worden (onderverstaan: zo machtig is hij en zo ook dit *buanga*);

Midden in het water kan men geen vuur aansteken (onderverstaan: op een erf beschermd door dit *buanga*, kan een beheker zijn kwaad niet verrichten);

Een palmnotenrist met stekels, daarop geeft men geen kaakslag (onderverstaan: wie deze *buanga* aantast, kwetst zichzelf);

Dreig niet te willen vechten met iemand die zo sterk is als gij (onderverstaan: de beheker moet niet met dit *buanga* vechten, het is zo sterk als hijzelf).

Dit *buanga* heeft het voorkomen van een beeldje bedekt met een kleedje; het beeldje is rood en zwart

bestreken, de ogen zijn twee rode vruchtjes, in de hand houdt het een mes. Het wordt geplaatst in een huisje niet verre van de ingang tot het erf ;

d) *Katembwe ka tshimuna*. Letterlijk: schaal om het kleinvee te bewaken. Dit *buanga* is een aarden pot (*tshivwadi*), langs buiten bestreken, de ene helft met rood, de andere met zwart ; binnen erin liggen twee horentjes en een schelp, daarin zitten de *bijimba*. De pot wordt bewaard binnen in het huis van de eigenaar van het erf. Bij die pot behoort een grotere schelp, een *nyonga mupaka*, met witsel bestreken, die buiten op het erf staat, op een verhoog onder een afdakje. De dagen dat een nieuwe maan opkomt, wordt de *tshivwadi* buiten op een voetstuk voor de *nyonga* geplaatst, om versterking te bekomen door invloed van de maan ;

e) Er zijn nog vele andere benamingen van *manga* in de serie der *buanga bua tshibau*, b. v. de *Ntambwe Lukoji*, de *Mpindu*, de *Tshizaba*, de *Nkuvu*, de *Kasongo*, enz. ; veel van die beschermmiddelen worden niet uitsluitend tegen de behekser vervaardigd ; ze zijn polyvalent en behoeden ook tegen bliksem en andere gevaren. Dikwijls wordt een vrouw aangesteld als *mulami wa buanga* = bewaakster van het *buanga*. Om ze daartoe voor te bereiden wordt haar, door middel van een trechttertje, gemaakt uit een blad, een bijtend poeder ingeblazen in de ogen, in de oren, onder de nagels van vingers en tenen, in de anus en andere openingen van het lichaam. Daarna zit ze neder, met een schaal op de schoot, waarop het *buanga* geplaatst is ; rondom haar wordt op de trommel geslagen en zingen de toeschouwers eentonige melodiën totdat ze erdoor in trance komt : *too ne ku diba diatuka mukaji au buanga buende au* = een lange tijd tot wanneer het *buanga* die vrouw ontstelt. Dat ontsteld zijn, in trance zijn, wordt veruitwendigd door b. v. gloeiende houtskolen te nemen en eraan te likken zonder

dat de tong verschroeit ; door te trappen op vuur zonder er door verbrand te worden ; door zich te kwetsen met een mesje zonder er pijn van te voelen. Zulke *mulami*-vrouwen worden daarna gewoonlijk waarzegsters = *bena lubuku*, met de specialiteit het werk van behekers of van *bena nkuba* = mensen die de bliksem sturen, te ontdekken ;

f) De meest geprezene, de sterkste onder de *manga a tshibau* is de *Nyonga* = de schelp. Iedere man die zulke magische schelp op zijn hof heeft, beschouwt zichzelf en zijn bezit als degelijk verzekerd tegen de *baloji*. Men zegt : telkens als de *muloji* beproeft op het erf te komen, vindt hij de weg versperd aan de grenzen ervan, door de *Nyonga* die rondwandelt en hem uitdaagt : durft ge overkomen ? De eigenaar van een *Nyonga* kan maar gegrepen worden als hij tekort komt aan zijn verplichtingen tegenover het *buanga* : *kutupakaja bijila* = de onthoudingen doen mislukken. Dan wordt de *Nyonga* toornig tegen haar meester, keert de rug naar de beheker en laat hem vrij spel op het erf. Buiten dit geval is de *Nyonga* zo efficiënt tegen alle soorten behekers, personen, vogels, sprinkhanen of wat ook, dat zelfs als de vrouw van de eigenaar een heks is, zij geen gelegenheid vindt om haar man aan te tasten.

Gedurende de eerste of tweede dag van de nieuwe maan, doet de eigenaar van het *Nyonga-buanga* door zijn vrouwen een schotel gereedmaken waarin ze *mulembwe wa lukasa*-bladeren leggen, samen met geroosterde mieren, gekookte eieren, krabben en *luenyi*-bladeren ; de schotel wordt voor het *buanga* geplaatst : *bua kumusangula, kumutekesha* = om het inschikkelijk te maken, het te bedaren. Dit wordt telkens gedacht als een versterking van het bondgenootschap met het *buanga*, en een poging om zijn mogelijke mistevredenheid te stillen. Diezelfde vijf ingrediënten leggen de Zwarten aan de voet van het *mvidie*-boompje op het hof : *padi*

mukaji utombokoke bayende = als de vrouw tegen haar man weerspanning is.

Er blijft altijd wantrouwen bestaan in het gemoed van de eigenaar van het *buanga*, tegenover de nukken van zijn grillige beschermer. Hoe sterk zijn geloof ook is in de werkdadigheid en macht ervan, toch zal hij niet nalaten ook andere voorzorgen te nemen tegen de beheksers; hij zal nooit veronachtzamen de gelegenheden te vermijden die de beheksers voordelig zijn, of nalaten aan zijn kinderen de raadgevingen te verstrekken die behoeden tegen *mupongo*.

C. — Het opzeggen van de *Lusanzu*-formule.

Als behoedmiddel tegen de *bena mupongo* is daar nog het opzeggen van een formule geërfd van de voorouders, *ba kale ne kale*, van de alleroudsten. Ze noemen het: *kuela lusanzu*, de *lusanzu*-formule opzeggen, dit is een zeer afwerend middel tegen alle behekserswerk.

Die formules zijn niet geïmproviseerd maar stammen uit de literaire overleveringen van de clan; ze zijn uitingen van gevoelens van zelfvernederling, onschuld en goede wil. De *muena mupongo* handelt uit nijd en jaloersheid op de voorspoed van anderen rondom zich; het opzeggen van het *lusanzu* moet hem bedaren en ontwapenen, door aan te tonen dat zijn jaloersheid ongegrond is. Vroeger werd het *kuela lusanzu* beschouwd als het sterkste behoedmiddel tegen de *bena mupongo*: *bupita buanga bupakisha* = sterker dan gelijk welke *buanga*, *bupite tshionso tshidi muntu mua kuenza bua kuepela bena mupongo* = sterker dan alles wat de mens kan doen om de beheksers te ontwijken. Tegen een *buanga* kan een *muloji* opgewassen zijn door zijn eigen *manga*; tegen het *lusanzu* voelt hij zich altijd machteloos. Daarom was het, vroeger tenminste, de gewoonte de *lusanzu* op te zeggen *diba dionso* = gelijk wanneer *kudi muntu yonso wendenda* = door gelijk wie op aarde.

Daar zijn verscheidene *lusanzu*-formules. Hier volgt er een ter plaatse opgenomen : *Meme, ntshiena tshilumbu ne muntu nanyi* = ik hier, heb geen onenigheid met mijn naaste ; *dibanza diende* = heb geen schuld jegens iemand ; *muanyi mukana emu ntshiyale mpendangane* = mijn mond heeft niet de gewoonte te beledigen ; *mbundangana mu njila* = (ik heb niet de gewoonte) iemand lastig te vallen langs de weg ; *meme panyi ntshiula wa mu tshibote* = ikzelf ben als een (rustige) pad, zittend onder de banaanboom ; *kuyaya bayi, kunkayi* = waar mensen gaan en komen, daar verschijn ik niet (= ik zoek geen moeilijkheden) ; *amu panyi pa ndi apa* = ik blijf bij mij thuis ; *muloji ne amuene kuepi?* Waarom zou de behekser reden hebben hier te komen ? *Ntshiyi mukana mua kuakula ne mulume nanyi ne mukaji* = ik heb geen mond die twist met mannen of met vrouwen ; *mu budimi bua bende ntshidiatshimu* = op het veld van een ander, daar kom ik niet op. *Ne mu ndi emu tshiyi bibi ne bana ba bende* = gelijk ik hier ben, doe ik aan niemands kinderen kwaad. *Mukaji ke mukaji, mulume ke mulume* = een vrouw is een vrouw, een man is een man (= ik eerbiedig iedereen, geef aan iedereen het zijne). *Tshianyi tshianza etshi katshiyi kumoluela bibi* = deze mijn hand steek ik naar niemand uit om kwaad te doen, enz.

Het *kuela lusanzu* is zoveel als zichzelf een brevet van onschuld en onbelangrijkheid geven, om de behekser te ontwapenen ⁽¹⁾. In hun ogen is het zeer werkdadig, want de oude man die de boven aangehaalde formule opzegde, voegde eraan toe : omdat in onze tijd de mensen zo dikwijls het *lusanzu* opzegden, stierven er zo weinig ; nu verdwijnt het *lusanzu* uit de huizen en op de wegen en daarom sterven er zoveel, zelfs als ze nog jong zijn.

⁽¹⁾ Cf. DE CLERCQ, A. (Mgr), Mupongo-Buloji, blz. 22 (Éditions de la *Revue juridique du Congo belge*, Elisabethville).

Nu vermengen ze de zaken van God met onze gewoonten en niemand heeft nog houvast en weet nog waarop te betrouwen, en veel mensen sterven.

X

**GEWOONTEN EN GEBRUIKEN OMWILLE VAN
HET MUPONGO.**

Het ontplooiën en tot volle ontwikkeling opvoeren van zijn menselijke wezenheid, zijn levenskracht, dat is het levensdoel van iedere Zwarte ; alles wat hij doet of laat moet in die lijn verstaan worden ; alles wat hij bewust of onbewust daartegen begaan heeft, is voor hem zedelijk kwaad.

Met dezelfde bezorgdheid waarmede hij zijn levensdoel bewerkt wordt ook de dagelijkse strijd aangegaan tegen alle invloed welke daarvoor kan schadelijk zijn. Schadelijke invloeden worden niet bedacht als uitgaande van God, enkel als komende van de mensen, hetzij die van de onzichtbare wereld, de mistevreden *bakishi*, hetzij die van de aardse, zichtbare wereld, die kwaaddoende *manga* vervaardigen.

Buiten die twee categoriën, de *bakishi* en de *bena manga* is daar nog een derde : die der *bena mupongo*. Deze zijn wel de meest gevreesde, want te ontsnappen aan hun invloed blijkt wel het moeilijkst te zijn. Daardoor ontstond een overvloed van gebruiken en geplogenheden, om aan de gelegenheid te ontsnappen door de *bena mupongo* beïnvloed te worden.

In de loop van deze studie werden reeds verscheidene gebruiken aangehaald die voortvloeien uit *mupongo*-vrees, doch het hele verloop van het negerleven is er van doortrokken, van aan de geboorte tot aan de dood, tot bij de begrafenis en rondom het graf.

A. Gebruiken om de kinderen te beschermen.

Als de moeder het pasgeboren kind aait en liefkoost, is het niet enkel uit moederinstinct, maar ook uit vrees voor de *baloji*, dat deze het zouden doen in haar plaats en daardoor de gelegenheid vinden het leven van haar kind aan te tasten. Ligt het kind 's nachts te schreien, dan is zijn moeder of vader er aanstonds bij om het te paaïen opdat het niet zou luisteren naar de *baloji* die misschien tegenwoordig zijn om hetzelfde te doen. Kinderen, vooral zieke, hangen vol *manga* tegen de *baloji*. Over de *mikiya* en de *nkoloboloji* bij de geboorte van *muanzu*-kinderen werd hogerop uitgewijd.

Van zohaast het kind kan lopen, wordt hem de vrees der *baloji* ingeprent door verplichtingen en onthoudingen die aangeleerd worden. Het mag niet op het erf kruipen of gaan in de middagzon, omwille van de *baloji*. Het mag niets oprapen of ongevraagd opeten, omwille van de *baloji*. Het mag niets aannemen van een vreemde, omwille van de *baloji*. Het mag niet luisteren of roepen naar sommige vogels of stenen ernaar gooien, omwille van de *baloji*. Het leert de plaats en te mijden waar de *baloji* het liefst mensen vangen, en de tijd kennen dat het niet buiten het hof mag zijn; *diba dia misansa* (van ± 9 tot 11 uur) niet op de grote weg mag lopen; *diba dia tshilololo* (van ± 5 tot 7 uur) niet op een broussewegel zijn die naar de hut leidt, want de *baloji* maken er valkuilen waar men overhoeds invalt. Het leert de menigvuldige onthoudingen naleven verbonden aan de *manga* tegen de *baloji*. Om de jaloersheid van de *muena mupongo* niet op te wekken, wordt het aangroeiende kind door zijn vader uitbesteed bij een oom of vriend, of bij een familielid die veraf woont: kinderen tezamen op het erf laten opgroeien veroorzaakt te veel nijd bij de *baloji*. Werd reeds een kind geboren toen vader nog jong was, en blijft dit kind leven tot het bijna zo groot

is als zijn vader, dan gaat deze ermede om alsof het zijn jongste broer ware. Zitten ze samen palmwijn te drinken, dan mag de zoon hem niet « vader » noemen, maar moet hem aanspreken met zijn eigennaam om de *baloji* te verschalken. Bij vreemden spreekt de vader over zijn zoon als over zijn jongste broeder, hij zegt aan niemand dat het zijn kind is ; hij vermijdt zelfs de omgang met zijn eigen kind : *amu ne moyo wa ditshina baloji abo* = enkel uit vrees voor de beheksers.

B. Gewoonten uit *Mupongo*-vrees.

Als het donker wordt, antwoordt de *Luba*-man niet aan een onbekende stem die hem aanspreekt, of hij zal ten hoogste zeggen : Wie zijt gij ? of *leka tung* = laat mij gerust, of enkel met de handen klappen of met de tong smakken (*ne tshishiondo*) om te kennen te geven dat hij vermoedt een behekser nabij zich te hebben.

Vindt hij onderweg iets dat verloren ligt, hij durft het niet oprapen : 't kan een list van de behekser zijn. Hij verwenst de wind die hij plotseling over zich voelt komen. Hij spreekt het wild dier aan dat op zijn weg verschijnt en zegt : Doe mij geen kwaad, 'k heb niets misdaan. Hij mistrouwt zijn vrienden en nabestaanden, zijn vrouw en zijn eigen kinderen, misschien zijn ze met *mupongo*-kracht behept. Hij is op zijn hoede overal en in alles, want de *bená mupongo* waren overal rond. Vooral in tijden van tegenspoed, ziekten en sterfgevallen als de *bená lubuku*, de waarzeggers, voortdurend de aandacht vestigen op *mupongo*-bedrijf, wordt men schuw en behoedzaam. Wie vermoed wordt *muloji* te kunnen zijn, wordt gevreesd en vermeden. Men schrikt ervoor in de omgeving van hun hut of op hun erf te komen of hen aan te spreken. Worden ze door hen ondervraagd, bestaat er met hen onenigheid, ze denken : *mbashiya panu* = 't wordt mijn dood. Moeten ze met hen omgaan, ze doen

het omzichtig, ze spreken bedeesd en durven niet tegenspreken, noch zeggen dat ze aan hun woorden twijfelen. Als ze bij hen neerzitten durven ze niet opkijken. Ze weigeren hun niets, zelfs niets van hun liefste bezit : vlees, geld, kleding, zout, olie, enz. Als ze iets geven, doen ze het bedachtzaam : niet te veel om niet te rijk te doen, niet te weinig om niet van misprijzen of gierigheid verdacht te worden. Soms wat geven, soms wat weigeren, bescheiden zijn, om geen argwaan op te wekken.

Ze hebben ook vrees voor de kinderen van zulke mensen, denkend : doen wij hun iets onaangenaams aan, hun *mupongo*-moeder zal beweren dat we ze mishandeld hebben.

Bieden de vermoede beheksers iets te koop aan op de markt, men deinst ervoor terug het hun af te kopen ; geven ze iets ten geschenke, men vraagt om ervoor te mogen betalen. Men tracht altijd zo vlug mogelijk van hun omgang af te zijn : *tshiyi kulala nende ku tulu* = om met hen niet in droom bezig te zijn.

Als zo'n verdacht *mupongo*-mens ziek ligt, dan komt niemand hem helpen. Heeft hij tegenslagen, niemand komt hem troosten. Geraakt hij in moeilijkheden, niemand biedt hem hulp aan. In een maatschappij waarin alle betrekkingen in gemeenschap zijn, loopt hij eenzaam en gevreesd, en door die afzondering stijgt bij de anderen het vermoeden van zijn schuldig zijn en in zijn eigen gemoed de nijd en de wraakzucht.

Men vreest de plaatsen waar ze gewoon zijn te beheksen ; overdag : de markt, de dorpsbron, de rand van het bos, de voet van de heuvel, de rustplaatsen langs de weg, de kruispunten der wegen, de verlaten dorpen (*bikulu*).

Men vreest hun vogels, hun dieren, de sprinkhanen, enz. 's Nachts is men bang om buiten te komen en wordt men ertoe genoodzaakt, dan neemt men de beschermhoorn in de hand. Ik herinner mij nog de ouderling die

kwam luisteren naar het godsdienstonderricht, maar onder de jeugd neerzat met de *buanga*-hoorn in de hand om geen argwaan op te wekken bij naijverige beheksers.

C. De onthoudingen omwille van de *Manga* tegen beheksers.

Komen daarbij nog de menigvuldige onthoudingen, waartoe men verplicht is omwille van de vele *manga* tegen het *mupongo*. Zo b. v. voor het *buanga bua Nyonga*: de mensen van het erf, dat door die *buanga* beschermd wordt, mogen te zijner ere op het erf geen *mankenene*-mieren eten, geen krabben, geen *mulembwe*-groenten, geen *luenyi*-bladeren gebruiken om de spijzen te kruiden, geen eieren van kippen, enz. Willen ze dan toch over die verboden dingen beschikken, dan doen ze het *ku mpenge kua lubanza* = op de uitkant van het erf, waar het *buanga* het niet ziet. De vrouwen mogen niet over het erf gaan met sprokkelhout op het hoofd, doen ze het toch dan werpen ze een stukje hout voor het *Nyonga*. Komt een vrouw met een vracht brandhout uit het bos, dan legt ze die bundel neer op de grond vooraleer op het erf te gaan en draagt het hout in de arm naar de hut. Men mag niet over het erf gaan met een opgerolde slaapmat; ze moet eerst ontrold worden. De maniokpot vol water mag niet buiten de hut gedragen worden, enkel dan wanneer hij vol maniokbrij is. Men mag met geen groene *kaleji*-bladeren over het erf gaan, enz. Er is een overvloed van onthoudingen en verplichtingen opgelegd door de vervaardiger van het *buanga*; iedere onthouding heeft zijn zin en betekenis; of die zin de *buanga*-eigenaar bekend is of niet, hij zorgt ervoor die verplichtingen nauwkeurig na te leven, uit vrees dat het onteerde *buanga* zich zou keren tegen zijn meester en wraak nemen.

D. Het vervalsen van hun oordeel door *mupongo*-waan.

Die *mupongo*-waan legt beslag op hun hele leven. In iedere tegenslag vermoedt men de hand van de behekser, drie vierden der ziekten worden aan *buloji* toegeschreven. Is er iets in de hut verdwenen of verloren, het werd in zijn wezenheid weggenomen door de *muloji*; zulke gedachten zijn oorzaak dat ze weinig besparen of terzijde leggen voor later, de *muloji* zou er beslag op leggen. Breekt er gereedschap, stort de kookpot om, men verdenkt de tussenkomst van een *muena mupongo*; komt er te veel droogte of te veel regen op de akkers, verschrompelen de vruchten of schieten ze niet goed op, alles *mupongo*-werk. Komen 's nachts de olifanten de maniok of de maïs opeten, loopt de luipaard met een geit weg: ze werden gestuurd door de behekser. Gebeurt er iets ongewoons met de geit, de hond, de kip, de duif, het varken, 't is *mupongo*; ligt de hond 's nachts te grollen, 't is dat hij beheksers ziet naderen.

Het wantrouwen tegenover de *benamupongo* is zodanig opgedreven bij de Zwarten dat ze de natuurlijke menselijke oorzaak liefst niet erkennen, als ze weten dat de schuldige de gevolgen van de daad niet als doel had of beoogde; ze bedenken voor zulke gevallen liever een geheim *mupongo*-werk. Nemen we het voorbeeld van de blanke kolonist die verbod uitgevaardigd had op de markt in zijn concessie-gebied nog *maluvu* = palmwijn te verkopen, omdat het te veel dronkenschap en werkverzuim meebracht onder zijn werkvolk. Aan zijn verbod werd weinig of geen gevolg gegeven. Zekere marktdag ging hij de markt bezoeken en vond op de uitkant de gewone aardn potten vol met palmwijn. In gramschap nam hij zijn geweer van de schouder en sloeg er de potten mee stuk. Helaas, het geweer was geladen, de haan sloeg door, de ontploffing doodde een kind. Het geval had zware gevolgen, het Parket te Lusambo beschuldigde

de kolonist van onvrijwillige manslag. Hij werd veroordeeld de Kolonie te verlaten. Een beroep op koning Albert, toen op rondreis in de Kolonie, deed het vonnis milderer. De strenge uitspraak kwam voort uit de vrees dat de opgewonden familieleden van het gedode kind zich mochten vergrijpen aan het leven van de Blanke meester, of aan dat van een zijner kinderen. Oog om oog, tand om tand. Nochtans, toen we over 't geval met de dorpelingen spraken was er niet één mens welke de Blanke schuldig vond. Daar was immers geen enkel reden om te veronderstellen dat hij het kind wou doden. Waar lag voor hen de reden van het ongeluk?... enkel bij de *bená mupongo*. Het gedode kind was de derde zoon in een familie waarvan het eerste kind verongelukt was met uit een palmboom te vallen; de tweede zoon door het ontploffen van het geweer waarmede hij op jacht was. Voor hen stond het vast, dat dezelfde behekser welke de dood van de twee eerste kinderen bewerkt had, ook de oorzaak was van het ongeluk op de markt. Hij had het zo geschikt dat het geweer moest ontploffen en de kogel het kind doden. Enkel die *muena mupongo* had de dood gewild en veroorzaakt, de Blanke had geen schuld aan doodslag.

We vernamen dezelfde uitleg bij een auto-ongeluk. Daar werd een kind doodgereden. De vader ervan had twee kinderen, het eerste was enige dagen tevoren uit een boom gevallen en gestorven. De geraadpleegde waarzegger had *mupongo*-actie aangeduid als oorzaak. Het stond voor iedereen vast dat het tweede geval zo kort daarop, aan diezelfde behekser was toe te schrijven. De chauffeur werd niet in beschuldiging gesteld voor die dood. Er zal wel een vergoeding gevraagd worden in beide gevallen, voor het ondergane verlies, maar geen straf voor manslag.

Bij de Zwarten is er argwaan van *mupongo*-invloed voor alles wat uitzonderlijk is; daar is kwaad vermoeden van

mupongo-tussenkomst bij iedere ziekte, bij ieder ongeluk. De onzekerheid moet opgelost worden door de *muena lubuku*, de waarzegger, of ook door hetgeen ze zien in hun dromen over 't geval.

Dat zulke algemene achterdochtigheid uitgebuit wordt door behendige listigaards, ligt voor de hand. Ieder wondergeval dat de Zwarte u voorlegt blijkt achteraf grof bedrog te zijn geweest. Een Administrateur vertelde : Daar was grote schrik in het dorp ; bij iedere regenvlaag 's nachts zag men vlammentongen in het dorp rondlopen. Toen ik het zelf geconstateerd had, wou ik de oplossing ervan kennen. We verborgen ons in een hut en waar de vlam voorbijkwam, hadden we de donkere gestalte te pakken. De man had een lange holle bamboestruik in de hand, binnen erin stak brandend boomhars ; als hij het toestel naar omhoog stak en erin blies, kwamen er vlammen uitgevlogen. Hij had het *mupongo*-gedoe nagebootst om de goegemeente te bedotten. Bij een blanke kolonist kwamen de nachtwakers de ene na de andere het werk opzeggen, met het uitgesproken inzicht het ook voor goed te verlaten ; tot één eindelijk de oorzaak ervan bekende : in het holle van de nacht kwam er een *muloji* op het hof ronddwalen. De Blanke wou er het fijne van weten, hield zich de volgende nacht verscholen, zag een wit spook langzaam het hof opkomen, greep het bij de lurven en rukte het witte stuk weefsel af, waarin de Zwarte verborgen zat.

Maar onthullingen van bedrog zullen daarom het geloof aan, en de vrees voor de *bená mupongo* niet verzwakken noch wegnemen ; die komen immers niet voort of berusten niet op enige kinderachtige feiten of voorvallen. Hun *mupongo*-waanbeeld wortelt in de diepere gronden van hun zijn en wezenleer. Deze gaf vorm aan hun kennis van de oorzaken van het goede ; ze gaf ook vorm aan de kennis van de oorzaken van het kwaad dat in 't leven voorkomt. *Mupongo* is een onderdeel in het

metafysisch bestek van hun cosmologie, om het ontstaan van tegenslag en ongeluk te verklaren.

E. Die *Mupongo*-druk is daarom nog geen obsessie.

Het komt ons Blanken voor als zou de druk van het *mupongo*-begrip het leven en handelen der Zwarten doen verlopen in een blijvende atmosfeer van vrees en schrik. Zulke opvatting komt met de werkelijkheid niet overeen. De *mupongo*-vrees voorstellen als een soort obsessie, ware zeker overdreven en niet toepasselijk op de doorsnee Zwarte; de werkelijkheid is anders. De brede glimlach zo eigen aan hun gelaat, hun doorgaans vrolijk gemoed, de gemakkelijheid waarmee ze zich innerlijk losmaken van terneerdrukkende bekommernissen, om met argeloze spontaneïteit zich over te geven aan tonelen van opbruisende levenslust, de zeldzaamheid van norske of treurige gezichten, hun berusting in tegenspoed en lijden, ook in de naderende dood, pleiten voor een heel andere levenshouding dan die van aanhoudende vrees en angst. Buiten het *mupongo*-begrip hebben ze wel meer andere gedachten die bronnen zijn van levensgeluk, bezinningen, die de schrikaanjagende invloeden zo niet uitschakelen, dan toch temperen of beheersen, in het gewoon verloop van hun leven. De fundamentele gevoelens van bescherming en vaderlijke welwillendheid, die op hen inwerken vanwege God, de bevruchtende oorzaak van hun wezen, hun vertrouwen in de innerlijke verbondenheid met de opwekkende levensinvloed, die uitgaat van de hele lijn hunner voorouders, hun vertrouwen op de beschermende kracht van hun behoedmiddelen, hun natuurlijke drang naar levenslust en ongedwongenheid, geven aan hun gemoed een levendigheid en onbekommerdheid die in gewone omstandigheden door geen *mupongo*-vrees terneergedrukt wordt. Hun beheksersbegrip belet hen niet in vrede en geluk te leven,

evenmin als het duivelsbegrip de stille kloosterzuster belet, in blijheid en vriendelijkheid haar dagelijkse taak te verrichten.

XI

HET OPSPOREN EN STRAFFEN DER *BENA MUPONGO*.

A. Wie wordt er van verdacht *Muena Mupongo* te zijn?

De beheksers wordt verondersteld een medelid te zijn van de familie of minstens een clangenoot; van alles wat levensversterking of levensvermindering aangaat, wordt er gedacht dat het gebeurt binnen het clanverband.

In zijn uiterlijk leven en voorkomen is de *muena mupongo* gelijk aan een gewoon mens: *badi amu bu bonso abo* = ze zijn gelijk alle andere mensen. De echtgenoot kan niet bemerken dat zijn vrouw *muloji* is, de vrouw weet het niet van haar man; iedereen kan met *mupongo* behept zijn, zowel het kleine kind als de aankomende jongen of het jonge meisje, zowel de man als de vrouw.

1° Als *algemeen kenteken* dat vermoedens doet ontstaan, is daar de hoge ouderdom van iemand. *Nangananga mukulakaje wa mu musoko ke udibo bashindike ne: udi ne mupongo* = vooral van een ouderling in het dorp bevestigt men dat hij een *mupongo*-mens is. Iedere oude vrouw wordt aanzien als een heks. Gebeurt er iets ongevoons in het dorp, dan ondervraagt men de ouderlingen over het geval, niet omwille van hun grotere ondervinding, maar omdat ze verondersteld worden *bena mupongo* te zijn, het gedoe van hun medebeheksers kennen; ze weten dus of er in het onderhavig geval *mupongo*-bedrijf

in het spel is. Sommige schokkende voorvallen van persoonlijke tegenslag doen iemand doorgaan als behekser. De vrouw wier man en kind sterven kort op elkander, is in de ogen van iedereen, ook in haar eigen ogen, een *mupongo*-vrouw. Iedere vrouw wier echtgenoot eerst sterft, wordt ervan verdacht dat zij die dood door *mupongo* heeft bewerkt; de weduwe zal door overmatig vertoon van spijt en droefheid dat vermoeden trachten af te weren. Evenzo bij het afsterven van een nog jong kind. God geeft geen kind opdat het jong zou sterven, dus ligt de oorzaak van die dood bij de mensen. Als er verscheidene kinderen achtereen sterven verdenkt men de moeder.

2° *Bijzondere aanduidingen* die op iemand de verdenking werpen behekser te zijn.

Wie veel geluk heeft in zijn kroost, wie veel kinderen bekommt, kinderen die niet ziek worden, die in leven blijven terwijl zijn familieleden daarin ongelukkig zijn, gaat door als *muena mupongo*. Wie voorspoed heeft op veld of stal waar anderen mislukken, wie geluk heeft bij visvangst of jacht, wordt ervan verdacht zulks te bekomen door *mupongo*: *udi mutangije nyama yonso kudiye, m-muena mupongo* = de jager die al de dieren naar zich doet komen is een behekser. Wie eigenaardige doenwijzen heeft en naar geen opmerkingen van zijn familieleden wil luisteren, wie afgezonderd leeft en geen belang stelt in de plaatselijke palabers, wie liefst alleen eet en anderen niet uitnodigt om bij te zitten, wie geen gezelschap zoekt, brengt over zich het vermoeden *muloji* te zijn. Markante ondeugden ten toon spreiden, twistziek zijn, veel achterklap vertellen, met nijd en jaloersheid rondlopen, gemakkelijk anderen beledigen, dat alles doet aan *mupongo* denken. Wie de manie heeft te ondervragen, te bedelen, vooral wie blijft aandringen als hem iets wordt ge-

weigerd, wie de gewoonte heeft onderweg tot zichzelf te spreken, al deze worden verondersteld om te gaan met *mupongo*-macht. Wie niet bezorgd is om zijn huwelijk, wie niet omziet naar bruidsgoederen of vrouwen, wie in het huwelijksleven onverschillig is, wie geen kinderen bekommt, wordt door ieder familielid versmaad als *m-mudikadile lululu luende ku mupongo* = hij vernietigt zijn teelkracht door *mupongo*. Wie na het verlies van een kind niet spoedig een ander verwekt, is *muena mupongo*. De vrouw die steriel blijft is een heks, men doet haar last aan totdat ze haar *mupongo*-bedrijf bekent. Heeft iemand getwist met een familielid en wordt dit achteraf ziek, dan wordt de twiststoker gewantrouwd als oorzaak van die ziekte en aanzien als een *mupongo*-man. Heeft iemand getwist in de loop van de dag en ziet hij 's nachts in zijn droom die persoon op hem toekomen, dan vermoedt iedereen die de droom hoort vertellen, dat die persoon een beheksers is.

Al de personen op wie vermoedens rusten, worden, in gevallen van ziekte of ongeluk, waarin de geraadpleegde waarzegger orakelt dat er *mupongo* in 't spel is, aangeduid als mogelijke oorzaak van die tegenslag in de gemeenschap.

B. Hoe geschiedt het aanduiden van de *Mupongo*-mens ?

Zolang het leven in de gemeenschap zijn gewoon verloop heeft, zonder te véél ziekten of tegenslagen, laat men de persoon of de personen op wie *mupongo*-vermoedens drukken, onverlet, ze blijven deelnemen aan het gewone leven. Wie veel op de tong heeft gereden kan wel geschuwd worden, maar dat schuwen gebeurt daarom nog niet voor iedere persoon op wie vermoedens rusten.

Het gevaar begint bij het ontstaan van een belangrijke tegenslag of bij een ongewoon gebeuren, zoals b. v. het

krijzen van *mupongo*-vogels in de nacht. Men bepraat het geval, men speurt naar de oorzaak ervan, de echte oorzaak, de allerlaatste, de ontologische.

1) Die te ontdekken is de rol van de *muena lubuku*, de waarzegger. De *muena lubuku* is geen medicijnmeester, geeft geen geneesmiddelen, dat is het werk van de *munganga*. De *muena lubuku* wordt alleen geraadpleegd om de ontologische reden te ontdekken door middel van zijn *lubuku*, d. i. zijn waarzeggersgerief, dat zeer verscheiden is. Dat is zo waar, dat de raadplegers zelfs niet opgeven waarover ze hem komen raadplegen, hij moet het zelf kunnen aanduiden. Daartoe doet hij een serie ondervragingen, vaste formules, die hij aan de cliënt stelt. De reactie op de ogen, op de houding van het hoofd, of van de hand die hij gewoonlijk vasthoudt, verwittigen hem ervan wanneer een van die vragen raak is. Van de snelheid en de zekerheid in het bepalen van het voorwerp der raadpleging hangt zijn roem af en het betrouwen van de raadplegers. Kan hij de zaak na enkele ondervragingen reeds bepalen, dan is hij een bekwame waarzegger. Raadt hij er te veel naast, dan verlaat men hem om een betere op te zoeken.

Voor de waarzegger is het gewoonlijk niet ingewikkeld, daar hij meer dan wie ook op de hoogte is van alles wat er voorvalt in de gemeenschap. Als hij de reden van de raadpleging achterhaald heeft, komen de tongen van de raadplegers los; dan vertellen ze het hele geval met al de omstandigheden die het voorafgingen, vergezelden of volgden, gelijk ze het gewoonlijk reeds uitgepluisd hebben op het erf ondereen, samen met de vrienden. Nu is het niet meer de waarzegger die ondervraagt, hij heeft te luisteren naar de menigvuldige bijzonderheden van de zaak: *upuwa, ke mianda kujingilangana pinapo kumanyishabo malu* = als de waarzegger zwijgt dan beginnen ze de omstandigheden (van de zaak die de waarzegger aan-

duidde) op te geven en leggen ze hem alles voor. Daarna is het zijn taak de *mikiya* op te geven, de ontologische oorzaak; daarom noemt men het *kubuka* = het waarzeggen: *kukwata mikiya* = het vinden van de ontologische oorzaak, ofwel het *kupa muntu mikiya* = aan iemand de *mikiya* bekend maken.

Een rijke keuze heeft de waarzegger niet; ofwel zijn het de voorouders die mistevreden zijn en moeten gestild worden door een offer; ofwel is het een van de *manga* van de raadpleger, waarvoor de *bijila* niet onderhouden werden, dat mistevreden is en daarom moet vereerd worden met een offer; ofwel zijn het kwaaddoende *manga* van andere die moeten overwonnen worden door de eigen *manga* te versterken, of door nieuwe te maken; ofwel is het een *muena mupongo* die moet opgezocht worden: *muluki kukwata amu muena mupongo* = de waarzegger duidde een beheker aan. In een hopeloos geval kan hij zeggen: *Mvidi Mukulu udi ubikila muntu wende* = God roept zijn mens; dan worden alle verdere pogingen tot hulp opgegeven, men berust in het onvermijdelijke.

Om onder die verschillende oorzaken er ene nader te bepalen, heeft de waarzegger zijn *lubuku*, zijn waarzeggersgetuig; iedere waarzegger heeft het zijne en werkt enkel met het zijne. Bij de *Baluba* is het meest gebruikte *lubuku* gereedschap:

a) *Lubuku lua Tshibungu* = de schaal uit een kalebas gesneden.

De waarzegger legt er van vier tot elf beeldjes (*tupingu*) in, die elk een eigen betekenis hebben. Hij schudt met de schaal: uit de ligging of houding der beeldjes wordt de *mikiya* bepaald; deze *lubuku* wordt vooral gebruikt om *mupongo*-gedoe te ontdekken.

b) *Lubuku lua Tshianza* = het *lubuku* met de hand.

De waarzegger houdt de hand van de cliënt vast,

schudt ze terwijl hij verschillende oorzaken opsomt ; de reactie van de hand geeft de oplossing ;

c) *Lubuku lua Muzangu* = het *lubuku* met de geest.

Een gehypnotiseerd medium wordt onder een mat gelegd ; men veronderstelt dat zijn wezen naar het geestenrijk gaat en daar de oplossing verneemt bij de voorouders ;

d) *Lubuku lua mutshi wa muinshi* = *lubuku* met de maniokstamper.

De waarzegger houdt een maniokstamper in de hand en schuift hem langzaam over de grond, terwijl hij in zichzelf vragen stelt ; op het juiste aanduiden staat de stok stil ;

e) *Lubuku lua Ntoyi* = *Ntoyi* is de naam van een beeldje.

De waarzegger gebruikt twee of drie beeldjes die hij ondervraagt. Hij heeft kleine vruchtenzaadjes in de neus en zegt dan met een kopstem wat de beeldjes hem ingeven ;

f) *Lubuku lua biambi* = *lubuku* met de sprekers.

Het gebeurt in volledige duisternis van de hut ; de waarzegger stelt vragen, en bootst dan met hoge stem antwoorden van geesten na ;

g) *Lubuku lua Matempu* = het *lubuku* van het onderzoek.

De waarzegger stelt vragen en luistert in een kinkhoorn naar het antwoord.

Daar zijn nog vele andere middelen tot opsporing der oorzaken, maar sommige zijn van zulk flagrant bedrog, dat ook in de oude tijd de uitspraak van de waarzegger dikwijls betwijfeld werd : *mubuki biende kena umanya malu to* = de waarzegger kan het niet uitmaken. Doch die twijfels van vroeger, en vooral van nu, dragen niet op de geschiktheid van het *kubuka* in 't algemeen, maar

enkel op het gebruikte *lubuku* : of het wel het bekwame tuig was in dit bepaald geval. Hecht men er geen geloof aan, dan gaat men naar een waarzegger met ander gereedschap. Ook nu nog blijft het *kubuka* het grote middel om zekerheid te krijgen over de ontologische oorzaak van een tegenslag ; daarbuiten is het maar gissen, geen zekerheid. En aan ontologische oorzaken blijft men heden bijna zoveel belang hechten als vroeger.

2) *De rol van de raadplegers, familieleden van de beheksers.*

De *muena lubuku* geeft bij het vaststellen van het *mukiya* ook het middel om eraan te verhelpen, maar enkel in 't algemeen : b. v. dat er aan de *bakishi* dient geofferd te worden, de *buanga* moet vereerd enz. ; wat en wanneer er zal geofferd worden is de zaak van de raadplegers zelf en hun familieleden. Duidde de waarzegger *mupongo* aan, dan kan hij het wel met de raadplegers bespreken in welke richting de *muena mupongo* moet opgespoord worden, doch de persoon zelf aanduiden gebeurt bijna nooit door de *muena lubuku* ; die persoon opsporen is het werk der raadplegers en hun familieleden.

Zoals vroeger bij de processen door het dorps hoofd en zijn assistenten, enkel bepaald werd aan welke zijde het recht en waar het onrecht was, en men verder het herstellen van het geschonden recht aan de familie van de verongelijkte overliet, zo ook heeft de waarzegger niets verder te doen dan de *mikiya* te bepalen ; hoe er aan die ontologische oorzaak kan verholpen worden, is meer de zaak van de raadplegers. Dit gebeurt dan op het erf als ze van de raadpleging terugkomen, en voorleggen wat er gezegd werd. Ze bespreken dan onder een wat en hoeveel ze aan de geesten zullen offeren, hoe ze aan het *buanga*-misdrijf zullen verhelpen, wie wel de beheksers zou kunnen zijn die in het geval betrokken is.

Of nu het opsporen door de familieleden, van de persoon van de beheksers vlug of langzaam zijn beslag krijgt,

zal wel afhangen van de overtuigingskracht der aanduidingen die gevonden worden. Het uitpluizen van alle bijzonderheden van vroeger en nu, die op het spoor van de behekser kunnen brengen, moet op zichzelf reeds een opwindende suggestie-atmosfeer scheppen.

3) Daar zijn aanduidingen die afdoende zijn, b. v. *de dromen*, de verdachte persoon wordt door de zieke of door gelijk wie, in droom bezig gezien met het uitvoeren van hetgeen men vermeent. Gedurende de dagen van het geheim onderzoeken en bespreken, vraagt men 's morgens aan de zieke: Hoe verliep uw nachtrust? Hij antwoordt: Slapen kon ik wel, maar in droom zag ik die vrouw van het dorp die mij kwam aanvallen. Van zohaast die droom bekend is, wordt het een herrie van belang in het dorp; een droom die in andere gevallen enkel vermoedens zou opwekken, geeft in dit geval de gezochte zekerheid.

4) *De spontane bekentenissen.*

Het kan ook gebeuren dat iemand spontaan bekent *muena mupongo* te zijn. Dat komt wel meer voor in geval van ziekte. *Padi muntu usama badi bamba ne: amba idi munda? Ke au kuamba amu tshia mupongo* = Ligt iemand ziek, zo ondervraagt men hem over hetgeen hij geheim houdt in zijn binnenste. Hij bekent dan zijn *mupongo*-werk. De zieke man heeft langdurig bij zichzelf liggen bezinnen wat wel de oorzaak van zijn ziekte kan zijn. Door suggestie komt hij ertoe zichzelf met *mupongo*-macht beladen te vinden, en dat de door hem vernietigde wezens van uit hun geestenverblijf hem achtervolgen door ziekte. In de hoop erdoor van zijn ziekte verlost te worden, gaat hij over tot zelfbeschuldiging. Dat noemt men *kusokola* = het onthullen van de *malu adi munda* = zaken welke men in zijn binnenste geheim houdt. Zulk een *nsokolodi* = onthuller, wordt meteen als oorzaak aangeduid van alles wat tegenslag of ziekte is in de familie.

Op rondreis in het binnenland vonden we een nog jonge vrouw, christelijk gehuwd, wanhopig aan 't weeklagen. Haar laatst-geboren kind had men zo juist begraven; ook haar man was diezelfde maand gestorven. Voor zulk een samenloop van ongelukken was er maar één uitleg voorhanden: de vrouw was *muloji*; haar *buloji* doodde man en kind. Men had ze niet durven doden omwille van het feit dat ze Christen was, en bekend op de Missie, maar dagelijks werd ze door de familieleden van haar echtgenoot geslagen en mishandeld. Ik stelde haar voor naar de Missie te gaan wonen, om aan die bestraffingen en aan het doodsgevaar te ontkomen. Mijn voorstel stuitte af op haar stugge zelfbekentenis: ik ben een *mupongo*-vrouw, het is maar goed dat de familie mij straft.

5) *Gedwongen bekentenissen.*

Zelfbeschuldigingen kunnen ook voortkomen uit dwang, door *kutondesha* = verplichten te bekennen.

Na de besprekingen onder de familie wordt de persoon, die verdacht wordt in 't geval betrokken te zijn, bijgeroepen, opdat hij zekerheid zou bijbrengen door te bekennen. Het gebeurt wel dat iemand bekent uit verwaandheid of schaamteloosheid en zegt: ja, ik heb het gedaan, omdat het bezit van de familie alleen maar naar andere gaat en men mij laat voortleven zonder bruidsgoederen; men moet ook mij genoeg geven om een vrouw te kunnen huwen; of dat iemand bekent om te ontsnappen aan de pijnigingen die gebruikt worden om te doen bekennen.

Als eenmaal de vermoedens vastliggen op een persoon, is zijn lot beslist. De mensen zijn te zeer opgehitst door het napluizen der gegevens die de vermoedens kwamen bevestigen, dan dat een bezadigd onderhoren van de aangeduide persoon, of een kalm berechten van zijn zaak, nog mogelijk zou zijn. Er wordt niet ge-

vonnist ; de aangeduide krijgt geen gelegenheid om zich vrij te pleiten : *kena ulumbulula ubinga ; nganyi watuapu ku tshiende ?* = de beschuldigde kan niet pleiten noch zich rechtvaardigen ; wie toch zou voor hem partij kiezen ? Hij heeft enkel te bekennen ; doet hij het niet goedschiks, dan kwaadschiks, door pijnigingen, door *binyangu bia dikolela* = martelingen om te pijnigen. *Badi bamukolela too ne diatondaye mupongo wende* = ze mishandelen hem totdat hij zijn *mupongo* bekent. Die mishandelingen zijn wreed en meedogenloos, gelijk overal waar weerloze slachtoffers staan tegenover onbesuisde en opgehitste berechters. *Pa kututa ne kukengsha muntu eu, udi wamba bualu, nansha kayi nabo* = omwille van het slaan en het pijnigen bekent dan de mens de zaak, ook als hij niet schuldig is ; *tshivu kufua tshianana* = om niet nutteloos te sterven.

Evenals vroeger bij de gefolterden in de heksenprocessen in Europa, zal ook hier de gepijnigde niet alleen zijn schuld bekennen, maar zelfs verder gaan, bewijzen geven van zijn schuld, de personen aanduiden die hij vernietigde en de manier waarop hij het deed. Hij gaat toebehoren halen van mensen die hij aantastte, duidt de plaats aan waar hij het wezen van de zieke verbergt, geeft een brokje hout af, of wat ook, en zegt dat het de wezenheid is van de zieke die hij gegrepen heeft.

6) *De giftproef.*

Kon men in de besprekingen niet besluiten tot het schuldig bevinden van een bepaalde persoon, bleven er twijfels aangaande verscheidene personen, of werd door de waarzegger een hele categorie mensen als mogelijke schuldigen aangeduid, b. v. al de oude vrouwen van het dorp, dan gaat men over tot het *kunwisha tshipapa* = de giftproef. Al wie verdacht wordt, moet gift innemen : wie het uitbraakt en niet sterft is onschuldig ;

werkt het gift, dan is men schuldig. Doodt het de mens dan is er bij niemand medelijden, want hij was schuldig en wou zijn schuld niet bekennen. *Bamona muntu ufua, bobo ne: ke muena mupongo wafue* = als ze zien dat de mens gestorven is, zeggen ze: nu is die *mupongo*-man zelf dood. Daar doodslag en giftproef, in gelijk welk geval, door de bezettende macht zwaar gestraft worden, is het nu de gewoonte de giftproef niet meer op mensen toe te passen, maar op plaatsvervangende dieren (1).

C. Het ontsmetten van de behekser.

Wie schuld bekent wordt gewoonlijk niet gedood; men veronderstelt zelfs dat het gift hem dan niet zal doden, maar men verplicht hem tot teruggave van de door hem gegrepen wezens, en hij moet de wil tot *kupongola* van zich afzetten. Dat gebeurt door het *kulukisha kua mupongo* = het uitbraken van het *mupongo*, of in zachtere termen: *kunuisha mitshi ya bululu* = bittere kruiden doen innemen. Door het braakmiddel wil men bekomen dat de schuldige al de ingenomen *bijimba* uitwerpt; deze die hij ingenomen heeft in het bekomen van het *buanga bua mupongo* en ook nog *bijimba* van mensen die door hem werden gegeten, en waarvan men denkt dat ze nog in zijn lichaam zijn overgebleven. Als braakmiddel gebruikt men *mitutungulu*-bladeren, samen met de bladeren van de *mulembwe wa lukasu*, rauw gestampt tot brij. Dit laatste is een eetbare groente, doch die men enkel gekookt gebruikt; rauw genomen is het een braakmiddel. *Mitungulu*-bladeren zijn geen eetbare groente, maar een medicijn voor uitwendig gebruik op wonden; rauw genomen doen ze niet braken,

(1) B. J. I., jaar 1947, n° 3, p. 79. Over het toedienen van Tshipapa, cf. O. K. 1913, p. 206 en *Aequatoria*, 1943, n° 2, p. 56 en 1944, n° 2, p. 79.

doch ze zijn van doorlopend gebruik in tal van *manga*, om hun symbolische betekenis. Nu worden meer moderne en Europese vomitieven en purgatieven ingegeven ⁽¹⁾. Men spreekt ook van het innemen van *mankenene*-mieren en *nkala*-krabben, omdat men er de eigenschap aan toekent *bua kuandamuma buloji munda muabo* = om de *buloji*-macht te kunnen veranderen in het binnenste van die ermee behept zijn. Omwille van de gewoonte mieren en krabben enkel te eten op het eigen erf, door eigen vrouwen gereed gemaakt, niet op een vreemd erf, voegt men erbij, dat mieren en krabben enkel gegeven worden aan *benamupongo* die van elders komen, niet aan familieleden.

Voor het braken wordt de patiënt op een neerliggende maniokvijzel gezet: *kushikika mukaji mu tshinu* = de vrouw zit op een vijzel. Het zitten op de maniokvijzel gebeurt in ieder geval van « purificatie »; b. v. als door de waarzegger verklaard wordt, dat het *buanga bua Nyonga* in het beschermen van het erf een nachtelijke aanvaller gedood heeft, dan wordt de eigenaar ervan op de *tshinu* gezet, om de zuivering te ondergaan die hem moet behoeden tegen de wraak van de gedode mens.

In het braaksel duidt de *mulukishi* = hij die doet braken, kleinigheden aan, waarvan hij zegt dat het toebehoren is van personen die door de beheksers vernietigd werden, stukjes van haar, of van nagels, of van klederen; voor ieder stukje moet de schuldige de naam van de eigenaar opgeven. Wat de *mulukishi* vooral zoekt vast te stellen, is het verschijnen van de *bijimba* die ingeslikt werden bij het bekomen van de *mupongo*-eigenschap; hij vindt al gemakkelijk iets dat hij als dusdanig kan aanduiden. Doch daar zijn twee *bijimba* waarvan hij zegt dat ze moeilijker loskomen: de

⁽¹⁾ Cf. *Aequatoria*, 1939, IV, p. 47 door H. MATHYSEN, Toverij en Hekserij bij Topoke en Bambole.

dishinda dia mu tshisalu = tshisalu tshia bukole = het gras van op de markt en de *menga* = bolletje rekgom dat de macht geeft om te ontsnappen. Zolang hij niet verklaart dat deze uitgespuwd zijn, veronderstelt men dat de wil tot *kupongola* nog niet gebroken is, en de plaats van het *kapunda*-kalebasje niet kan gevonden worden. Het is zaak een bewijs ervan te hebben dat niet alleen de wil van de schuldige is gebroken, maar ook die van de behekker die voor hem het *mupongo-buanga* heeft vervaardigd; zolang ook deze het bestaan van de *mupongo*-eigenschap niet ongedaan maakt, blijft de schuldige ermede behept. De *mulukishi* houdt eraan te slagen in zijn werk, omdat zijn roem in de gemeenschap ervan afhangt. Men vertelt dat hij meermalen listen gebruikt om wondere dingen uit de mond van de patiënt te doen verschijnen. Hij buigt met de ene hand het hoofd van het beknelde slachtoffer naar de grond; met de vingers van de andere hand frutselt hij in de mond; vooraf heeft hij sommige kleine zaken tussen zijn vingers gestoken, zaken waarvan hij dan zegt dat hij ze uit de mond haalde of dat ze uitgespuwd werden. Zo haalt hij te voorschijn, b. v. een stukje navelstreng van een jonge geit, een stukje ingewand van een dier, kleine houten beeldjes, kleine bolletjes rekgom, stukjes van insecten, bikkels, tanden, haar, enz., alles wat kan doen denken aan *bijimba* of toebehoren van gedoden. Hij moet handig te werk gaan, want men heeft altijd dat braken met wantrouwen aanzien, men speurt nauwkeurig na wat de *mulukishi* doet. Zoals gezegd werd in de paragraaf over de *mupongo wa tshikummu* is deze *mulukishi* een beroemd man in de streek, een *mupongo*-man met uitzonderlijke macht, die hij wel wil ten dienste stellen van de gemeenschap in deze bijzondere gevallen, mits behoorlijke betaling. Kan hij de mensen overtuigen van het slagen der behandeling, dan blijft hij geëerd als een weldoener van de clan die zijn leven waagt om de

mensen van *mupongo* te verlossen. De strijd ging immers van behekser tegen behekser; moest de *Mulukishi* het onderspit delven, minder sterk zijn dan de andere, dan zou deze zijn wraak uitwerken met hem te doden. Wie alles uitbraakte wordt verondersteld van zijn *mupongo*-eigenschap verlost te zijn: *yeye mumane kuluka, bonso bashindika ne: mupongo wende wakujika* = als hij alles uitgebraakt heeft, bevestigt iedereen dat zijn *mupongo*-kracht geëindigd is. Wordt de *mulukishi* betrappt op bedrog, dan wordt hij geslagen (*bamututa*) en bespot als iemand die zijn werk niet kent.

Het hele gedoe van het *kulukisha* komt voor als een toevoegsel, een aanvulsel van latere datum in het bestrijden van het *mupongo*; het is een uitvinding die nooit volledige instemming heeft gevonden. Reeds van oudsher werd de werkdadigheid ervan in twijfel getrokken. Voor dertig jaar, toen de hoofdman van alle *Baluba*, MUTOMBO KATSHI, mij kwam vertellen dat hij verlost werd van zijn *mupongo* en het uitgebraakt had, vergewiste ik mij ervan, in 't geheim, of men wel werkelijk op die hoogwaardige het *kulukisha* had toegepast; inderdaad, MUTOMBO KATSHI had me niet belogen, maar de superieure glimlach waarmede hij alles vertelde, gaf te kennen dat hij er zelf niet veel van geloofde.

Als een overtuigde Christen of catechist het *mupongo*-geloof in twijfel wil doen trekken, dan heeft hij het gewoonlijk tegen het bedrog in het *kubuka lubuku* en tegen het *kulukisha*.

Die geplogenheden van vroeger worden nu, bij de meer ontwikkelden, vervangen door een ceremoniëel, aangepast aan de meer beschaafde gewoonten en met Christelijke vormelijkheden omkleed ⁽¹⁾.

Het *kulukisha* heeft maar zin in de veronderstelling dat *mupongo* bekomen werd door een *buanga*, wat wel

⁽¹⁾ Cf. C. E. D. I. C., Febr. 1952, n° 16, p. 11. (B. P. 936, Leopoldstad-Oost, Belg.-Congo.)

niet de oorspronkelijke opvatting was, maar een opvatting die ontstond in een periode van hoge bloei van het *buanga*-gebruik.

Daarbij is het hele *kulukisha*-gedoe zo grof materieel, dat het in schrille tegenstelling is met de andere voorstellingen van het *mupongo*-gebeuren, waarbij de stoffelijke voorstelling altijd de onstoffelijke, metafysische bedoeling veronderstelt en deze dan door een of ander gezegde gesuggereerd wordt.

D. Het doden van de *Muena Mupongo*.

Bij ziekte of ongeluk in het opsporen en vaststellen van de kwaaddoende behekser worden de gemoederen zodanig opgehitst dat er gewoonlijk geen spraak meer kan zijn van *kulumbulula* = de zaak bepleiten, of *ku-nuisha tshipapa* = de giftproef toepassen, of *kulukisha mupongo* = de *mupongo* doen uitbraken.

De natuurlijke gang der zaken is dat, wanneer het slachtoffer werd aangeduid en in hun handen viel, de gemoederen in woestheid losbarstten.

Bij de Zwarten berustte vroeger de uitvoerende macht in handen van de gelaedeerde partij; deze mocht de schuldig bevondene behandelen en straffen gelijk ze wilde: *benzela biabo dinyoka diasungilabo* = ze straffen hem zoals ze verkiezen. *Bua kunyoka bantu abo, kale muvwa bualu amu bumwe, kubashipa luonso lufu luaswabo kubashipa nalu* = vroeger, om zulkdanige personen te straffen was er maar één soort straf, ze doden op gelijk welke manier. Het slachtoffer werd op de dorpsplaats gesleurd terwijl allen riepen: *m-muena mupongo! m-muena mupongo!* = hier een heks! hier een heks! 't Werd een aangelegenheid van het hele dorp dat samenliep met kreten van: *shipayi mubindi au* = doodt dat slecht wijf! De ongelukkige werd ofwel doodgeslagen met een *muele* = een machette-mes, en *kumusunsu-*

labo = ze kapt haar in stukken, ofwel met een knuppel; ofwel werd ze opgehangen, ofwel, met koorden gebonden, in een hut gelegd waaraan men het vuur stak; ofwel nog in een rivier geworpen of van een rots in een ravijn gestoten. Soms werden de slachtoffers eerst gemarteld: de ogen uitgestoken, erge kneuzingen en kwetsuren op het lichaam toegebracht, de oren afgesneden of wat ze ook maar uitdenken konden om te pijnigen ⁽¹⁾. Hierin staan ze noch hoger noch lager dan hun medemensen over de hele wereld bij het onbeheerst oplaaïen van woeste driften. Voor hen pleit de verzachtende omstandigheid dat het er, door hun levensbeschouwing om gaat: te doden of gedood te worden.

Van *mupongo*-vrouwen zegt men over 't algemeen dat ze verbrand werden. Dat verbranden mag niet laten denken aan de brandstapels der middeleeuwen. Men verbrandt hier niet het lichaam, maar vuur wordt gelegd aan de genitaliën van de nog levende vrouw. Dit is nochtans geen sadisme, maar een gebruik dat berust op hun begrip van de *mupongo*-eigenschap, een hoedanigheid namelijk die vast is aan de wezenheid van de behekser. Die wezenheid huist binnen in het lichamelijk omhulsel, ze zoeken die eigenschap aan te tasten, te vernielen door vuur (vuur wordt overal aanzien als zuiveringsmiddel), langs de weg waardoor de levenskracht het sterkst tot uiting komt.

Op een rondreis per moto in de dorpen van het binnenland, zag ik een samensholling van personen bij een hut langs de weg. Ze stonden rond een vrouwenlijk. Ik stapte af en ging kijken, niemand vluchtte. Ik zag het ongedekte gave lijk van een gezonde jonge vrouw. Daar werd niet geweeklaagd, daar was geen opwinding,

(1) Cf. R. VAN CAENEGHEM, De gewoontelijke strafbepalingen tegen overspel bij de Baluba (Kon. Belg. Kol. Inst., *Verhandelingen in-8°*, Sectie voor Morele en Politieke Wetenschappen, VII, 3, Brussel, 1938).

men stond er rond alsof men geen belangstelling had voor 't geval. 'k Vroeg: « Was ze christen? » — « Neen ». — « Werd ze in stervensnood gedoopt? » — « Neen ». — De antwoorden waren onwillig, men verlangde duidelijk niet te spreken over het gebeurde. Ik ging de catechist van het dorp ondervragen: « Daar is een vrouw gestorven in het dorp; waarom hebt ge niet getracht haar te dopen? » — « Ik kon niet, ze hebben ze gedood in het bos. Hebt ge niet gezien dat haar vrouwelijkheid verbrand was? » — « *M-muloji?* = Was 't een heks? » — « *Eyowa* = inderdaad ». We gingen het geval aangeven, onderweg, bij de staatsagent van de streek. Hij schudde de last van het onderzoek van zich af door te zeggen: « Als ik in dat dorp kom, zullen de « messagers » mij wel op de hoogte brengen ». — Achteraf is er natuurlijk niets van gekomen omdat, over zulke gevallen, iedereen zwijgt en van niets gebaart. Het gebeurde draagt de goedkeuring weg van iedereen, familieleden en vreemden; de Blanke brengt in zulk geval niets dan herrie en last mee omdat hij niet begrijpt dat er, volgens negeropvatting, recht is geschied.

Kwam het niet tot doden van de behekser, dan werd hij de streek uitgejaagd of als slaaf verkocht in de vreemde. De Missies zijn een toevluchtsoord voor die uitgestotenen uit de inlandse maatschappij.

Het lijk der gekende *mupongo*-mensen wordt niet begraven, daar ze *bafue tshibau* zijn, gestorven met schuld beladen; ze hebben geen toegang tot het verblijf van de clanleden in de andere wereld, er worden dus geen *madilu* = rouwplechtigheden gehouden om die intrede te bewerkstelligen. Het lijk werd in het hoge gras weggegooid, de honden kwamen het verslinden, of het werd tussen de dichte takken van een boom verborgen — *kuayika* — waar het lag te ontbinden.

Wat volgens hun mening ermede gebeurt in de andere wereld, werd vroeger reeds uiteengezet.

De kinderen van de gestorven *mupongo*-man werden doorgaans in de familie opgenomen en verzorgd, soms echter werden ze verlaten en zag niemand er naar om, uit haat om het misdrijf van hun vader.

XII

NAWOORD.

Gelooft de *muena mupongo* in zijn eigen macht en schuld ?

Iedereen denkt en oordeelt volgens de levensprincipes, welke hem worden ingeprint door de maatschappij waarin hij opgroeit.

Zoals het voor de primitieve mensen een zekerheid is, dat hun levensdoel bestaat in het streven naar de volkomenheid, naar de volle ontplooiing van hun wezen; een zekerheid, dat de interne groei van hun wezen bewerkstelligd wordt door de oorzakelijke invloed van voorouders en God; een zekerheid, dat ze die groei moeten beschermen tegen schadelijke invloed van vijandige mensen; — zo is het voor hen ook een zekerheid dat onder deze sommige besmet zijn met een verdelgingseigenschap: het *mupongo*, en dat zulkdanige mensen moeten uitgeroeid worden, uit liefde voor het leven van de clangemeenschap.

Die levensprincipes zijn en blijven ook nu nog de leidraad van het denken en oordelen der Zwarten, ook der geschoolden en meer beschaafden.

Ze kunnen wel in twijfel verkeren over sommige stoffelijke toepassingen van die levensbeschouwing, over de werkdadigheid van een bepaald *buanga*, over de geschiktheid van het *lubuku*, over de echtheid van het *kuluka*, over het al of niet schuldig zijn van een bepaalde persoon, maar daarbuiten blijft onaangetast

het geloof in de leidende levensopvatting en in het bestaan der *bena mupongo*.

Wie schuldig bevonden wordt aan het bezit van die eigenschap, kan eerst wel twijfelen en bevestigen dat hij het zo niet gewild heeft, doch tegenover de zekerheid der voorgelegde ziekten en tegenslagen, tegenover het verdict van de onthuller der ontologische oorzaken, tegenover de eenparige beschuldiging der clangenoten, verdwijnen die twijfels; onder de druk van zijn auto-suggestie bevindt hij zich behept met de nefaste eigenschap, en bekent zich schuldig aan verdelging van levenskrachten.

Zegt de geredde *muloji* bij een gebeurlijke overgang naar het christendom: «Ik geloof niet meer aan het *mupongo* dat men mij toeschreef», dan blijft in hem toch de druk voortleven van zijn vroegere overtuiging. Evenals in het gemoed van de Zwarte, die eenmaal verkocht werd als slaaf, het geloof blijft voortleven aan zijn ontologische verworpenheid, omdat de levensband met zijn voorouders werd afgesneden door zijn uitstoting uit de clangemeenschap. Het schuldgevoel blijft onderdrukt, maar het springt gekwetst op bij de minste kwaadwillige allusie daaromtrent.

Een studie over het *Mupongo*-begrip zoals het levende was onder de *Baluba*-stammen tot aan het begin der bezetting door de Blanken, vraagt een aanvullingsparagraaf over de beleving van dat begrip heden, nu dat zoveel omvormingen plaats grijpen in hun denken en handelen. We moeten dat deel overlaten aan hen die actueel werkzaam zijn ter plaatse. Doch de studie van die begrippen in het heden moet uitgaan van de kennis dier zaken in het verleden, zodat men niet enkel steunt op het uiterlijke gebeuren, op hetgeen gezien wordt, maar de ondergrondse gedachtengang achterhaalt die verbindt met het verleden. Dan wordt men er bewust van

dat er geen tegenstelling is tussen verleden en heden, maar dat het huidige enkel een aanpassing is van het tegenwoordige aan het verleden, een voortzetting ervan. Dezelfde begrippen blijven voortleven in moderne vormen; de normen van oordelen blijven onveranderd, alleen de stoffelijke toepassingen veranderen. Even interessant ware het te weten, hoe het oude behekersbegrip evolueerde onder de millioenen Zwarten die overgeplant werden naar Noord- en Zuid-Amerika.

NSUMUINU YA PA MUPONGO

1. Mukaji kulela bana basatu, kufwabo.

Mukaji kampanda kulelaye muana, muana kufwa, ne muibidi ne muisatu.

Dimwe kutandabo ne bayende. Uya kabutama anu mu tshibelubelu tshia mamuenende.

Mundankulu, mukaji kumvua anu mu musonga wa nzubu : « tubu, tubu », misangu isambombo.

Atangile kumona anu baloji batanu mamuenende muisambombo.

Bapatula nyinyi ya bantu bateka panshi. Bashipa nzolo bipika. Bambula nshima ne tupe manga abo. Kumvua anu amba ne : Katuya kudia, bajindu batumone. Ukapi ende, kusangana enza anu nanku.

DEEL II

MUPONGO — VERHALEN

1. Van de vrouw met de drie kinderen die achtereenvolgens dood gingen ⁽¹⁾.

Zekere vrouw bracht een kind ter wereld, het kind stierf; daarna een tweede, daarna een derde (allen stierven).

Toen kwam ze in twist met haar man. Ze ging zich verschuilen onder het afdak ⁽²⁾ bij haar schoonmoeder ⁽³⁾.

Midden in de nacht hoorde de vrouw boven op het dak zes slagen slaan, achtereen.

Ze keek op en zag vijf beheksers ⁽⁴⁾ en daarbij als zesde, de schoonmoeder zelf.

Ze boden mensenvlees ⁽⁵⁾ aan en plaatsten het op de grond. Ze doodden een kip en maakten ze gaar. Ze namen maniokbrij om ze aan de *manga* aan te bieden ⁽⁶⁾. Maar ze hoorden door deze zeggen: we eten daar niet van, terwijl onthullers ⁽⁷⁾ ons bezien. Ieder van hen die aan de *manga* te eten aanbood, hoorde hetzelfde zeggen.

⁽¹⁾ De schoonmoeder had die kinderen behekst en gedood.

⁽²⁾ *Tshibelubelu* = dorpel van het huis; men bedoelt hier een hut met enkel één afdak van voren op de ingang.

⁽³⁾ *Mamuenende* = de moeder van haar man.

⁽⁴⁾ Al die *baloji* zijn vrouwen.

⁽⁵⁾ *Nyinyi ya bantu* = mensenvlees; iets waarin de wezenheid stak van een door hen gegrepen mens, *tshintu tshia dialu* (Cf. blz. 65).

⁽⁶⁾ Ze bieden een maal van maniokbrij met kip aan, om de *manga*, die de inwoners van de hut beschermen, te bewegen hun vrije toegang te geven.

⁽⁷⁾ *Bajindu* = de onthullers, dit zijn de ogen van de vrouw die onder het afdak zit en toeziet.

Baloji kukeba bajindu kupanga. Pinapo mukaji anu mu mbelo, mutangile. Manga kubenga nshima amu moyo umwe.

Mamuenende wa mukaji kupatula mpala wa muanende muakunya mufwe, kulonga panshi. Kuambila bakwabo ne : tangilayi meme ndi mpatula anu banyi ke batudia-dia nenu, benu nenu bele pa nyima ?

Baloji bakwabo batanu ne : mafuku aa tupete nyinyi muvule. Eu kutela wende muntu mukole wa muabo, eu wende, bonso kutuanganabo. Yeye awo kutela bayende tshina akavuabo bashale nende kudi bana bende.

Mukaji anu mumvue bionso abio. Upatuka ne baloji nende abo ukabashindikija.

Muana mukaji kutokoka panshi ekulala.

Walukile asangane anu mukaj'a muanende eu mulale panshi.

Yeye kukema ya bungi. Kumuebeja ne : Mau patuvua tuakula uvua penyi ? Yeye, diba kayi diluvua luakula ? Muloji, apo batuvua nabo aba, kuvua mubamone anyi ? Mukaji ne : to. Muloji ne : mvua mumanye ne udi muye kale.

Butshia mukaji kalondela bayende bionso biamonuye mamuenende muloji wenza bufuku abio.

Kupita ngondo ibidi, batangile kumona anu tatuende muakunye wa mulume usama ; anu bu mvua baloji bambe ne : tumushibaye papitako ngondo ibidi.

De beheksers zochten die onthullers (ogen), maar vonden ze niet. En toch was de vrouw bij de ingang aan het toezien. De *manga* bleven halsstarrig de spijzen weigeren.

De schoonmoeder van de vrouw bracht het hoofd van het laatst gestorven kind te voorschijn, zij legde het op de grond. Zij zegde aan de andere beheksers: Ziet toe hoe ik mijn eigen kinderen geef om ze met u op te eten; en gij, uw kinderen steekt ge die weg?

De vijf andere beheksers antwoordden: Deze dagen zullen we veel mensenvlees krijgen. De ene sprak van een grote man die in haar huis woont (haar echtgenoot), de andere van de hare; alle spraken ze in dezelfde zin. Ene sprak van de broeder van haar man, die haar kinderen nu tot vader ⁽¹⁾ hadden.

De schoonmoeder aanhoorde dat alles. Ze vertrok samen met haar medebeheksers en deed ze uitgeleide.

De jonge vrouw strekte zich uit op de grond en viel in slaap.

Toen de schoonmoeder terugkwam, vond ze de vrouw van haar zoon aan 't slapen op de grond.

Ze was zeer verwonderd. Ze vroeg haar: Moeder, terwijl wij aan 't praten waren, waar waart gij dan? De vrouw antwoordde: Wanneer was het dat ge ⁽²⁾ aan 't praten waart? De heks: Met die welke bij mij waren, hebt ge die niet gezien? De vrouw: Neen. De heks: Ik dacht dat ge hier al een hele tijd waart aangekomen.

Des morgens ging de vrouw aan haar man alles vertellen wat ze door haar schoonmoeder, de heks, had zien doen gedurende de nacht.

Toen twee maanden voorbij waren, kon men de jongste broeder van de vader van de echtgenoot aan 't verkwijnen zien gaan; zoals de heksen gezegd hadden: we zullen hem doden na twee maanden.

(1) De echte vader werd reeds gedood door beheksing.

(2) *Diluvua luakula* = het pronomen « *lu* » is hetzelfde als « *nu* » = gij, een verzachting in de uitspraak; de jonge vrouw doet alsof ze van niets afwist.

Bantu bamana kuambila kudi mukaji, kubikilabo mukaji au muena mupongo.

Kumulondelabo muvuabo babuke, babakwate ne : badi basambombo mudiadiabo anu bantu, babutule musoko mujima.

Au kukeba mua kuamba kupanga.

Kubikilabo bakwabo batanu abo ne yeye muisambombo ; pinapo bamana kuambila muina tshipapa mua kubenzaye.

Babanuisha tshipapa, bakaji abo basambombo kufwa bonso.

Pashishe midilu ivua yenda mu ditunga, kujika. Bantu kuvulangana kupita.

Kadi bena mupongo ke badi bamana bantu, patupo nenku katuena tufwa bavule.

2. Mukaji mushiye muana, ekalowa.

Mukaji mukwabo uvua ne buloji ; mundankulu kupatukaye, kuya ku dilowa.

Kukosa tshibelu tshiende kushiya bua kuimbidija ne kuitabija muana padiye udila.

Mukaji kutukila mu musonga kuya. Ulowa too, kupingaye.

De dorpelingen die van de zaak op de hoogte waren gebracht door de vrouw, riepen de heks.

Men vertelde haar hoe ze de waarzegger gingen raadplegen, en dat hij bevonden had dat ze met zes waren die de mensen almaardoor vernietigden, dat ze van zin zijn het hele dorp te verdelgen ⁽¹⁾.

De heks zocht iets te antwoorden, maar vruchteloos.

Men deed de vijf andere vrouwen bij deze zesde komen; ondertussen werd de giftmenger verwittigd over hetgeen hem te doen stond.

Men deed hen de giftproef ondergaan, de vrouwen alle zes stierven eraan.

Als dat gebeurd was, zag men geen vuur meer dwalen in de streek. De mensen vermenigvuldigden zich weer talrijk.

Inderdaad, het zijn de beheksers die de mensen naar hun einde voeren, zonder hen zouden er niet zoveel sterven.

Jean MUSOKO
der Bena Tshimanga Tshiaba
Baluba.

2. Van de vrouw die haar kind daarliet om te gaan beheksen.

Daar was eens een vrouw die heks was; 's nachts trok ze erop uit om te gaan beheksen.

Ze sneed haar bil ⁽²⁾ af en liet ze op het bed liggen, om het kind te stillen wanneer het aan 't wenen ging.

De vrouw verliet de hut door het dak ⁽³⁾ en was weg. Ze ging ver weg beheksen en kwam dan terug.

⁽¹⁾ Dorp en familiegroep is hetzelfde. Ieder dorp is een uitgebreide familiegroep; al de dorpelingen zijn verbonden door consanguiniteit of affiniteit.

⁽²⁾ Om te gaan beheksen verlaat ze haar lichaam geheel of gedeeltelijk, een deel kan dienst doen voor het geheel.

⁽³⁾ Het is haar wezenheid die vertrekt, zonder omhulsel of met een onzichtbaar, behekst omhulsel, zodat de gewone uitgang langs de deur niet meer gevolgd wordt.

Kadi pavua muana udila, tshibelu tshitabija anu muana.

Difuku kupita. Palukila mukaji ku dilowa, watuangaja kabidi tshibelu tshiende atshio. Mafuku onso anu nanku.

Dimwe edi mulume kubikila mukaji ende au, muana udila bufuku. Tshibelu kuitaba anu bu muntu. Mulume ne : tshidi muana udidila ntshinyi ? Yeye ne : muana udi udila ne m-bipu bidi mu lusele.

Mulume kuya, mumanye anu ne mukaji udimu ; pinapo mukaji anu ku dilowa, tshivua tshiakala ntshibelu.

Dinga edi mukaji uya, ushiya tshibelu. Kuashadi muana eku kudila meso kukunza.

Bitonda, tatuende wa muana kuya, kubikila anu tshibelu tshitaba. « Patuka ne muana ». Kapatuku.

Bitonda, mulume mu nzubu, pua. Utemesha kadilu, atangile ke tshibelu etshi tshilale pa bulalu, muana papa udila. Mulume kukatshila.

Upatuka kuangate anu katshipi ne kakela kasunsume ne katapu. Kusala tshibelu tshionso, kulaba katshipi ne mukele kumana. Kulonga muanende pa mbidi.

Tshitupa, kumvuaye anu mu musonga tubu ne pa bulalu.

Wanneer het kind aan 't schreien was, suste de bil het kind.

Een dag ging voorbij. Wanneer de vrouw terugkwam van het beheksen, hechtte ze die bil terug aan haar lichaam. Zo verliep het alle dagen.

Zekere nacht riep de man ⁽¹⁾ op zijn vrouw omdat het kind lag te schreien in het duister. De bil antwoordde gelijk een mens het doet. De man zei : Waarom ligt het kind zo hulpeloos te schreien ? Ze zegde : als het kind weent, dan is het misschien (om het bijten) van de luizen die in de slaapmat zitten.

De man ging weg in de mening dat de vrouw in de hut was ; doch deze was gaan beheksen ; wat er gesproken had was de bil.

Opnieuw ging de vrouw weg en liet haar bil achter. Het kind, waar het was, lag te schreien dat zijn ogen er rood van werden.

't Verveelde de vader, hij ging buiten en riep ; de bil antwoordde. Hij zei : Kom buiten met het kind. Ze kwam niet buiten.

't Werd de man te erg, hij gaat de hut binnen. Hij steekt vuur aan en ziet de bil daar liggen op het bed en het kind ernaast aan 't wenen. De man stond verbouwereerd.

Hij ging weg, nam peper en wat inlands zout ⁽²⁾ samen met een tatoeagemesje. Hij sneed inkervingen op geheel de bil en streek er dan peper en zout op. Hij zette zich neer met het kind op de knieën.

Na korte tijd hoorde hij iets vallen van uit het dak op het bed.

(1) De veelwijver slaapt in een afzonderlijke hut ; het geschrei van een kind in een der hutten van zijn bijvrouwen, verveelt hem, doet hem opstaan, buiten gaan, tot aan de hut waaruit het geschrei komt, hij gaat niet binnen, vraagt enkel wat er gaande is. Doorheen de lemen wanden is alle geluid goed te horen.

(2) Letterlijk : zout dat bijt ; inlands zout is scherper dan het ingevoerde.

Muloji kuambula tshibelu kutwa ku dikunku ne tshilamate musombelebio, kupanga. Kudiakuilaye ne : tshibelu etshi lelu ntshinyi nunku, mbashale kulenga ne batshikise anyi ?

Mulume ne : eyowa, kuvua mushiye tshibelu muye nkuepi, pa udi muloji amba ? Tukija, maloba ne umone.

Bufuku we, bufuku kutshia, mulume musombele anu mukaji.

Butshia mulume kubikidisha bantu bonso, kuba londela bu muvua bualu, too kupula.

Kupatuisha mukajana mu nzubu tshibelu tshimwe, tshimwe tshiteka papa bu tshia mbuji tshisaya.

Kulumbuishabo mukaji, too kutula. Mukaji kulonda bu mudibo benza ne bantu badiadiabo kumana.

Bantu ne : Tetu tudi bena tshibawu, katuya kunanga muloji mu dietu ditunga.

Kuyabo ne mukaji kashiyabo wende mutu kuitu.

Tshia mukaji, bulobu tuu.

3. Mukaji mujikile baloji mu njila.

Mukaji mukwabo mututa kudi bayende ; unyema kubutama.

Mundankulu kuponaye mu njila ne : nye muetu, bualu mudi pepi.

Ukadi muende, ufika mu mansanga, kumvuaye aŋu

De heks nam de bil en zette ze aan haar romp opdat ze er zou aan vasthechten gelijk gewoonlijk, maar de bil paste niet meer. Ze sprak tot zichzelf en zei: Wat scheelt er vandaag met die bil; is er misschien iemand aan geweest of is er vuil op gestreken?

De man zegde: Inderdaad, ge hebt hier uw bil laten liggen, en waar zijt ge naartoe geweest? Wel een bewijs dat ge een heks zijt, is 't niet? Wacht het maar af, morgen zult ge weten wat.

De nacht ging langzaam voorbij, de klaarte kwam op; de man bleef bij de vrouw zitten.

In de vroege morgen riep hij al de dorpingen op en vertelde hun de hele zaak in 't lang en in 't breed.

Men deed dat slechte wijf naar buiten komen; ze had maar één been, het ander bleef op het bed liggen alsof het van een uitgekapte geit was.

Men dwong de vrouw tot spreken en tot het bekennen van alles. Ze legde uit wat ze deden met de mensen die ze vernietigden.

De mensen zegden: Wij straffen de schuldigen, daar mag geen heks in ons dorp wonen.

Ze gingen weg met de vrouw en haar hoofd bleef liggen in 't bos.

Die vrouw, haar woestheid was gedaan voor goed.

Jean MUSOKO
der Bena Tshimanga Tshiaba
Baluba.

3. Van de vrouw die onderweg aan de *Baloji* ontsnapte.

Een vrouw kreeg slagen van haar man; ze liep weg en ging zich verbergen.

's Nachts ondernam ze de weg naar huis, denkend: 't is toch niet ver.

Ze was op het punt aan te komen, toen ze op de kruis-

kumpala kuende ne : Kuata dikasa adio, koka, mmone mua kusaya. Wewe muina, kadilu vundija, bua butoke buvule.

Mukaji kutwa makasa, kuimana.

Kumvuaye anu kudi abo ne : nyinyi a muntu kununka, udi panyi ?

Mukaji umvua nanku, kubutaye anu mu mapa, ekupingana tshia nyima, kualuka kua bayende.

Bavua bakula, kabamono.

Ufika kuabo, kulondelaye bayende bualu bonso kumana.

Ke bantu ne : kuendenda kua bufuku nkusangila ne bakole.

4. Muivi ne Muloji.

Muivi ne Muloji e kuasabo tshitupa tshimwe.

E kukuatabo muana wa Muivi kudi Muloji.

Muivi pamonuye muanende usama, e kuya kutempesha.

Kadi ke kusanganayepu muntu udima ku nsenda kua njila, au ne : Muivi wetu uyaya peni ?

weg voor zich stemmen hoorde die zegden : Neem die voet, trek hem bij zodat ik hem kan afsnijden. Maak uw vuur sterker dat er meer licht schijnt.

De vrouw hield haar voeten in en bleef stilstaan.

Ze hoorde zeggen : Daar is reuk van mensenvlees, waar is de mens ?

Toen de vrouw die woorden hoorde, sloot ze de oksels onder de armen ⁽¹⁾, deed wat stappen achteruit en keerde terug naar haar man.

De beheksers hadden gesproken zonder te kunnen gezien worden.

Thuis gekomen vertelde ze aan haar man alles wat er gebeurd was.

Sedertdien zeggen de mensen : Wie 's nachts op weg gaat, komt beheksers tegen.

Jean MUSOKO.

Nota : Dat klein verhaal laat inzien hoe heel het *mupongo*-bedrijf half stoffelijk, half metafysisch wordt voorgesteld. De vrouw hoort de stemmen, maar ziet de beheksers niet. Er wordt licht aangestoken dat niet te zien is. De beheksers ruiken de tegenwoordigheid van de vrouw, maar zien haar niet. De negerluisteraar denkt erbij : haar *buanga* tegen de beheksers maakte haar voor hun oog onzichtbaar. De vrouw ontsnapte zonder dat de beheksers het zagen, alhoewel ze haar zochten en wisten dat ze dichtbij was.

De vrouw gaf gelegenheid haar te beheksen omdat ze in twist lag met haar man, 's nachts op weg was en het kruispunt der wegen niet vermeed.

4. De dief en de behekser.

Een dief en een behekser woonden op dezelfde plaats.

De behekser ging het kind van de dief beheksen.

Toen de dief zijn kind zag ziek worden, ging hij de waarzegger raadplegen.

Onderweg ontmoette hij een man die het land bebouwde nabij de weg ; deze vroeg hem : Beste dief, waar gaat ge naartoe ?

(1) Om het uitwasemen van het okselzweet, de lijfreak, te beletten.

Muivi ne : Nyaya kutempeshela muanani.

Mudimi ne : nudi base pamwe ne ngani ?

Yeye ne : pamwe ne muloji wetu.

Ke Mudimi au kuambila Muivi ne : nda ukase mu mukuna wawa.

Kadi Muivi uya, muana kutuya nkumona peni ?

Bitonda Muivi kupingana kudi Mudimi au.

Au pende kumuambila ne : nda ushipaya kalowa ka buanga ku mbelo kua Muloji, pashishe umutonkone meso onso, uya pebe nawo.

Kunyima umubishe, umuambila ne : Muloji bayi ne mbuji.

Muivi wenza nanku.

Kadi pabishileye Muloji, Muloji kumuambila ne : Muivi wetu, kin baye ne mbuji, apo baye ne meso ; kadi ipatshila muntu udi ne meso au, umupete, muanebe kena ufua.

Muloji utuma Muivi kuntu kule nanku bua akebe meso.

Muivi kudingidija kuya, upingana amu kuende mi-sangu isatu.

Kadi musangu muisatu mukaji a Muloji kumuambila ne : Tuanji kupa Muivi muanende, bumwe ne tuapetabi mesu tung. Benza amu nanku.

Muivi pende umona amu muanende upanda, e kupingaja mesu a Muloji. Ushibaya kabidi kalowo ka buanga e kubishaye Muloji umuambila ne : bayi ne mbuji.

De dief antwoordde : Ik ben op weg om de waarzegger te raadplegen omtrent mijn kind.

De boer zei : Wie hebt ge als gebuur (1) ?

Hij antwoordde : Ik woon naast de behekser.

Daarop wedervoer de boer : Ga wonen op gindse heuvel (2).

De dief deed het ; maar verbetering bij het kind was niet te zien.

't Verveelde de dief ; hij kwam terug bij die boer.

Deze zegde hem : Breek een *buanga*-kalebasje vóór het huis van de behekser (3) ; neem dan zijn ogen uit hun holten en ga ermee weg.

Daarna wekt ge de behekser en zegt hem : *Muloji*, men is gaan lopen met uw geiten.

De dief deed alzo.

Maar toen hij de behekser wekte, zegde deze hem : Kameraad dief, ze zijn niet weg met mijn geiten, maar met mijn ogen ; achtervolg de man die mijn ogen steelt ; als ge hem grijpen kunt, zal uw kind niet sterven.

De behekser zond de dief ver weg om die ogen te zoeken.

De dief deed alsof hij op reis ging, maar hij ging terug naar huis ; alzo deed hij driemaal achtereenvolgens.

De derde maal zei de vrouw van de behekser : Laten we beginnen met aan de dief zijn kind terug te geven, misschien bekomen we dan uw ogen. Wat ze deden.

De dief, toen hij zijn kind terug gezond zag, ging de behekser zijn ogen terug geven. Nog eens brak hij een *buanga*-kalebasje (4) om de behekser ervan bewust te maken ; hij zei hem : Ze zijn weg met de geiten.

(1) Zo een vraag stellen is de weg aanduiden naar de oplossing.

(2) Zo geeft hij minder gelegenheid aan de behekser om zijn kinderen te beheksen.

(3) Een *buanga* voor het stelen, opdat de eigenaar van hetgeen wordt gestolen niet zou merken dat iets weg is. Hier, opdat de behekser hem niet zou betrappen in 't stelen van zijn twee ogen. Het stelen gebeurt in het metafysische. De onstoffelijke wezenheid der ogen wordt weggenomen.

(4) Hetzelfde *buanga* kan ontnemen of teruggeven al naar gelang de wil van de

Muloji ubika ne disanka dionso wambila Muivi ne : Muivi wetu kin baye ne mbuji apo mbapetshi meso ani.

Muivi pende ne : Munu muana watuiji, Muloji wetu.

5. Mupongo-Buanga-lubuku.

Muntu kampane uvua mulele bana bende basatu, mukulu ne bakunyie bende babidi.

Kadi tatu wa bana kuambila bana bende ne : nkadi ne lufu, luayi nnuambile mua nuenu kushala namu.

Kuangataye mupongo, kupa muana mukulu ne : mbuebe bukole, bikale baktshina kudi bantu ne : m-muena mupongo.

Kubikila muana muakunyie, kumupaye buanga ne : pa wapakila muntu, wakupesha biebe bintu.

Kubikilaye muisatu wa kunyima, kumupaye lubuku ne : Ushale kubuka bua wewe kupeta biebe bintu.

Muntu kuenzelaye bana bende malu nanku, lufu kuvua kukwata muntu au, kuvuaye kufua.

Bana bende kushalabo, kubakabo babo bakaji, kulelabo babo bana.

Kadi mukulu wabo nanshaye kulela bana ne wende mukaji to, amu bana bakunyie kulela bana.

De behekser werd wakker, met grote vreugde zegde hij aan de dief: Kameraad dief, mijn geiten werden niet gestolen, maar mijn ogen heb ik terug.

Waarop de dief antwoordde: Kameraad behekser, bij mij is het kind gered.

5. *Mupongo-Buanga-Lubuku.*

Een mens had drie kinderen ter wereld gebracht: de oudste en zijn twee jongere broers.

De vader van die kinderen zegde aan zijn zonen: Ik ben dicht bij de dood; komt naderbij, 'k zal u iets aandoen ⁽¹⁾ dat u zal bijblijven in 't leven (= om ermede uw weg te maken in 't leven).

Hij nam de behekerseigenschap (*mupongo*), gaf ze aan de oudste zoon en zei: Dat is uw sterkte; ze zullen u vrezen onder de mensen omdat ge een behekser zijt.

Hij riep een jongere zoon bij zich en gaf hem een *buanga* ⁽²⁾ zeggende: Ieder voor wie ge die *buanga* zult vervaardigen, zal u goederen geven.

Hij riep de derde, de laatste, gaf hem een waarzeggersmiddel (*lubuku*) en zei: Weet aan waarzeggerij te doen, om bezittingen te verwerven.

Toen de man dat alles aan zijn kinderen had gegeven, kwam de dood hem halen; hij stierf.

Zijn kinderen leefden voort, huwden vrouwen en verwekten kinderen.

Maar de oudste won geen enkel kind bij zijn vrouw; alleen de jongere broeders verwekten kinderen.

eigenaar van het *buanga*. Daarom dezelfde ceremonie in het teruggeven der ogen als in het stelen ervan. Alles gebeurt in het metafysische, in de wezenheid der dingen, ongeacht hun omhulsel.

⁽¹⁾ *Nnuambile*: het wkv. *Kuamba*, *Kuambila* = spreken, heeft in de oude gezegden de betekenis van: doen.

⁽²⁾ Enkel de eigenaar van een *buanga* kan voor een ander diezelfde *buanga* vervaardigen. Hij kent er de ingrediënten en de onthoudingen van.

Muana muakunyie, bana bende bakulelaye, umwe muana kukolaye, kuluabo kumubaka, kufilabo biuma.

Kadi mukulu wabo au, kuvuaye kulomba muanabo biuma biakulua abio, ne : Muakunyie wanyi, mpe, mbake mukaji udi ulela.

Muakunyie wende kumuimina biuma.

Yeye umona nanku, kuluaye kulowa muanabo ne : wakungimina biuma.

Muana wa muanabo kufuaye.

Muanabo umona muana ufua nanku, wangata bintu biende, uya mua mubuki.

Mubuki kumuambila ne : Yaku upake buanga.

Muana muakunyie umona nanku, kuya kubikila muena buanga bua nyonga, kupakaye.

Dituku dikwabo mukulu wende au, ekufuaye ; dimwe munga muanabo kukuatshika disama, ekufuaye.

Bapingana tshiakabidi kua mubuki, kubambila ne : Muntu au m-mufue tshibau, nyonga wa buanga wamutapi.

Ke kubikilabo muena buanga ne : alue kututenteka. Kubatekabo mu tshinu, kutuabo nsompo, kuelabo mu lubanza, kushipabo nzolo, kulanguilabo manga, kuelabo

Bij de jongste, onder al de kinderen die hij won, was er een meisje dat groot werd ; men kwam het ten huwelijk vragen, men gaf een bruidschat.

De oudste kwam bij de jongere de bruidsprijs vragen die men had aangebracht, zeggend : Jongere broeder, geef me dat ⁽¹⁾ om een vrouw te huwen die kinderen baart.

Maar de jongere broeder weigerde hem die bruidsprijs te geven.

Toen de oudste dat ondervond, kwam hij het kind van zijn broeder beheksen, omdat hem de bruidsprijs geweigerd werd.

Het kind van zijn broeder stierf.

Toen zijn broeder het kind dood zag, nam hij een deel van zijn bezittingen en ging naar de waarzegger.

De waarzegger zegde hem : Ga een *buanga* vervaardigen.

Daarop ging de jongere broeder bij een eigenaar van het *Nyonga-buanga* ⁽²⁾ ; deze vervaardigde hem het *buanga*.

Op zekere dag stierf de oudste broeder ; ook de andere broeder (die met het *buanga*) werd ziek en stierf.

Men (= de familieleden) ging terug bij de waarzegger, deze zei hun : Die man is schuldig ⁽³⁾ gestorven ; zijn *Nyonga-buanga* heeft hem vernietigd.

Ze gingen de vervaardiger van het *buanga* halen en zegden : Wil ons reinigen ⁽⁴⁾. Men plaatste ze op de maniokvijzel, men sproeide *nsompo*-water ⁽⁵⁾ op hen,

⁽¹⁾ Als oudste zoon heeft hij recht op dat bezit.

⁽²⁾ Het sterkste *buanga* in de serie der *Manga a Lubanza* = toverijen om het erf te beschermen, cf. blz. 146.

⁽³⁾ Schuldig bevonden aan tekortkomingen in het vereren van zijn *buanga*, verzuim in het naleven der *bijila*-onthoudingen.

⁽⁴⁾ Als het *buanga* iemand gedood heeft wordt het hernieuwd en versterkt, opdat deze dode als geest niet zou terugkomen en wraak nemen.

⁽⁵⁾ *Kutua nsompo* : gewoon water dat bij middel van *luenyi*-bladeren wordt

bijimba bipiabipia. Kupaye muena buanga yende mfua-
langa dikumi, muntu kuya kuende.

6. Muloji wadilowa nkayende.

Muntu uvua ne bana bende ba bakaji, eu Bibombe,
Kapinga ne Kamuanya.

Dimwedi bayende wa Kamuanya, kumututaye. Ka-
muanya kunyema, kuya kuabo.

Muvua mu bufuku, ufika ne : Ntshimueki kudi baledi
banyi, bualu ne mpinga anu lelo. Kadi kuanzi kumueka
anu maloba.

Ufika kululamangana anu ne tshibi tshia baledi
bende.

Mupuwe, mupuwe ; kumonaye anu baledi bende bam-
bangana ne : Tangila, mukaji wambila bayende, bu mu-
kadibo ne tuye ku tshianda bakadi batupa kanyinyi
anu kabalee, bualu katuyi tufilako wetu muntu.

Mulume ne : Tuenze bishi ?

Mukaji ne : Kuena uyako ku bana bebe aba, wangatako
umwe muana, tuya tupa bakole. Kadi bana ba Bibombe
mbadimuke, ne ba Kapinga m-badimuke. Kadi anu ba

ook over het hof, er werden kippen geslacht ⁽¹⁾, men streek nieuwe olie op de *manga* en men stak er nieuwe ingrediënten in. De *buanga*-vervaardiger kreeg tien franken en ging ermee weg.

Jaak KABISEKELE
der Baluba.

6. Van de beheker die zichzelf behekste.

Een vader had drie dochters met name : Bibombe, Kapinga en Kamuanya.

Op zekere dag werd Kamuanya geslagen door haar echtgenoot. Zij liep weg en ging naar haar moeder.

Het was nacht toen ze aankwam ; ze dacht : Ik mag nu niet voor mijn ouders verschijnen , ze zouden misschien zeggen : keer maar aanstonds terug. Ik zal eerst morgen in de hut binnengaan.

Toen ze aankwam bleef ze staan voor de deur (van de hut) van haar ouders.

Ze zweeg en zweeg ; ze werd bewust dat haar ouders onderaan 't praten waren. De vrouw zei aan haar man : Als we naar de vergaderplaats der behekers gaan, krijgen we maar een klein stukje vlees, omdat we zelf geen mens meer uitleveren.

Waarop de man antwoordde : Wat staat er ons te doen ?

De vrouw zegde : Ga naar uw dochters en neem daar een kind dat we aan de behekers zullen geven. Maar de kinderen van Bibombo zijn slim ⁽²⁾, ook die

gesprenkeld op iemand of op een plaats ; het ontsmet van hetgeen de wraak der nageesten oproept. *Luenyi* wordt gebruikt in alles wat met ontologische oorzaken verband houdt : in het *kupaka buanga*, ook in het *kubuka lubuku*.

⁽¹⁾ De kip wordt naderhand gegeten : een deel is voor de mensen, een deeltje voor het *buanga* ; dat maal bestendigt het verbond tussen het *buanga* en de eigenaar. Dat alles samen is het *kutenteka* : het zuiveren van het hof en zijn bewoners ; ze worden bevrijd van hetgeen de wraak van de dode oproept.

⁽²⁾ Niet gemakkelijk te beheksen.

Kamuanya ; ne ntshia difu dinene atshio, ne m-mua-kunyende ne ngwa mukala awo.

Pavuabo bamba apo, bambila anu Kamuanya mamu-ende wa bana, kabamanyi ne Kamuanya udi mu tshibi.

Kamuanya umvua, kuya anu wee, kupatuka, kupinga kuende anu bufuku. Kimmumueke kudi muntu wa muabo ta umwe.

Kufika anu kuende ; ufika unzulula, ubwela, kuashila bayende bu muvua luendo luende, ne muafikiye kuabo, ne muasanganyiye baledi bende bambilangana bua kukwata bana bende.

Baleja ne : bua kukwata uye ne mpasu wa ntenga. Pa waya upe muana, wadia awo ke lufu luende.

Butshia tatu ne mamu kuambilabo bana ne : nansha muntu yonso wa mu ditunga dietu emu yeye munupe tshintu, kaludi, kaludi nansha tshikondo tshimwe, ta kakuenu.

Mukaji ne mulume bambile bana nanku, kuyabo ku budimi. Badima moyo kaunangi.

Kuashadibo eku, kakuende wa bana wa balume pua. Usangana bana basombe, kubabikila, kubakonka : Tatuenu udi panyi ?

Bana ne : badi ku budimi.

Kaku kubikila muana wa pa nkatshiawo, kumupa mpasu wa ntenga ne : ndako woshe, udie ; muana uya.

Yeye kubikila bakwabo babidi, mukulu ne mukala, kushala nabo, ne : bakadia pabo mpasu, kadi bafwe.

van Kapinga. Doch onder de kinderen van Kamuanya, neem b. v. dat met zijn gezwollen buik, of een jonger broertje, of 't jongste van al.

Terwijl ze dat zegden aan elkaar, zegden ze het ook aan Kamuanya, de moeder der kinderen, zonder dat ze wisten dat Kamuanya aan de deur stond.

Als Kamuanya dat vernomen had, trok ze zich stilletjes terug, kwam van onder het afdak en ging naar huis, nog gedurende diezelfde nacht. Niemand van het dorp had haar gezien.

Ze kwam op het hof, aan haar hut, ontsloot de deur, ging binnen en vertelde aan haar man over de reis, hoe ze bij haar ouders was aangekomen, hoe ze hen hoorde overeenkomen om haar kinderen te beheksen.

Dat ze vastgesteld hadden: om ze te beheksen, ga er naartoe met een *ntenge*-sprinkhaan ⁽¹⁾. Daar gekomen, geef hem aan een kind; wie hem zal opeten zal eraan sterven.

's Morgens zegden vader en moeder aan de kinderen: Indien gelijk wie van ons dorp u iets schenkt, eet het niet op, eet het niet op, zelfs niet één enkele maal, zelfs niet van uw grootvader of grootmoeder.

Toen vader en moeder hun kinderen verwittigd hadden, gingen ze werken op 't veld. Ze werkten met ongerust gemoed.

Waar de kinderen waren, daar verscheen hun grootvader in huis. Hij vond de kinderen neergezeten, hij riep ze bij zich en vroeg: Waar is uw vader?

De kinderen zegden: Ze zijn op de akker.

De grootvader riep bij zich het tweede kind, gaf het een *ntenge*-sprinkhaan en zei: Ga ze roosteren en opeten; het kind ging ermee weg.

Hij riep dan de twee andere kinderen, het oudste

(1) Een behekste sprinkhaan: *tshintu tshia tshialu*; een sprinkhaan waarvan de eigen wezenheid werd vervangen door die van een mens; wie die sprinkhaan opat, at mensenvlees, was in de macht van de behekser.

Kuayi muana eku, kosha mpasu, kuangata, ekuteka mu mulondo.

Tshitupa tatu ne mamu pua. Kubikila muana, kumukonka ne : Kakuenu wanupi tshinyi ? Muana ne : Wapi anu kampanda webe mpasu, woshi ne wadi.

Mau umvua nanku, kudituta mu mpanga ne : Muana wamfu : Ubikila muan'awo, kumuebeja. Muana ne : Tshimudie, udipu, nyeu. Mamu kututa mutu ku dikoshi.

Uyako, kosha tshitala wa ntungu, kayi kutangila. Basaya, pa kuipika bangata mpasu awo, kuela anu munda mua nzolo. Bipika, kapabo tatumuenu nshima.

Ukosa, utua, umina, tshianza pa mitshima ; webeja bikulu bende. Kusangana batuma mua tatuabo mukaji anu kale, bua kabadi bintu abio.

Muabilayi umana, tshianza ne pa dintumbwa, ambula meso ke mpasu eu. Miana mikaba tuu.

Wambula anu bintu abio, wela mu mpaya, wikila mu njila, wipata anu kuende, kimmulaye nansha dilaya.

Muanende ne : Tatu wamona mpasu wende, wafiki munda, waditapi anu yeye ; wayi kalayi.

en het jongste, hield ze bij zich, denkend : moesten ze ook van de sprinkhaan eten, ze zouden alle sterven.

Het kind, waar het gegaan was, roosterde de sprinkhaan, nam hem en stak hem weg in een kruik.

Een ogenblik later kwamen vader en moeder te huis. Ze riepen een kind en vroegen : Heeft grootvader u iets gegeven ? Het kind antwoordde : Alleen aan die daar van u heeft hij een sprinkhaan gegeven, het heeft hem geroosterd en opgegeten.

Toen de moeder dat hoorde, sloeg ze zich op de borst al roepend : Mijn kind is dood ! Ze riep dat kind en begon het te ondervragen. Het zegde : Ik heb hem niet opgegeten, hij is hier nog. Moeder was opgetogen.

Ze ging een haan doden, een gelubde, een machtig grote, zoals nooit gezien. Ze kapte hem in stukken en terwijl ze hem gaar maakte, nam men die sprinkhaan en hij werd binnen in de kip gestoken. Als alles klaar was, gaf men het maal aan de schoonvader.

Hij nam een greep maniokbrij, doopte ze in de saus, slikte het binnen, hij deed hetzelfde met een stuk lever. Hij vroeg naar zijn neven (om hun mee te delen). Hij bevond dat ze al lang weggestuurd waren naar hun tante, opdat ze niet zouden mede eten van die dingen.

De held van de dag, als hij de lever binnen had, greep ook naar de maag ; hij keek toe en zag er de sprinkhaan inzitten.

De man zijn riem viel af van 't verschrikken.

Hij scharrelde alles samen, stak het in zijn tas, en vertrok recht naar huis, aan niemand zei hij goede dag bij 't vertrekken.

Zijn dochter zei : Vader heeft zijn sprinkhaan gezien, hij is kwaad geworden, hij heeft zichzelf in 't verderf gestort ⁽¹⁾, hij is weg zonder te groeten.

(1) Hij heeft wel de sprinkhaan in zijn uiterlijk voorkomen — het omhulsel — niet opgegeten, maar de wezenheid ervan ; de spijskracht was overgegaan in het voedsel dat hij heeft binnen genomen ; de macht van de behekste sprinkhaan

Tatu ufika kuende, kulondela mukaji ende malu onso awo ; muapiye muana mpasu, ne muasanganyiye mpasu ukadi anu mu munyinyi. Upatula uleja mukaji ende.

Pashishe disama dimukwata, ufwa. Bualu mpasi wenzele bu yeye mudidie nkayende.

Mukenji ukapeta muanende wa bakaji Kamuanya au.

Kuyaye wenda udila anu ne : Tatu wanyi wee, tatu m-muloji wadilowa, mukole wadipitulu nkayende.

Bavua mu madilu ne : Telejayi mudi muanende udila.

Bateleja kumvua anu nanku.

Kamuanya udila upunga, bantu ne : Mua balume, tumvu movua udila, tulondeleko, tumanye.

Kamuanya kulonda too, bu movua bualu, kutula.

Bantu tshibungu : « O ô ô ».

Bangata nyinyi uvuile nende mulumiana bimansha, bonso batangalaka, madilu afwa.

Ke movua bua muloji wadilowa nanku.

De vader kwam thuis en vertelde aan zijn vrouw alles wat er gebeurd was, hoe hij het kind de sprinkhaan gegeven had, hoe hij die sprinkhaan terug had gevonden, gemengd onder het vlees. Hij haalde hem te voorschijn en toonde hem aan zijn vrouw.

Daarna werd hij ziek en stierf. Immers die sprinkhaan was oorzaak dat hij zichzelf had opgegeten ⁽¹⁾.

Een afgezant kwam de dochter Kamuanya verwittigen. Ze liep al weeklagend: Vader, beste vader, vader was een behekser die zichzelf behekste, de sterke vernietigde zichzelf.

Die aan 't rouwen waren zegden: Hoort hoe zijn dochter weeklaagt.

Zij luisterden en hoorden haar hetzelfde herhalen.

Toen Kamuanya haar geroep eindigde, zegden haar de mensen: Moeder van mannelijke kinderen, wij luisteren hoe ge weeklaagt; leg het ons uit opdat we begrijpen.

Kamuanya zette de zaak uiteen in 't lang en in 't breed, tot ze eindigde.

Bij de mensen was er gejuw en geroep van verontwaardiging: « O ô ô » ⁽²⁾.

Ze namen het vlees dat die man meegebracht had en wierpen het weg; men vertrok en ging uiteen, het rouwen was gedaan ⁽³⁾.

Zo was de geschiedenis van de behekser die zichzelf behekste.

Jean MUSOKO
der Bena Tshimanga Tshiaba
Baluba.

heeft hij opgenomen, dat wordt zijn dood. Om die gedachte meer stoffelijk uit te drukken zal men zeggen: het sap vanuit de sprinkhaan heeft zich vermengd met het sap van uit de kip, is één saus geworden, die hij heeft ingeslikt.

⁽¹⁾ De menselijke wezenheid in de gedaante van een sprinkhaan was zijn eigendom, had vat op zijn eigen wezen, het was metafysisch zichzelf opeten.

⁽²⁾ Om wille van de boosheid van die behekser.

⁽³⁾ Daar zijn geen rouwfeesten voor een behekser om de reden opgegeven op blz. 174.

7. Mudibo batalula muena mupongo.

Mukaji kutula difu.

Bayende tokotoko mbû : Ngafila lupetu luani ku ba mukaji eu, ntshi muibe, tshiena munyenge patupu, ki m-mumpa wa buipu ; kadi edi dikasa dibi diamvuidipu bishi ?

Ubikila bamwe ba ku bakwe bende, ne ba ku yeye, ne : Panudi batangile tshianana, lubuku kanubuki, n-nuamba ne : ntape ba bende ba naka ?

Balaya lubuku ne : Dinda dinda tuyaya bonso kua tshilumbu munene wa musoko kampande.

Bilonga njila tente, pua ne kua tshilumbu.

Bamane kukufika, basangana au mutukila pende ku yende ; bakonka ne : Tuambilayi tshilumbu ?

Pinapo bayende wa tshilumbu mumane kumania ne : baba naka badi amu bavuile bua mukajanyi abuke ; panshi jû, ubela amu moyo bilenga, upatuisha bibasa ne biata, ubambila ne : Tshilumbu udipu, tuilayi panshi.

Tshilumbu katshiena kule, ufika, ubela moyo.

7. Hoe men de behekser bekend maakt ⁽¹⁾.

De vrouw had een misval.

Haar echtgenoot wierp zich op de grond van gramscap, roepend : Ik gaf mijn have en goed aan de familie van die vrouw ; ik ben geen dief, ik heb niemand iets afgeperst, 'k heb die vrouw niet gekregen als geschenk ⁽²⁾, waarom dan overkomt mij dit ongeluk ⁽³⁾ ?

Hij riep mensen van de familie van zijn vrouw en van zijn eigen familie bij zich en zei : Ge staat daar te kijken zonder iets te zeggen, ge denkt er niet aan naar de waarzegger te gaan ; meent ge misschien dat ik onschuldige mensen ga doodslaan (in mijn woede) ?

Ze beloofden naar de waarzegger te gaan, ze zegden : Morgen van in de vroege zullen we allen naar die vermaarde waarzegster gaan in ginds dorp.

Ze vertrekken met velen en komen aan bij de waarzegster ⁽⁴⁾.

Toen ze aankwamen was de vrouw reeds van in de morgen weg naar haar bezigheden ; ze vroegen : Is de waarzegster te spreken ?

De echtgenoot van de waarzegster die zag dat ze kwamen opdat zijn vrouw voor hen het lot zou raadplegen, sprong op en groette hen vriendelijk ; hij schoof hun houtblokken en matten bij, al zeggend : De waarzegster is te huis, rust eerst wat uit.

De waarzegster die niet ver af was, kwam te huis en groette hen.

⁽¹⁾ Een voorstelling hoe de waarzegger bekend maakt dat er een behekser bemoeid is met de zaak waarover men hem komt raadplegen.

⁽²⁾ Ik kreeg ze niet voor niets van mijn moederlijke oom, maar 'k heb mij last en moeite aangedaan om de bruidsprijs te bemachtigen. Van een vrouw die men als geschenk gekregen heeft of die men overgeërfd heeft is niet veel te verwachten.

⁽³⁾ Een ongeluk kan als oorzaak hebben een vergrijp aan de gewoonten van de clan : ik misdeed niets, waarom dan die misval ?

⁽⁴⁾ Ze dragen de betaling mee ; hetzij een kip, hetzij een rol inlandse weefsels (*madiba*), ofwel ook nog maniok of boontjes, of gedroogde visjes op een stokje geregen, of tabak. Nu is het geld.

Umwe wa kudibo wandamuna ne : Tshilumbu tudi benyi bebe.

Au ne : Tuasakidila, meso anumonyi.

Wende ku kala, utula luenyi, tshikote ne lupemba. Ubwela mu nzubu, upatula tshibungu tshilenga, tshizola bimpe, tshitapa mpala matengu anayi ; tuingu tuelamu, diyi dia nkuadi dielamu, bikote bitua musenga ne ndungu ne luenyi.

Kamukajiana katebwe, kambula dibuwe wa lupemba, kavinga mu bianza na nkadi kavinga mfwanka wa kubanga mu nsuku, binabi bisangisha ne luenyi pamwe.

Mamuenu upia tshianza ku tshitembu, uselula, uselula, lupuishi lua binabi lubanda mulu. Pinapo bantu baketshila, bamwe bakosola, bambilangana ne : Kakajiana kadi nalo.

Yeye ulua kuasa musambo ne :

Tuyayi, tuyayi

Tuakule, tuakule,

Buendela ? buendela ?

Mbua tshini ? mbua tshini ?

Ne m-muntu ? ne m-muntu ?

Ne mulume ? ne mulume ?

Een hunner zei : Waarzegster, we zijn uw gasten.

Ze antwoordde : Weest bedankt, mijn ogen zien u ⁽¹⁾.

Ze ging opzij, trok wat *luenyi*-bladeren af ⁽²⁾, nam enkele *tshikote*-stengels en ook witte kalkaarde. Dan ging ze binnen in huis en kwam buiten met een schone schaal, met tekeningen versierd : er waren rechthoeken ingegrift aan de vier kanten ; daarin lagen beeldjes, een patrijsoog, het zaad uit de kop van het *tshikote*-kruid, gestampt tot poeder, peper en *luenyi*-bladeren (ook gestampt tot gruis).

Die beroemde vrouw nam een klomp witte kalkaarde, kneep ze uiteen in haar handen gelijk men een tabaksblad samenknijpt om het in de pijp te steken ; dat gruis werd vermengd met het *luenyi*-poeder.

Het vermaard mens nam de schaal in de handen, schudde ze heen en weer, op en neer ; het poeder dat er in was vloog als stof omhoog. De mensen moesten ervan niezen, anderen hoesten ; ze zegden tot mekaar : Dat wijf gebruikt een sterk middel.

Ze begon te zingen : ⁽³⁾

Laat ons gaan... Laat ons gaan

Vragen..... Vragen,

Waarom men gekomen is ? Waarom men gekomen is ?

Waarom is 't ?... Waarom is 't ?

Voor een mens ?... Voor een mens ?

Voor een man ?... Voor een man ?

⁽¹⁾ Ik weet wat er mij te doen staat om u goed te ontvangen.

⁽²⁾ Met de *luenyi*-bladeren en de kalkaarde bestrijkt ze zichzelf, zeggende : *Betu abo, ba Nzambi, ba lupemba* = deze beste mensen zijn van God en van de witte aarde, d. w. z. deze mensen, God zal het hun klaar voor de ogen maken in het onderzoek naar de oorzaak.

⁽³⁾ Men zegt « zingen » omdat de ondervraging gebeurt in vaste termen die een eigen toonmelodie hebben. Er is zang en wederzang, d. w. z. ieder woord dat de waarzegster zegt, wordt herhaald door de raadplegers. De raadplegers geven de reden niet op waarom ze gekomen zijn ; ieder waarzegger heeft zijn eigen reeksen van vragen die opgezegd worden om de reden die de raadplegers bij hem bracht, te achterhalen.

Ne m-mukaji ? ne mukaji ?

Ne m-mukole ? ne m-mukole ?

Ne m-muana ? ne m-muana ?

Apo tshinudi muendele ntshinyi ?

Eyi mamu kimmumone ? kimmumone ?

Nanyi tatu ? Buendela ? buendela ?

Mbua tatu ? mbua tatu ?

Wa lubanza ? wa lubanza ?

Bilenga kamonyi ? bilenga kamonyi ?

Tulu mu nzubu kaladi ? kaladi ?

Mukajiana kutela mianda pangana ; kufika ne padi mukaji mutule difu.

Kumona bantu bitabijangana ne meso, bashikula mitu, bitabijangana ne makiki, mukana kimbakulu.

Mamu au umona nanku, ukolesha diyi ne :

Akulayi, akulayi

Pa muanda, pa muanda ;

Tuamonyi, tuamonyi ;

Nuenu bine, nuenu bine ;

Dimuenayi mu tshibungu, mu tshibungu,

Mamu nyeu ne dikenga, ne dikenga ;

Muntu wende nyeu mujimine, mujimine.

Upuwa, ke mianda kujingilangana, pinapo kumanyi-shabo malu.

Ne padi mukaji wa tshikunda mukole mushalepu, muinawo ke wanemenenyi mianda ayo ne : m-muena mupongo.

Voor een vrouw ?... Voor een vrouw ?
 Voor een ouderling ?... Voor een ouderling ?
 Voor een kind ?... Voor een kind ?
 Waarom is 't dat ge gekomen zijt ⁽¹⁾ ?
 Helaas, is 't de moeder die niet gezond is ?... die niet
 gezond is ?

Neen beste, waarom ge gekomen zijt ?... Waarom
 ge gekomen zijt ?

't Is voor de vader ?... Voor de vader ?

Hoofd van het hof ?... Hoofd van het hof ?

Hij voelt zich niet goed ?... niet goed ?

Slapen in huis dat doet hij niet ?... doet hij niet ?

De vrouw zocht naar verschillende redenen en kwam
 aan de misval.

Dan bezien de mensen elkaar, knikken met het
 hoofd, trekken de wenkbrauwen op ⁽²⁾ als instemming,
 doch met de mond zeggen ze niets.

Toen de vrouw dat zag, zegde ze met hoge stem :

Bekent, bekend,

't Is juist, 't is juist ;

We hebben het gezien, we hebben het gezien ;

Gij zelf, gij zelf ;

Kijkt in de schaal, in de schaal,

Die moeder daar is in nood, in nood ⁽³⁾ ;

Dit, haar kind is dood, is dood.

Ze zweeg ; dan vertelde men alle omstandigheden
 over 't gebeurde, men maakte alles bekend ⁽⁴⁾.

Als er een oude vrouw overgebleven is in de familie,
 dan berust op die de schuld van het hele geval, want
 ze is een heks.

⁽¹⁾ Tweede poging om de reden te vinden. Terwijl ze die vragen stelt is ze vol
 aandacht voor de reacties op de aangezichten.

⁽²⁾ Om te beduiden : ze heeft het gevonden.

⁽³⁾ Ze wijst naar de beeldjes in de schaal die het kenbaar maken.

⁽⁴⁾ Of er twist geweest was in de familie ; of er een oude vrouw nog leeft in de
 familie, enz., alles wat haar kan nuttig zijn om de oorzaak van het geval
 bekend te maken.

Bafika mu mbanza yabo nenku, bamanyisha bavua bashale muamonyibo mu lubuku.

Abo ne : mbushuwa ; malu onso adi enzeka aa, bana bifua, bakaji bitula mafu, bamwe bine ba ku tudi bafue, nkolayi wawa ke udi utubutula.

Munga wa ku dibo ke ne : nguakupitapo nende bishi ?

Bapunguluja ne : au anue tshipapa.

Bamwa ne : tshipapa tshine ntshia tshinyi ? Shipayi mubindi ne monji kulu, numuimanshe.

Mukwabo ne : temeshayi mudilu mu nkuni, numu-suike ne numutekeko, ashile.

Bapunguluja diyi dimwe ; benzela muine au dinyoka diasungulabo.

Bakwabo basungula dinyoka dia ne : tumuelayi mu mayi mumana kusuika mionji. Banga ne : asuikibwe, edibwa mu lubuwu.

8. Muena Mupongo wa Tshikumu.

Muinau m-mukulumpe, ukadi meso pio pio pio ; wamba mianda amu ku dikamakama.

Yeye musombe muende, mumvue ne : kampanda m-mushipe nyama muende ; muabilayi udi udijukila

Teruggekomen op het hof, vertellen ze aan hen die thuis gebleven zijn, wat ze vernomen hebben door de waarzeggerij.

Deze bevestigen dan : Waarlijk, alles wat gebeurde in deze laatste tijd, de kinderen die stierven, de vrouwen die een misval hadden, en de anderen in de familie die overleden zijn, die oude vrouw was het die ze vernietigde.

Iemand onder hen zegde : Wat is er met dat wijf te doen ?

Er werd tezamen geantwoord : Dat ze de giftproef onderga.

Andere nog zegden : Waarom haar nog vergif geven ? Hangt ze op met een koord en werpt ze weg.

Daar was iemand die zegde : Maakt houtskolen gloeiend, bindt ze met koorden, legt ze tegen die houtskolen, dat ze roostere.

Allen stemden daarin toe ; men kon ze dan straffen (doden), op welke wijze men ook maar wou.

De enen kozen als straf : We werpen ze met koorden gebonden in 't water. De andere : We werpen ze gebonden in het ravijn.

Amandus NSABWE
der Baluba.

8. De *Muena Mupongo wa Tshikumu* (1).

Hij is een zeer oude man, zijn ogen zijn al geheel rood geworden (2) ; wat hij zegt, hij zegt het stouthartig (= met gezag).

Als hij te huis is en verneemt dat een dorpeling een dier geschoten heeft, dan staat de beroemde man recht ;

(1) Dat is een beheker die zijn *mupongo*-bedrijf heeft stilgelegd en voortaan de mensen helpt in hun verdediging tegen het *mupongo*-gedoe van anderen. Hier een voorbeeld van het gezag dat hij bij iedereen heeft. (Cf. blz. 85).

(2) Ontstoken door ziekte en ouderdom. *Meso makunze* = rode ogen hebben, is ook een kenteken van slecht gedrag.

panshi, kena nansha utuma mukenji ne : bantumineku, to, amu yeye nkayende.

Ufika mua tshilembi, wasa didiakuila ne : ke m-mun-sombeke ngambila bantu se : lekelayi bana bashale pa miaba, ne tuikake tudifululaku imwe misangu.

Ekuelaye diyi ne : Muana bute.

Au ne : Tatu. Yeye ne : Nkadi panu, patuku nkuambile.

Au upatuka, yeye ekuamba ne : Tutue ne m-meno mu nyinyi ya tshisuku mine, ya bantu ipuile.

Ku nyama yonso, udi ulomba bipese, bipese : Mpe tshipese tshia mutshima, mpe mala, mpe difu, mpe mutu, unkoseleko ne dibulu dikunze ; pende kayi ne tshintu tshidiye ulomba natshio.

Ubwela mu nzubu, ukonka mukajende ne : Udi mu-dimuene buloji pa mbelo bua tshikekakeka ?

Mukaji ne : Pa mbakuambila se ne wambe ne : mukaji kena ne budiye ungambila, dimuene amu wewe. Nenu pa mbakuambila se : ke bine badi bimane pa tshingoma se, ne wele mpata. Patuila nyama pa mbelo, bamanye amu nyama idiadiabo, kabolodi nzadi pa bantu.

hij zendt niet iemand om te vragen dat ze hem een stuk vlees zouden willen sturen, maar hij gaat het zelf halen, gans alleen.

Aangekomen bij de jager zegt hij tot zichzelf (1) : zo ben ik gewoon met de mensen (2) te spreken : Laat de kinderen gerust waar ze zijn (3), we kunnen ons opfrissen bij een andere gelegenheid (4).

Hij roept : Mijn oudste kind (5).

De jager antwoordt : Vader. Hij zegt hem : 'k Ben hier, kom buiten, 'k heb met u te spreken.

De jager gaat buiten ; hij zegt hem : We haken onze tanden in dit vlees uit de broesse ; het vlees der mensen eten we niet meer (6).

Uit ieder deel van het dier vraagt hij stukken vlees : Geef me een stuk van de lever, geef me de ingewanden, geef me de maag, geef me de kop, geef me een stuk mals vlees ; dat alles vraagt hij zonder iets in de handen te hebben om te betalen.

Hij gaat binnen in zijn huis en vraagt aan zijn vrouw : Hebt ge al een beheksing gezien, buiten in volle dag (7) ?

De vrouw antwoordt : Moest ik het u zeggen, ge zoudt mij tegenspreken : die vrouw heeft mij niets te zeggen ; kijk zelf uit. Moest ik u zeggen : die mensen zijn het die u beletten het dier te treffen als ge er naar schiet (8), ge zoudt mij niet geloven. Laat zien welk vlees ge bij hebt ; laten we bezig zijn met vlees dat kan

(1) Hij doet gelijk de beheksers gewoon zijn te doen : tot zichzelf spreken.

(2) Die mensen zijn medebeheksers.

(3) Hij raadt hun af de kinderen te beheksen waar hij nu is, bij de jager.

(4) We kunnen onze schade elders inhalen. Die woorden klinken aangenaam in de oren van de jager omdat hij erdoor verneemt dat de Tshikumu zijn kinderen beschermt.

(5) Hij noemt de jager zijn oudste kind uit vriendschappelijkheid, deze is ermede opgezet omdat hij hem ontziet.

(6) Zoveel als zeggen : Geef me van dat wild, dan zal ik u niet beheksen.

(7) Hij pocht bij zijn vrouw op het vlees dat hij bij heeft ; het komt namelijk van zijn beheksersmacht, ook in volle dag.

(8) Daar zijn beheksers die u beletten te slagen waar ge werkt.

Au utua meso pa nyama, uzakala zakazaka, wamba kumina ne meso.

Bamupa monso mudiye ukenga amu, nkole uya muende, uya kudia nshima, uzakeja dinu jeku jeku.

Tshikamoniye amu nanku, tshikamonyiye amu nanku.
Ke muamanaye ne ende mafuku a panu, amu nanku.
Ke muloji wa dikamakama au mubingila, katamuka.

9. Nyonga wa tshibau.

A. BIJIMBA BIABO

Bijimba bidibo bela mu nyonga eu mbiebi :

- a) lusala lua nyunyu wa mukanku,
- b) muinu wa nyunyu wa mukele,
- c) disu dia nyunyu wa mukute,

gegeten worden, steek uw vingers niet uit naar mensenvlees ⁽¹⁾.

De oude dan, als hij het vlees beziet, beeft (van gulzigheid) en zou het reeds met zijn ogen opeten.

Men geeft hem alles wat hij verlangt en die beheksers, als hij dan naar huis gaat, verslindt zo gulzig zijn eetmaal dat zijn tanden ervan knarsen.

Zo doet hij voor alles wat hij maar begeert.

Zo doet hij alle dagen dat hij op aarde leeft.

Hij is een stoutmoedig beheksers: wordt hij uitgerouwd, hij blijft zonder schaamte ⁽²⁾.

Amandus NSABWA
der Baluba.

9. Het vervaardigen van het *buanga* : *nyonga wa tshibau* ⁽³⁾.

A. DE INGREDIËNTEN ERVAN.

De *bijimba* die in de *nyonga*-kinkhoorn gelegd worden zijn de volgende :

- a) Een pluim van de *mukanku*-vogel ⁽⁴⁾,
- b) De bek van een *mukeke*-vogel ⁽⁵⁾,
- c) Het oog van een *mukute*-vogel ⁽⁶⁾,

⁽¹⁾ Laat af te pochen op uw beheksing ; geef me liever het vlees dat ge bij hebt, dat is tenminste eetbaar.

⁽²⁾ Die woorden zijn een vast gezegde over de beheksers. Deze zijn zo stoutmoedig dat zelfs als ze bemerkt worden en men hun een verwensing toestuurt, ze zonder schaamte hun beheksingswerk voortzetten.

⁽³⁾ Over het *Buanga bua Nyonga*, cf. blz. 146. We geven hier de opsomming der magische ingrediënten die erin gelegd worden en de soorten geesten die erbij opgeroepen worden.

⁽⁴⁾ Hij is de grootste der arenden en de sterkste. Hij hangt hoog in de lucht vanwaar hij zijn prooi beloert. Aan die eigenschappen moet het *buanga* door die pluim deelachtig worden.

⁽⁵⁾ Nachtvogel die door zijn geschreeuw verwittigt dat er iets ongewoons gebeurt op het hof. Het *buanga* wordt deelachtig aan die waakzaamheid.

⁽⁶⁾ Uil die ook 's nachts ziet. Door de kracht van dat oog zal het *buanga* 's nachts de beheksers zien die op het erf willen komen.

- d)* luzala lua nyunyu wa katukulutukulu,
- e)* mpala wa nyama wa Ntambwe,
- f)* mikaba ya muntu mufwe tshipapa,
- g)* monji wa muntu mubanga mupongo, muye ku-diowa.

Badi bangata kabidi *a)* nsuki ne nzala ya bana badi bela mu nyonga ; badi bangata kabidi *b)* nsuki ne nzala ya tatu ne mamu badi bela mu nyonga amu.

Badi bangata lupemba badi belamu.

Badi balua kulapa kamonyi pa mutu pende.

Badi bangata tunkenya tukunze badi balamika mu mpala muende mu kamonyi amu.

Nyonga au udi ku tshituka buashi ; ku tshituka kuende aku kudi kuasa dipula dia nyoki, muasa mubela mu dipula amu.

- d) Een klauw van de *Katukulutukulu*-vogel ⁽¹⁾ ;
- e) Iets van het gezicht van de leeuw ⁽²⁾ ;
- f) Iets van de riem van een vergiftigde ⁽³⁾ ;
- g) Iets van de koord van een man die beschuldigd werd van hekserij en zich daarom heeft opgehangen ⁽⁴⁾.

Men neemt ook a) een weinig haar en wat knipsels van de nagels (van vingers en tenen) der kinderen van het erf die onder de bescherming van het *Nyonga* zullen staan ; men neemt b) haar en stukjes der nagels van vader en moeder om in de *Nyonga* te doen.

Alles wordt aangevuld met kalkaarde ⁽⁵⁾.

Men strijkt boomhars ⁽⁶⁾ over dat alles.

Men steekt twee rode vruchtjes ⁽⁷⁾ (van lianenplanten) boven in het hars.

Die kinkhoorn heeft achteraan een opening ; daarin steekt men was van bijen en in dat was een caurischelpje ⁽⁸⁾.

⁽¹⁾ Vogel befaamd om zijn sterkte. Ook andere eigenschappen kunnen bedacht worden door de vervaardiger van het *buanga* ; we geven de voornaamste op.

⁽²⁾ Omwille van zijn woestheid (*lonji*). Bij andere *manga* kan het van dezelfde dieren zijn dat men *bijimba* neemt, maar dan is het van andere lichaamsdelen.

⁽³⁾ Om deelachtig te worden aan de dodende kracht van het vergif. De riem is het zinnebeeld van de lichaamssterkte.

⁽⁴⁾ Om deelachtig te worden aan de kracht van de koord die een beheker doodde. Elders is het wat poeder van de gedroogde lever van een beheker. De gedode man werd aan een boomstam gebonden, de lever uit het lichaam gesneden, dan geroosterd en tot poeder geklopt.

Deze eerste serie ingrediënten zijn *bijimba* die het *buanga* deelachtig maken aan de krachten die het nodig heeft tot zijn werkdadigheid. Elders voegt men er nog bij : iets van een schorpioen, iets van een giftslang en iets van een luipaard. Volgt daarop de tweede serie *bijimba* : ingrediënten van de te beschermen personen op het hof.

⁽⁵⁾ Die kalkaarde is aanvulsel om de kinkhoorn op te vullen. Dit moet betekenen : het *buanga* zal er klaarte door krijgen in de ogen (*kutokesha kuisu*), om te weten wie aan te vallen en wie niet.

⁽⁶⁾ Dat boomhars dient als deksel ; daar het stevig kleeft geeft het de kracht aan het *buanga* om vast te houden wie het aanvalt.

⁽⁷⁾ Die twee rode vruchtjes zijn als de ogen van het *buanga*.

⁽⁸⁾ Dit schelpje in was gestoken, dient enkel als versiersel, men geeft er geen andere betekenis aan. Uiterlijke versiersels zijn nog : zwarte houtskool, gemengd met rode aarde waarmede men de buitenkant van de kinkhoorn bestrijkt, *bua*

Nyonga au udi muteka mu kazubu pa dibwe.

Nyonga au udi ne tupingu tubidi : kapingu ku luseke, kapingu ku luseke, tupingu atu tuswika bisele mu tshimono : aka ne mulonda mu tshianza, aka ne mulonda mu tshianza, ya kutua bena mupongo.

Nyonga au utu wenda.

B. BAKISHI BADIBO BABIKILAMU

Mupaki wa buanga udi ubikila muntu uvua muenzenze buanga bua tshibau.

Ubikila tatuende mu buanga abu ;

ne tatu wa mupakishi ;

ne wende kaku ;

ubaleja lubanza lua mupakishi ne :

Nuenu bakole bavua bambambe malu makole panu bonso, tangilayi lubanza elu, muena mupongo kabwedi muanyi munu, katupangidi, munjingidi wa dikasa dibi apweke ne mayi, buanga buanyi amu kumutapa. Mufiki wa mu lubanza luanyi, lubanza biamonangana nende ne nyonga ; nuenu batatu imanayi mu buanga emu.

De *nyonga* wordt onder een klein afdak ⁽¹⁾, op een platte steen gelegd ⁽²⁾.

Aan iedere zijde van de *nyonga* wordt er een beeldje geplaatst; die beeldjes ⁽³⁾ dragen rond de heup, nerven van gedroogde palmbladeren ⁽⁴⁾; ieder van hen heeft een spijker in de hand om er de beheksers mede te kwetsen.

Het *nyonga-buanga* gaat rond op het erf ⁽⁵⁾.

B. DE NAGEESTEN DIE WORDEN OPGEROEPEN

De vervaardiger van het *buanga* roept ⁽⁶⁾ de nageest van iemand op, die (gedurende zijn leven) dikwijls het *buanga bua tshibau* (*nyonga*) voor de mensen vervaardigd heeft.

Hij roept ook op om in het *buanga* te verblijven, de nageest van zijn eigen vader;

Ook de nageest van de vader van de mens die het *buanga* doet vervaardigen;

Ook de nageest van diens grootvader;

De vervaardiger toont hun het hof en zegt het gebed:

Gij machtigen allen, die veel sterke daden verricht hebt hier op aarde, beschermt dit hof; dat de beheksers hier in mijn hof nooit binnendringe, dat hij ons geen kwaad berokkene; hij die ons ongeluk verlangt, dat hij afdrijve met de stroom; dat mijn *buanga* hem neersla. Hij die durft op mijn hof komen, het hof door de *nyonga*, zal met hem vechten; gij, mijn voorouders, neemt verblijf in dit *buanga*.

kulenteka buanga = om het *buanga* zijn gezag te schenken. Ieder maal dat men het *buanga* zoekt te vereren, — *ne tudi tukuvuluka* = wij denken aan u —, strijkt men opnieuw die kleuren erop. De *nyonga* wordt omwonden met koorden om er de beheksers mede te binden, een metafysisch vastknellen van zijn kracht.

⁽¹⁾ Geplaatst midden op het hof.

⁽²⁾ Om het te vereren, die steen is als de stoel van een hoofdman.

⁽³⁾ De schildwachten, man en vrouw, die het *buanga* uitstuurt tegen de beheksers.

⁽⁴⁾ Hun kleding, hun schort.

⁽⁵⁾ Om de toegang te versperren aan de beheksers. Het *buanga* vervolgt de beheksers op zijn aftocht, weet het deze aan te raken dan is hij gekwetst; wat terzelfdertijd stoffelijk en metafysisch moet worden opgenomen. De beheksers wordt gekwetst in zijn levenskracht.

⁽⁶⁾ Oproepen, d. i. de naam ervan zeggen opdat die nageest in het *buanga* kome en er verblijve.

Kunyima udi utapa nzolo, bapapu ne nshima, babuswika mukaba bumone mua kuluangana ne baluisha bakinyi ba mubidi wa mupaki ne mibidi ya bana bende ne bende bakaji.

Nyonga au badi bamuashile kende kazubu kakese, bamuteka pa mbelo.

Mu butuku bateka kapia batemesha ku kamonya.

10. Muloji a ngandu.

Mùlòjì à ngàndù,
 Wá mábòkó nkàmà.
 Bùlòjì à ngàndù,
 Kábuèná tshíjì ;
 Bàkúlówá,
 Pèbè wábàngá múkàbà.
 Muéná múpóngó wá málú múndá,
 Alékélè kútshìná múséngá.

Daarna slacht de vervaardiger een kip en geeft ze met maniokbrij aan het *buanga* ⁽¹⁾; daardoor geeft hij aan het *buanga* alle macht om te strijden tegen de vijanden, nijdig op het leven van hem die het *buanga* doet vervaardigen, op het leven van zijn kinderen en van zijn vrouwen.

Men maakt voor het *nyonga* een klein huisje, daarin wordt het op het hof geplaatst.

's Nachts brengt men daar vuur en wordt boomhars in brand gestoken ⁽²⁾.

Antoon MALENGE
der Baluba.

10. Zang betreffende de beheksers.

Machtige beheksers ⁽³⁾,
Met uw honderd armen ⁽⁴⁾.
Tegen de macht der hekserij,
Helpt geen woede ;
Zoekt men u te beheksen,
Gij dan, stel u te weer ⁽⁵⁾.
Beheksers met het vele kwaad in uw hart,
Laat af de giftproef te vrezen ⁽⁶⁾.

Paul MUTOMBO
der Baluba.

⁽¹⁾ Er wordt een eetmaal genomen ; de twee personen die het *buanga* vervaardigen eten de kip en de maniokbrij ; ze leggen een deel ervan voor het *buanga*. Dat samen gebruiken van een maaltijd is het sluiten van een verbond tussen hen en het *buanga*.

⁽²⁾ Vuur opdat de *bakishi* die in het *buanga* huizen zich eraan kunnen verwarmen. Het stoffelijke en het metafysische gaan samen.

⁽³⁾ De tonen der *luba* lettergrepen zijn hier veranderd ; dat gebeurt in liederen onder de invloed van het gevoelen van de zanger. Het wordt bedoeld als dichterlijke schoonheid en verhoogt het aestetisch genot van de luisteraars.

⁽⁴⁾ Omdat hij zijn werk overal doen kan.

⁽⁵⁾ Door sterke *manga* te maken.

⁽⁶⁾ *Musenga* = het poeder dat men in de giftproef moet inslikken.

DEEL III

SPREEKWOORDEN OVER DE BEHEKSERS

Nota.

De mens, groeiend in gelijk welke beschaving, legt zijn verworven wijsheid over bepaalde onderwerpen vast in geijkte gezegden die de kern ervan weergeven, de algemeen geldende en aanvaarde opvatting duidelijk maken.

Om die gezegden beter te doen inslaan en gemakkelijker te kunnen onthouden en voortleren, geeft hij er een verfijnde letterkundige uitdrukking aan; wij, Westelingen, hebben daartoe vooral het rythme van de stijl en de eindrijmen als mnemotechnische middelen; de Bantu gebruiken ook het rythme der woordsamenstellingen, maar vooral de toonmelodieën der lettergrepen. Hun talen zijn tonologisch.

Bij volkeren zonder geschreven woord is het gebruik van die spreekwoorden overvloediger dan bij ons. Daarin immers ligt de wijsheid der voorouders die zich beslissend opdringt, en het bewijs van kennis en van geleerdheid bij hem die ze met inzicht weet te gebruiken.

We geven hier enkel een klein deel van die rijke literatuur, enkel wat we persoonlijk optekenden. Onderzoekers ter plaatse zouden die volksschat met honderden andere gezegden kunnen aanvullen, verrijken en bewaren voor het nageslacht.

De aangehaalde spreekwoorden drukken, in bondige gezegden, de begrippen uit die in het eerste deel van deze studie werden uiteengezet.

Worden als spreekwoorden aangehaald, al de gezegden uitgedrukt in een bepaalde toonmelodie. Deze letterkundige toonkunst ligt gewoonlijk in het overeenstemmen van de tonen der drie of vier laatste lettergrepen van ten minste het begin- en het eindvers. We geven daarom de gezegden weer met aanduiding van hun toontekens.

In de uitleg die we bij elk spreekwoord geven staat V. voor vertaling, W. voor woordontleding en B. voor betekenis der behandelde spreekwoorden.

I. ALGEMEENHEDEN OVER DE *BENA MUPONGO*.

a) Uiterlijk zijn het mensen gelijk iedereen.

1. *Tshimpingá múndá muà bálójí;*
Múnyà, núdià nándì, núséká,
Pìlà búfukú wàkúlówá.

V. In't binnenste van de behekser is het veranderlijk ; gedurende de dag zit ge met hem te eten en te lachen; 's nachts behekst hij u.

W. *Tshimpinga* van wkw. *kupingana*: zich omkeren, veranderen.

B. In klare dag gaan de beheksers met de mensen om gelijk iedereen doet ; als 't donker wordt doen ze hun behekserswerk.
2. (variante) *Múndá muà búlójí;*
Tuétú túdià nébè kú tshíbiá
Pàluáluà búfukú, wàkúlówá.

V. Het binnenste (het eigene) van de behekserskracht ; Alhoewel we samen met hem aan hetzelfde maal [zitten, 's Nachts komt hij ons beheksen.

- W. *Tshibia* is bij de B^a Moyo hetzelfde als *tshibalu* (*tshia bidia*) bij de Baluba, d. w. z. de schaal waarin de maniokbrij opgediend wordt.
- B. Idem als voor n^r 1; ofwel: de behekser ontziet zijn beste vrienden niet.
3. *Lúsàlà kùlé, lúsàlà pépi;*
Bàdì bàkùlówá
M-bánùdì nábò.
- V. Pluim veraf, pluim dichtbij;
 Die welke u beheksen
 Zijn die waarmede ge samenleeft.
- W. « Verre en dichte pluim » zinspeelt op de eigenschap der Bena Mupongo om overal tegenwoordig te zijn, dichtbij en veraf.
- B. Uiterlijk zijn ze niet te herkennen, ze zijn gelijk al de andere familieleden.
4. *Lúbùkáyí nè Tshíbàsù, bāsé nébè ditùngá òmwe,*
Wéwé kú múpóngó kùngámbìdì,
Nsángànè múfuè kú tshípàpà.
- V. Lubukayi en Tshibasù, ik leef met u in hetzelfde dorp,
 Ge waart beheksers en maakte het mij niet bekend,
 Nu bevind ik dat ge gestorven zijt in de giftproef.
- B. Niets duidt uiterlijk aan dat men behekser is; de giftproef geeft de zekerheid ervan.
5. *Tshípàwù mú múàdì;*
Béná múpóngó bàbìdì
Bátwàngànè nkùndù.
- V. *Buanga*-korf bij het brandhout;
 Twee beheksers
 Zitten samengehurkt.
- W. *Tshípawu*, korf waarin het *buanga* gelegd wordt.
 Hij is gesloten met een deksel. Uiterlijk ziet men

niet of het *buanga* erin is of niet. *Muadi* = plaats binnen in de hut, waar het brandhout in reserve ligt. *Nkundu* = de heup. *Kutwangana nkundu* = neerzitten, de heupen tegeneen.

- B. Gelijk de korf daar ligt zonder dat men weet of de geheime kracht erin is, zo zitten daar twee mensen zonder dat men weet of ze *mupongo*-kracht hebben.

b) Ze hebben de macht metafysisch mensenlevens te vernietigen.

6. *Muéná múpóngó wá kàdì nyámá,*
Utú wàdíá yèndè yà bántú.
- V. De behekser eet geen dierenvlees :
Hij is eraan gewoon mensenvlees te eten.
7. *Muéná múpóngó wá kàkúipàtshì,*
Pèbè pònsó né pàshálè kábùtù.
- V. Indien een behekser u vervolgt,
Heel uw familie zal uitsterven.
- B. Als de behekser het tegen iemand heeft, dan geeft hij niet af vooraleer hij de hele familie gedood heeft.
8. *Luényí mú tshísènsè ntékémbwá ntékémbwá ;*
Túlóji tùdí muènù,
N-tùakámánà bántú.
- V. *Luenyi*-plant heen en weer wiegend in het moeras ;
Zo zijn de beheksers van bij u
Die er de mensen uitroeien.
- W. *Ntekembwa* = zachtjes ; *kuenda ntekembwe* = *malem-*
beteta = de zachte, maar fiere gang van vrouwen.
9. *Kóndò kà Bájílá Mbwá ;*
Ké ñ-múanènù, ñ-múntú múngá,
Wàkámáná bânà bà nyókó bónsó.

V. Trommeltje van de *Bajila Mbwa*-stam ;
Niet uw broeder maar een vreemde (beheksers)
Heeft al de kinderen van uw moeder gedood.

10. *Muéná múpóngó, ñ-tshidià béná bâná,*
Tshibàtwá ngèpú mú mésú.

V. De beheksers is de grote vernietiger van andermans
[kinderen ;

Hij heeft de gewoonte hun zout te leggen in de ogen.

B. Dat zout doelt op het gaarmaken van mensenvlees ;
het wordt voorgesteld gelijk het toebereiden van
gewoon geitenvlees, met zout en andere pimenten
om het smakelijk te maken.

11. *Tshimíná bisùbálà,*
Wámínyíná muânà à múnú
Múkònyé binù.

V. Opslikker van wat groter is dan uw mond ;
Gij hebt het kind van een nog levende mens ingeslikt,
Ge moest daartoe zijn benen plooiën aan de knieën.

B. Wordt gezegd tegen de beheksers omwille van hun
gulzigheid in het eten van mensenvlees. Het be-
duidt ook : om een moeilijkheid te boven te
komen, moet ge ze zo weten aan te pakken dat ze
overwinbaar wordt.

12. *Múfúkútrú wà múná muà nyámá,*
Kùlélálélà bákàjì kátumányí,
Bálóji nè bájàngì kútshiàkámá.

V. Opening van het binnenste der dieren,
Hoe de vrouwen de macht hebben leven te schenken
weten we niet,

Maar de beheksers en de nageesten kunnen die
macht dwarsbomen.

B. Beheksers en nageesten kunnen de teelkracht bij de vrouwen ontologisch vernietigen.

c) De behekker handelt uit jaloersheid.

13. *Muéná múpóngó wá dintàntà,*
Wàshiyá díbóndó muèndè,
Wàyá kuémá dipàndà.

V. De behekker doet altijd pogingen (om te beheksen),
Hij verlaat de *dibondo*-palmboom die op zijn hof
[staat
Om palmwijn te trekken van een (vreemde) *dipanda*-
[boom.

W. *Dintanta* van wkw. *kuditanta* = zich inspinnen,
pogingen aanwenden.

B. Hier wil het zeggen : als de lust tot beheksen de behekker bekruipt, verlaat hij zijn eigen kinderen en gaat uit jaloersheid zich vergrijpen aan die van vreemden, daar waar er veel zijn.

14. *Muéná múpóngó kálówi mú nzùbù,*
Añú mú mbànzà yà bántú mùlówálowàyé.

V. De behekker behekst niet in zijn eigen huis,
Hij heeft de gewoonte enkel te gaan beheksen in
andermans huis.

B. Idem als in n^r 13.

15. *Muéná múpóngó wá kàshípi bàndì,*
Ukàshípa bà bènà kuàbò.

V. Hij is een behekker die zijn eigen familieleden heeft
behekst,

Nu gaat hij die van andere families beheksen.

16. *Yànkìndá wá Mútòmbò,*
Bálélé díkùmi, bàshàlá tshítèmà,
Muéná múpóngó kàkuímànyì mú lúbànzà.

- V. Yankinda van vader Mutombo
Baarde tien kinderen, nu blijven er nog negen,
Dat gebeurt waar de behekser op het hof komt.
- B. De behekser ging er op af uit jaloersheid, omdat er
zoveel kinderen waren.
17. *Muéná múpóngó kàsù múkèbí,
Páluà búfukú, àmúkàmè tshímònó.*
- V. De behekser ziet niet graag een rijke,
Als 't donker wordt perst hij hem de romp uit.
- W. *Kukama tshimono* = de nieren uitduwen, doden.
18. *Bàkádià bàmònyí,
Bàshiyá bápèlè;
Bàkádià bálúmbúlúdí,
Bàshiyá bàm̀bàmví.*
- V. De rijken worden vernietigd,
De armen blijven over ;
De rechters worden gedood,
De hulpeloze pleiters blijven over.
- B. Gedreven door jaloersheid achtervolgen de beheksers
liefst de machtigen.
19. *Bàbàkishá Lùbòbò, Tshíténdè bújikè ;
Pàpuà muáná wá Lùbòbò,
Tshíténdè tshíalówò.*
- V. Men gaf aan Lubobo een bruidschat om te kunnen
huwen, (zijn broeder) Tshitende bleef ongehuwd ;
Komt het kind van Lubobo te verdwijnen,
Men zegt : Tshitende heeft het behekst.
- B. Tshitende doodde het kind van zijn broeder uit
jaloersheid, omdat hij geen bruidschat kreeg.
20. *Múndá mùa bèná kuètù,
Nè mùpángè búlójí,
Mùdí lúfikà.*

- V. In onze familie,
Al zijn ze dan nog geen beheksers,
Toch zijn ze al nijdigaaards.
- B. Men ziet het meest af van zijn eigen familieleden.

d) De beheksers handelen uit boosaardigheid.

21. *Nkùbà kábàmbákányá,*
Nè kàdilé múntú,
Utú wàdíá mútshì.

- V. De beheksers is als de bliksem die gelijk waar neerslaat ;
Verbliksemt hij geen mens,
Dan vernietigt hij een boom.
- B. De woestheid van de beheksers.

22. *Múlóji wá díkàmàkàmà,*
Múbíngilá,
Kàtàmùkà.

- V. Stoutmoedige beheksers,
Men jout hem uit,
Hij blijft onvervaard.
- W. *Kubingila* = uitjouwen ; de beheksers verwensingen toesturen om te laten horen dat hij gekend en ontmaskerd is.
- B. De onbeschaamdheid van de beheksers.

23. *Múlóji wá tshikándú,*
Lúnzúlúlá bèná kú bíbí.

- V. Onbeschaamde beheksers ;
Hij schuift de deuren bij de inwoners open.
- B. Hij gaat de hut binnen op ongepaste uren, 's nachts.
Zijn onbeschaamdheid.

24. *Múlóji wá díkàmàkàmà,*
Wàdíamá bièndè, wàdíá;
Bià béndè ké bià kúniángílá páshì.

V. Ergerlijke beheksers,
 Wat hij plant gaat hij oogsten ;
 Wat andere planten gaat hij vernietigen.

25. *Bálóji lúkínú;*
Èkúlówá nè mátálà mámánè kuénzá tshíbèjí.

V. Beheksers zijn nijdig,
 Ze beheksen de maïsplanten, ook die welke op 't punt
 staan rijp te worden.

W. *Kuenza tshibeji*: volgroeid zijn, al grote bladeren
 hebben.

B. Ze doen het uit nijd, omwille van de schone vruchten
 die de planten beloven aan hun eigenaars.

26. *Kànténté mú tshikàlàbwà*
Muéná múpóngó ñ-muéná tshitàkànyà,
Yéyé múkúshípè, àlué kúdílá kàbìdì.

V. *Kantente*-sprinkhaan op de rode eetbare grond ;
 De beheksers is een valsaard,
 Wie hij gedood heeft gaat hij bewenen.

W. *Kutakanya* = zich dom houden uit bedrog.

B. Hij doodt iemand van zijn familieleden en neemt
 daarna deel aan de rouwfeesten.

27. *Kónjì pwée nè kú Bákwa Ntébulá* (1)
Muéná múpóngó útú wàyá, wàlúkílá;
Nànkú wàluá kúdià tshíbáú.

V. Koordeke dat zachtjes neerdaalt tot bij de *Ntebula*-
 stam,

(1) De mensen welke die stamnaam opgaven kenden dergelijke stam niet meer,
 bewijs van de hoge ouderdom van het spreekwoord.

De beheksers gaat en komt (tot zijn slachtoffer dood is),

Daarna neemt hij zijn deel van de schuldvereffening.

W. *Tshibau* : als zijn slachtoffer dood is, mengt hij zich onder de familieleden die zoeken naar de ontologische oorzaak ; beschuldigt men iemand en doet men hem een vergoeding betalen, dan is de beheksers zo schaamteloos zijn deel ervan te aanvaarden.

28. *Luényi mú tshípòngò lúkùnzé luányi ;
Múlóji wá muètù, múkùnzé mészó.*

V. *Luényi*-plant met de rode bladeren in de vallei ;
Bij ons heeft de beheksers rode ogen.

W. *Meso makunze* = met rode ogen ; dat zegt men van een oud en ook van een slecht mens.

e) De beheksers doodt zijn eigen familieleden.

29. *Múpóngó m-mbwà múbì,
Ûtú ùlélá, ùdiá báná.*

V. De *mupongo*-eigenschap is gelijk aan een dief-hond,
Die jongen baart en ze opeet.

B. De beheksers kan ook zijn eigen kinderen beheksen.

30. *Mú mîmbù yà mádímí,
Ké mú mîmbù yà búlóji.*

V. Binnen de grenzen van de akker (hier de familie),
Zijn de grenzen van het *bulóji*-bedrijf.

B. De beheksers kan het best straffeloos werken onder zijn familieleden ; die hebben het minst kwade vermoedens. Het gezegde wordt in gerechtszaken gebruikt om een alibi te bevestigen : het wilt zeggen : ik kan bewijzen dat ik mijn erf nie

heb verlaten, dus ben ik op de plaats der misdaad niet tegenwoordig geweest.

31. *Kúkùmá muâná á muánènù,
M-búlóji.*

V. Er toe komen het kind van zijn broeder te slaan,
Is tonen dat men *buloji*-eigenschap heeft.

B. Dat kind wordt verondersteld door u bemind te worden als uw eigen kind ; komt ge er toe het te slaan, dan is het omdat ge een beheksers zijt die zijn eigen kinderen kan beheksen.

f) Vooral vrouwen zijn heksen.

1. Enkel mensen kunnen beheksen.

32. *Tshiándà pá diálá ?
Úmuènépò mbùji wá muènù múfùe múpóngó ?*

V. Vergaderplaats der beheksers op de vuilnishoop ?
Hebt ge al ooit een geit op uw hof zien sterven, omdat ze een beheksers-eigenschap had ?

B. Het gezegde heeft de vorm van een raadsel. Wie het raadsel stelt in het eerste vers geeft iets op dat onmogelijk is : de beheksers verzamelen niet op een vuilnishoop ; wie antwoordt in het tweede vers moet als wederwoord iets even onmogelijks zeggen, met woorden die in de laatste lettergrepen dezelfde toonmelodie hebben als wat in vers één werd opgegeven. Men geeft hier als onmogelijk op dat een dier zou sterven — aan de giftproef — omdat het een beheksers zou zijn ; enkel mensen zijn beheksers.

2. Maar onder de mensen die beheksen, zijn het meest vrouwen.

33. *Múkàjì á múkàwó kàpì múpóngó,
Pá tshiótá kápátú pàshàlá múntú.*

- V. Als een jalouse vrouw *mupongo*-macht verkrijgt,
Dan blijft er op het hof geen enkel mens leven.
B. Ze doodt er al de medevrouwen en hun kinderen.

34. *Bákàjì m-béná káfùishá,
Bákáfùishá Kálóngá wá Buàbuà.*

- V. Vrouwen doen sterven,
Kalonga van vader Buabua werd door hen gedood.
B. *Mupongo*-vrouwen doen hun echtgenoot sterven.
Het kan ook betekenen: de mannen sterven dikwijls omwille van hun vrouwen; deze misdragen zich in het huwelijk, de echtgenoot vecht met de personen die zich aan zijn vrouw vergrepen; er vallen doden.

35. *Múkàjì tàngilà páshí,
Mú múlóngó kámuèná bàyébè,
Wákáshípá úwàkádì néndè.*

- V. Vrouw, kijk naar omlaag (zie niet op naar de mannen die voorbijgaan, om ze te beheksen),
In de rei (van de voorbijgangers) is niet uw echtgenoot,
Ge hebt hem gedood met wie ge leefde.
B. *Mupongo*-vrouwen doden hun echtgenoot.

36. *Ñdí Kábàlà kàkábàmaná,
Kàkádià bálumé nè bidia.*

- V. Ik ben vrouw Kabala, die al mijn echtgenoten heb gedood,
Ik eet de mannen op met *bidia*-brij.
B. Wordt gezegd door een weduwe die uitbesteed werd aan de broeder van haar gestorven echtgenoot, om de medevrouwen op diens hof schrik aan te jagen; het is hun zeggen: ik ben een *mupongo*-vrouw.

37. *Muâná wá ngúlúngù,*
Pìmità bákuèbè, wìmitá nábd ;
Pàlélà bákuèbè, wálélá nábd ;
Pèndà bàbákuèbè, wáshípá wébé.

- V. Dochter van een *ngulungu*-antilope ;
 Als uw vriendinnen zwanger zijn, zijt ge zwanger met hen ;
 Als uw vriendinnen van een kind bevallen, ge doet hetzelfde ;
 Maar als de kinderen van uw vriendinnen groot worden, doodt gij het uwe.
- W. De *ngulungu*-antilope is het zinnebeeld van lichtzinnige vrouwen. Hier dus : uw moeder was een slechte vrouw.
- B. Uiterlijk zijt ge een vrouw lijk alle vrouwen, maar innerlijk hebt ge *mupongo*-macht die verlangt zelfs de eigen kinderen te doden.

38. *Kásákàsákà mùkàjì wá Bákwa Nkàtè,*
Yéyé nè dífù, ùpúngá líbùkú ;
Pílà búfukú, wàbìkílá bákìshí nè : kátùdiáyí
[kábùjì.]

- V. Kasakasaka vrouw uit de Nkate-stam,
 Is ze zwanger, ze gaat het lot raadplegen ;
 Wordt het nacht, ze roept tot de geesten : komt, laat ons een geitje eten.
- W. *Kupunga lubuku* : ze raadpleegt de waarzegger om te weten wat voor een kind het zal zijn, welke *mikiya* en welke *nkolobolodi* er moeten onderhouden worden = uiterlijk doet ze gelijk iedere vrouw. Bakishi zijn hier medebeheksers. *Kabuji* : door *kualula*-macht heeft ze de vrucht in haar schoot veranderd in een geitje om het te kunnen opeten.
- B. *Mupongo*-vrouwen doden hun kinderen zelfs als ze

nog in hun schoot zijn. Bij een misval zegt de teleurgestelde vader het spreekwoord aan zijn vrouw. Hij bedoelt ermee dat hij van zin is ze naar haar familie te sturen en de bruidschat terug te vragen om een andere vrouw te huwen.

3. Onder de vrouwen zijn het vooral de oude weduwen die aanzien worden als heksen.

39. *Kákàjì kákùlù kíkàshì kúfuà,*
Né kàfué, múndá muàkù kámùyi búbì ?

V. Een oude vrouw sterft niet gemakkelijk (omdat ze zich verdedigt door haar *mupongo*),
Komt ze te sterven, is het dan misschien omdat er in haar geen kwaad meer is ?

B. Oude vrouwen zijn en blijven altijd heksen.

40. *Múkàjì wá lúfuilà,*
Lùmáná bálùmé.

V. Een vrouw die weduwe is,
Doet de mannen sterven (door *mupongo*).

B. Het kan ook betekenen : een vrouw die reeds aan verscheidene echtgenoten heeft toebehoord, is de last van haar man, omdat ze de waarde van haar huidige echtgenoot toetst aan de vorige, de vorige altijd beter vindt, en daardoor de huidige vernedert.

41. *Nkòlò yà bishalé,*
Bàkàshípa bàbò bábàyábò.

V. Oude vrouwen zijn weduwen gebleven,
Omdat ze hun echtgenoten gedood hebben (door *mupongo*).

W. *Nkolo ya bishale* = naam van sprinkhanen die achterblijven als de zwerm al weggevlogen is.

42. *Tshikúndá tshìa bitwà biònsó,
Tshìa múpóngó nè buívi.*

V. Een oude vrouw heeft alle ondeugden,
Ze is heks en is dievegge.

43. *Tshikúndá tshìa Béná Lútàlà (1)
Múkàjì wá múpóngó ùdi ùdià bàndì;
Wàyá kuípátá bà múkwàbò
nè: Pànÿi pàkújìká, pàkúshàlá tò.*

V. Oude vrouw van de Lutala-stam,
De *mupongo*-vrouw verslindt haar eigen kinderen,
Dan achtervolgt ze die van andere vrouwen,
Omdat bij haar alles gedaan en ledig is.

44. *Tshilùlù ì-muánènù,
Pá wàfua tshíkúkoòngè;
Múkàjì ì-múdiàdià,
Pá wàfuà, né àyé kùdì bákwaòbò.*

V. Uw kleed is uw (ware) vriend,
Komt ge te sterven, het omhult u;
Uw vrouw is maar een heks,
Komt ge te sterven, ze gaat naar andere mannen.

W. *Mudiadia* van het wkw. *kudia*, eten. *Bena mupongo m-badiadia bantu* = de beheksers verslinden veel mensen.

B. Uw kleed is u getrouwer dan uw vrouw.

45. *Múlóji múkùlù,
Úkàdi múshàlé ùlówá bákàjì.*

V. Als de beheksers oud is geworden (en zijn *buloji*-kracht het sterkst is),
Wordt hij bekwaam vrouwen te beheksen.

(1) Zelfde opmerking als voor spreekwoord n° 27.

B. De oude beheker heeft zijn *buloji*-eigenschap zoudanig ontwikkeld, dat hij bekwaam is ook vrouwen te beheksen, die nochtans onder de beheksers de machtigste zijn.

g) De beheksers werken op een geheime manier.

46. *Múlóji wádílówà,*
Buìlá kúdìkùdímúná;
Buàtshíá kúdìkùdímúná.

V. De beheker bewerkt zichzelf,
Als het nacht wordt verandert hij van gedaante;
Als het dag wordt herneemt hij zijn eerste gedaante.

B. Door zijn *kualula*-macht neemt hij 's nachts een andere gedaante aan dan gedurende de dag.

47. *Tshípíkídí mú nshìndé;*
Wákámòná múpóngó ùsóngá mbàlé?

V. *Tshipikidi*-boom in het hoge gras,
Heeft men ooit een beheker gezien die pijlen scherpte
(om te doden)?

W. *Tshipikidi*: broesse-boom, enig in zijn soort te midden der grasplanten van de broesse, is te vergelijken met de beheker, enig in zijn soort onder de mensen.

B. De beheker doodt met geen stoffelijke middelen.

h) De beheker is overal en ziet alles.

48. *Muèna múpóngó tshíà mìkòlò mápílú,*
Lúpuá kúmpálá, lúkùwàbò kú nyímà.

V. De beheker heeft zijn voeten in dubbele richting,
De ene voet staat naar voor, de andere naar achter.

W. *Mapilu* van het wkw. *kupiluka* = omgekeerd zijn.

B. Hij kan vooruit lopen en ook achteruit. Hij kent alle gevaar, van waar het ook komt en ontsnapt in alle richtingen.

49. *Tshitàtà tshíbólè?*
Muéná múpóngó ùdí nè dísoò pá nyimà.

V. *Tshitata*-groente die bedorven is, wat is het?
De beheker heeft een opening (een oog) op zijn rug.

B. Hij ziet vooruit en achteruit, naar alle richtingen.
Hij is omzichtig, behoedzaam in 't gevaar.

50. *Muéná nkùbà, ì-mièná múpóngó;*
Tshimóná pàdì bántú.

V. De bliksemman (die de bliksem stuurt) lijkt op de beheker;

Hij ziet het overal waar de mensen verblijven.

B. Zoals hij die de bliksem stuurt overal zijn man vindt, zo ook de beheker.

i) De behekers vernietigen elkander niet.

51. *Lúpépè mú tshínsènsè;*
Úmwènépò muéná múpóngó ùkwàtà múkwàbò?

V. Wind in het moeras;
Hebt ge al ooit een beheker gezien die een mede-beheker behekte?

B. Ze beheksen elkander niet. Het kan ook beduiden: twee mensen van gelijke kracht doen best met elkaar niet te vechten.

52. *Mpuányá mútwàngané mátàmbà;*
Béná múpóngó bápaṅané lúsoṁbì.

V. *Mpuanya*-planten (maniok) waarvan de stengels tegen elkander groeien;

De behekers zitten te spreken met elkaar.

W. *Mpuanya* = de plant heeft vele en lange stengels, doch die storen de groei van de nevenplant niet. Gelijk die planten welke naast elkander groeien, elkander niet schaden, zo ook niet de beheksers ondereen.

53. *Múlówálówá, nè múlówá kálé;*
Bálówá bàbìdì,
Bàtú bàlówángáná.

V. Iemand die nog altijd door behekst, en iemand die het enkel vóór lange tijd gedaan heeft, Ze beheksten vroeger samen (ze kwamen overeen), Maar nu beheksen ze elkaar.

B. Vroeger kwamen ze overeen zoals gewoonlijk beheksers doen; doch nu ze sedert lang niet meer samen gewerkt hebben, doen ze elkaar last aan. Het elkaar beheksen mag niet verstaan worden als zouden ze elkaar vernietigen, dat gebeurt niet; maar als de ene b. v. een kind doodt in de familie van de andere, dan doodt deze een kind in de familie van de eerste.

54. *Káyòlé lúpóngòlà bàntù,*
Kàdì ngányi wákúpóngólá bièbè?

V. Kayole, grote behekser van mensen, Wie zou u zelf kunnen beheksen?

B. De beheksers vernietigen gewone mensen, maar een behekser vernietigt een medebehekser niet.

II. OVER DE OMSTANDIGHEDEN WAARIN MEN GEVAAR LOOPT BEHEKST TE WORDEN.

a) In twisten en onenigheden.

55. *Nsámhá ùtú wibáká pàdì tshitàtà;*
Muéná múpóngó ùtú wálówá pàdì díyòyò.

- V. Gelijk de *nsamba*-rat de gewoonte heeft haar verblijf te zoeken in de bermen ;
 Zo heeft de beheksers de gewoonte zijn werk te doen daar waar er twist is.
- W. *Tshitata* : talud van de berm die uitsteekt boven een moerasstreek, geliefkoosde verblijfplaats van vissen en ratten.
56. *Muéná múpóngó kátú wèndá pátúpù,
 útú wèndá pá mátàndú nè pá njiyà.*
- V. De beheksers waart niet rond zonder reden,
 Hij waart rond waar er twist is en wrok.
57. *Múntú wá pánú, wéwé nè mátañdú,
 Pá kúbélá, né útélè mújañgì?*
- V. Mens van deze aarde, gij die vol twisten zijt,
 Als ge ziek valt, zult ge dan een geest verdenken ?
- B. Twistzieke mensen moeten in hun tegenslagen de beheksers verdenken, als oorzaak van hun ongelukken, niet de nageesten.
58. *Muényi wá Bákwa Mbayi,
 Kuikádi múvwè múlówá kuèni,
 Muéná búlà múlówá pèndè.*
- V. Vreemdeling vanuit de *Mbayi*-stam,
 Meen niet hier te kunnen beheksen,
 Want de eigenaar van het hof is zelf een beheksers.
- B. Wordt gezegd aan een vreemdeling die twist veroorzaakt op het hof waar hij verblijft. Twisten en beheksen gaan samen.
59. (variante) *Muényi múlówá kuàbò,
 Muéná búlà múlówá pèndè.*
- V. De vreemdeling weze enkel behekst in zijn eigen streek,

Want de eigenaar van 't hof hier is ook behekst.

B. Dezelfde als hiervoor.

60. *Muéná múpóngó wá káléménéná,
Wàkúléménéná pàdì búlélá.*

V. Beheksers die hinderlagen legt,
Hij legt hinderlagen bij hen die in vriendschap leven.

B. Onder mensen die goed overeenkomen zoekt de beheksers twist te stoken, om ze te kunnen beheksen.

b) Door omgang met beheksers.

61. *Muánzá ì-múlówá,
Muásé mú nkátshì mùa bálówángányì.*

V. *Muanza* is behekst,
Hij woont (immers) te midden van beheksers.

B. Wie gewoonlijk met beheksers omgaat, wordt ook een beheksers.

62. *Tshikwéndékwéndé muásá nsàlà,
Úlàdilé nè múlójí tshíbí tshimwè,
Múlójí ùmúlówèlá mú lúngènyì.*

V. *Tshikwendekwende* beleefde een ongeluk,
Hij sliep met de beheksers op eenzelfde bed,
De beheksers behekste hem zonder dat hij het wist.

B. Hij werd beheksers door bij een beheksers te slapen.

W. *Tshikwendekwende* = *tshikondekonde* = letterlijk: banaanstam; hier persoonsnaam. *Kuasa nsala* = ongelukken beleven.

63. *Màlèlèmbà, múpóngó kùyí náwò,
Pàluáluà béná múpóngó kùbàpángì?*

V. Malelemba, indien ge zelf de *mupongo*-eigenschap niet bezat,

Hoe zoudt ge zo goed kennis hebben van hetgeen ze komen doen ?

B. Ge weet goed wat ze doen, ge gaat er dus mee om, dus zijt ge zelf behept.

64. *Múshàngì múswè kúkúlówá,
Ūtú wàkúlòmbá ñswà mú múshípú.*

V. Als een behekser u zoekt te beheksen,
Zal hij u gewoonlijk mieren vragen in 't droog seizoen.

B. Hij vraagt u iets wat ge hem niet kunt geven ; er zijn geen eetbare mieren in 't droog seizoen ; in uw weigeren zoekt hij een reden om u te beheksen, het is veiliger buiten zijn bereik te blijven.

65. *Muéná múpóngó wá mészú mú nsónò,
Pá wàmúshiyà, ñ-pá wàmúsángáná.*

V. Behekser met uw ogen strak gevestigd op het stro (dak),

Waar ge hem verlaten hebt, daar vindt ge hem terug.

B. Wie de behekser zoekt te beheksen, blijft hij strak aanstaren, hij kan er zijn ogen niet van afwenden, hij behekst hem door zijn ogen. De Baluba vrezen de mens die hen strak aankijkt, vooral als het twee, driemaal achtereen gebeurt ; ze denken aan beheksen. Het kan ook betekenen : als de behekser besloten heeft iemand te beheksen, laat hij zijn opzet niet gemakkelijk varen.

c) Door op plaatsen te komen waar ze gewoonlijk beheksen.

66. *Mú másángú à mú njílá, nè mú bikùlù,
M̄-mú biéndédí bià bálójí.*

V. Op de kruiswegen en in de verlaten dorpen,
Komen en gaan de beheksers.

67. *Muéndi wá búfikú,*
È múlóji pànú.
- V. Wie 's nachts buiten wandelt,
Is een behekser.
- B. Omdat hij zich te veel aan 't gevaar blootstelt behekst te worden, zal hij zelf behekser worden.

d) De beheksers zetten hun eigenschap voort door mensenvlees te doen eten.

68. *Tshingáji tshià ngómà mpidiká,*
Muâná wákádià bidia bià bálóji,
Ūkádí nábiò tshiámambà múkáná.
- V. Palmrist van de *Ngoma mpidika*-palmboom,
Het kind heeft maniokbrij van de beheksers gegeten,
Sindsdien praat het onsamenhangende woorden (is behekst).
- W. *Bidia bia baloji* = *tshintu tshi dialu* = maniokbrij die behekst is, d. w. z. die zijn gewone gedaante behoudt, maar zijn wezenheid van maniokvoedsel verloor; deze werd vervangen door de wezenheid van een mens gevat door een behekser. Wat men eet heeft de gedaante van maniokbrij, maar in wezenheid is het mensenvlees. Door het te eten wordt men behekser.
69. *Ūluàluá nè kuipátá tshinyì?*
Nè: túluàluá nè kuipátá mbówà;
Nè: múlóji wá kuèni káyàwó ùkádí múkúlówè.
- V. Wat voor wild gaat ge jagen?
'k Ga jagen op buffels.
— Ge werd reeds behekst door iemand van uw streek.
- B. Wie iets ongewoons doet wordt beschouwd als behekst zijnde; de jacht op buffels is de moeilijkste en de gevaarlijkste jacht. Omdat deze jager

zegt op buffeljacht te willen trekken, wordt hij aanzien als behekst.

70. *Muéná múpóngó wá Béná Ntumbà,
Mínyinyi yà bántú luésú tètè,
Nè: nyáyá kúpà béndá kuètù.*

- V. Behekser van de Ntumba-stam,
Hij heeft een kookpot vol mensenvlees,
En zegt : 'k ga het uitdelen in mijn familie.
W. *Mínyinyi ya bantu* = mensenvlees ; zie uitleg hierboven.
B. Hij tracht onder zijn familieleden medebeheksers te maken, daartoe gaat hij mensenvlees uitdelen.

III. OVER HET BEHEKSEBSGEREI

a) Over het behekserslicht.

71. *Múlóji wá tshiéngé,
Wáfumú nè múdílu kúlée;
Ûkádí ùlówélá kú mfúndú.*

- V. De behekser met zijn toorts,
Hij komt van verre met dat licht ;
Nu staat hij te beheksen achter de hut.

72. *Múdílu wá búlóji káwèná nkénké,
Ûdí lùtòkélélá, káuyí muînshí.*

- V. Het licht van de beheksers-eigenschap geeft geen stralen,
Het is witachtig en brengt geen rook voort.

b) Over het net waarmede de beheksers mensen vangen.

73. *Muéná múpóngó nè tshiándà-búkòndò,
Bàmúipátá, kàyi kuàbò;
Ûkádí múlúlámé nè líbànzà.*

- V. De behekser met het beheksersnet,
Jaagt men hem weg, hij gaat niet naar huis ;
Hij blijft staan in het dorp.
- W. *Tshianda-bukondo* = *tshianda* = *buloji* ; *bukondo* =
net. Het dubbelwoord is een wijze om aan te
duiden dat het net metafysisch werkt, gelijk al
het ander gerei van de behekser en gelijk de
behekser zelf, in wat hij doet als behekser.
- B. Het helpt tot niets een behekser te berispen of te
verjagen, hij laat niet meer af mensen te vangen.

74. *Muéna múpóngó nè mújàngì,*
Básòmbé kú díashì, dílòlò ;
Bámíkà káshingá kà búkòndò,
Nè: tàyé nè kúkwàtá nsùmbì.

- V. De behekser en de nageest,
Verblijven 's avonds aan de ingang van het dorp ;
Ze geven elkander de koord van het net,
Zeggend : we gaan *nsumbi*-antilopen vangen.
- B. *Nsumbi* doelt hier op mensen. Beheksers en na-
geesten worden hier verondersteld op dezelfde
metafysische wijze mensenlevens te vangen ;
wat nochtans niet insluit dat ze met elkaar
overeenkomen.

c) Over de dieren wier gedaante de beheksers gebruiken.

1. De uil.

75. *Tshipungúlú, nyúnyú wá bèná múpóngó,*
Nyúnyú múdílé, díbá kúbwéla.
- V. *Tshipungulu*-uil, vogel van de beheksers,
Als hij krijst valt de avond in.
- B. Als de uil krijst is het uur der beheksers daar.

2. De roofvogel Kabembe.

76. *Diswá dià Kábémbé,
Úmùkà kú mbèlò kuètù,
Údí nè múpóngó.*

V. Nest van de Kalembe-vogel,
Verdwijn van bij ons,
In u woont beheksers-eigenschap.

B. Men zegt het spreekwoord tot iemand die men niet wil laten binnenkomen in huis.

3. De luipaard.

77. *Nkàshàmà ì-mútùminá,
Kàkwàtshí bàmònyí nè báji;
Ànú mémé ngómbà údí úbòmbélá.*

V. De luipaard werd gestuurd (door de behekser),
Want hij nam niet iemand van de omstaanders of van de dansers,

Enkel mij, de trommelaar, besprong hij heimelijk.

B. Waar ze hun danspartij houden, staan de tromme-
laars en muzikanten midden in een ronde, gevormd
door de dansers, en daaromheen de toeschouwers ;
de trommelaar zou dus de laatste moeten zijn om
door een rondsluipende luipaard gevat te worden ;
grijpt deze dan toch de trommelaar, dan is dat
wel een bewijs dat het dier gestuurd werd door
een behekser.

4. Het onweder.

78. *Mvùlá wá nkùbà wá kápótshí muáná,
Muáná wákúpótá,
Bàngátá mészú.*

V. Als er zwaar onweer is moet men kalm en voor-
zichtig zijn ;

Wie het niet is,
Hem worden de ogen weggenomen.

B. Zwaar onweer kan door de beheksers gestuurd worden, in grote regenvlagen waren de beheksers rond om hun werk te doen. Gedurende een onweer durft men niet het dier, dat voorbijloopt, bij zijn naam te noemen : rat, of hond, of geit, of pad, enz. omdat men vreest dat het een beheksers zou kunnen zijn.

d) Eenmaal door de beheksers gevat, wordt men zijn gevangene.

79. *Tshízùbí tshímbàtátè;*
Bálójí mbàkátùtèkà,
Túkàdí mwàngálà yàbò

V. Huis dat ineengestort is ;
De beheksers zijn het die ons hebben weggeborgen,
We zijn hun kuikentjes geworden.

B. Het eerste vers duidt op de mens van wie het leven geroofd werd ; het tweede vers doelt op het gevangen zetten van dat leven in een geheime plaats ; het derde op het verbergen van dat leven in de *kapundu*-kalebas.

W. *Mvwangala* is de naam van het kuikentje dat nog in de eierschelp zit.

e) Eenmaal door de beheksers gevangen, kan het wezen zich niet meer bevrijden.

80. *Kámàndà-Nkùtshì wá bà Nkùtshì mínènè;*
Tshíándà ò-tshímánà kúpàngá kú búfúkú,
Tuétú túkàdí túpàngá bípílúké.

V. Groen bosduifje van de familie der grote bosduif ;
Als de heksenvergadering reeds vastgesteld is voor deze nacht,

Dan kunnen wij geen uitkomst meer vinden.

W. *Kupanga* in vers 2 = *kupangidika* = een besluit nemen ;

Kupanga in vers 3 = onbekwaam zijn. *Bipiluke* van het wkw. *kupiluka* = het gevaar ontduiken.

B. Wanneer men eenmaal afgegeven is om opgegeten te worden op de vergaderplaats der beheksers, dan kan men de dood niet meer ontlopen.

IV. DE BEHEKSER DIE IEMAND WIL VATTEN MOET ZIJN BESCHERMENDE MANGA KUNNEN OVERMEESTEREN.

a) De *manga* beschermen hun eigenaar tegen de beheksers.

81. *Wá bàsàngèné múkìshí nè múlójí bàluá,*
Múlójí wàmbá kúnkwátá,
Múkìshí kúnsùngwidílá.

V. Ik vond een nageest en een behekser aan 't vechten ;
De behekser was op 't punt mij te vatten,
De nageest verdedigde mij.

W. *Mukishi* = hier de nageest die inwoont in het *buanga*.

82. *Muéna múpóngó bíwàdià muánányì,*
Buángá buànyì né bùkúkùwàtè.

V. Behekser, zo ge mijn kind wilt grijpen,
Zal mijn *buanga* u tegenhouden.

B. Het *buanga* weet de behekser te verjagen, te achtervolgen en indien het hem aanraakt, hem te kwetsen.

83. *Muéna múpóngó, kùlù kúnkèbá,*
Né úlálè mú nkòngòlò wá mpátá.

V. Behekser, kom mij niet opzoeken,
Ge zoudt u bevinden als in een uitgestrekte vlakte.

B. Er wordt verondersteld dat de persoon die de beheker wil vatten, een *buanga* heeft om onzichtbaar te zijn, zodat de beheker niets of niemand ziet, tenzij het ijle van een grote vlakte, iets wat de Zwarte beangstigt.

84. *Nsàngá wá muà Kádièpá?*
Nsángéné béná múpóngó nè bákìshí bànuá málà.

V. *Nsanga*-boom van bij Kadiepa ?

Ik zag behekers en nageesten samen bier drinken.

B. Het spreekwoord heeft de vorm van een raadsel.
 In het eerste vers wordt iets onwaars, iets onmogelijks opgegeven; men antwoordt in het tweede vers met eveneens iets onwaars, iets onmogelijks. Behekers en nageesten komen niet overeen.

b) Het sterkste *buanga* tegen de behekers is het *Tshibau*.

85. *Káshikù, nshà Diúlú,*
Mángá nè búngì kùsúngúdí,
Wásúngúlá buà Tshibáú.

V. Kashiku, vader van Diulu,
 Maak u niet te veel *manga*,
 Verkies het *Tshibau-buanga*.

86. *Tshibáú mpíngá,*
Tshiàdiá mfúmuàtshìo.

V. Het *Tshibau-buanga* kan zich omkeren,
 En zijn eigen meester vernietigen.

B. Als de eigenaar de onthoudingen ter ere van zijn *buanga* niet goed naleeft, keert het zich tegen zijn meester in plaats van hem te beschermen.

c) De behekser maakt sterke tegen-*manga*.

87. *Múkáléngé wá ditúngá, kàfù mú dindà,
Béná múpóngó né bà múkwàtè mábànzá.*

V. Het hoofd van het dorp mag niet sterven in de morgen,

Anders zouden de beheksers deeltjes (*bijimba*) van zijn lichaam afnemen.

W. *Mu dinda*: des morgens = gedurende de dag, als iedereen er bij kan komen. *Kukwata muntu mabanza* = iemand lichaamsdeeltjes (haar, nagels, lippen, enz.) afnemen om ze te gebruiken als *bijimba*.

B. De *bijimba* voor zijn *manga* ontnemt de behekser aan sterke mensen.

88. *Múpàkí kàlówi,
Bàlówálowà,
M̄-bátuyáyà kúpàkílá.*

V. Niet de vervaardiger van het *buanga* is het die bekest,

Zij die beheksen,

Zijn die voor wie men het *buanga* vervaardigt.

B. Dat zegt de *manga*-maker; ik heb geen schuld aan het kwaad dat het *buanga* sticht; kwaad ermee te doen wordt opgelegd door de eigenaar van het *buanga*, d. w. z. hij voor wie het *buanga* gemaakt werd.

89. *Kápàtù kà Múbwábwá?
Kájimbá kákùlù m̄-múpóngó.*

V. Splinter van het *Mubwabwa*-hout?

Het sterkste *tshijimba* (= *buanga*) is de *mupongo*-eigenschap.

B. Het opgegevene heeft de vorm van een raadsel. Het eerste vers wil zeggen: iets dat scherp indringt

in 't vlees. Het tweede vers is als gedachte iets soortgelijks, daar de *mupongo*-kracht de *manga* overwint.

90. *Muéná múpóngó wá kàfú mùlùngú,*
Muélè wà Máwéjá,
Ké ùdì ùmútwilá.

V. De behekser sterft niet door vergif,
Enkel Gods mes
Slaat hem dood.

W. *Muele wa Maweja* = het mes van God, beeldspraak
waarmee de dood wordt bedoeld.

B. De beheksers kunnen niet uitgeroeid worden tenzij
door God zelf.

**d) Mensen beheksen is gevaarlijk werk, de behekser
stort zichzelf dikwijls in 't ongeluk.**

91. *Kálómbò wá Móyó,*
Kádìlówè nyámá.

V. Kalombo van vader Moyo,
Behekste zichzelf door een dier.

B. De behekser Kalombo gebruikte een dier als *muwu* ;
het dier werd gekwetst, Kalombo stierf van de
wonde.

Men zegt het spreekwoord ook voor een jager die
dwaas handelde op jacht ; het dier dat hij najoeg
doodde hem zelf.

92. *Bátú bàkòbuélá Mbédi, bàkòbuélá Múkumbí?*
Muéná múpóngó wétù úkádì bièbè úsuá kúkèngá?
Ámbà múkádì múdikònyé mú búlálú,
Bú Káshìà kádìkònyé mú múkìndá?

V. Zij die oproepen om de *Mbedi*- en de *Mukumbi*-
sprinkhanen te gaan jagen, wie zijn het ?

Kameraad behekser, waarbij komt het dat ge zelf in 't ongeluk zijt ?

Zeg, hoe ligt ge te kronkelen (van de pijn) op 't bed, Gelijk een (gevangen) *Kashia*-vis kronkelt in de vis-fuik ?

- B. De beschermende *manga* kunnen de behekser kwetsen en doen lijden. Het gezegde betekent ook : wie anderen doet lijden, komt zelf wel eens in 't ongeluk. Het gezegde is opgegeven in de vorm van een raadsel.

93. *Muâná múúdí á mú kùpì múpóngó,
Múpóngó ùdí nè lúfú luà kátátá.*

V. Kind, hoe ge ook zijt, verlang geen *mupongo*-eigenschap,

Ze brengt u vlug naar de dood.

- B. De *manga* van de levenden en de wraak der nageesten van de mensen die hij doodde, brengen de behekser in 't ongeluk.

94. *Nsàngá wá mú lúpóngò?
Muéná múpóngó wákálówá nshàndì.*

V. *Nsanga*-boom van in de vallei, wat is dat ?
De behekser behekste zijn eigen vader.

- B. Het gezegde kan twee betekenissen hebben : 1) de behekser is zo boosaardig dat hij zijn eigen vader vernietigt 2) ofwel : vader behekser, zet uw macht of kennis niet voort op uw kind, het zou ze kunnen ontwikkelen, u zelf overtreffen en u in 't ongeluk brengen.

95. *Tshiándà mütèyí,
Wéwé mütèyí,
Tshiàkuándá bìshí?*

V. Behekser die valstrikken spant,

Terwijl ge andere valstrikken spant,
Hoe wordt ge zelf behekst ?

B. De *manga* der mensen die hij zocht te beheksen kunnen hem kwaad doen. Wordt gezegd aan mensen die andere kwaad doen en daardoor zelf in 't ongeluk komen.

96. *Bálójí, nútútàpá ;
Núkàdí nífuaà bákòsèké?*

V. Beheksers, gij die ons vernietigt,
Hoe kunt ge zelf sterven als gebroken ?

B. Ook de beheksers kunnen een gewelddadige dood sterven.

97. *Tshíkúkúkúkú pá tshimpàlàtà ?
Muéná múpóngó wányi wáyá kuámílá múkàjèbè,
Tshínyínyínyínyí tshiàluá kúlówá kú búlà buèbè.*

V. Grote boomstam op de *Tshimpalata*-vlakte, wat is dat ?

Kameraad behekser, gij hebt het bekend gemaakt aan uw vrouw (dat ge behekser zijt),

Uw vrouw is het gaan voortvertellen aan een vogel (behekser),

De vogel is komen beheksen op uw eigen hof.

B. Ge hebt u zelf in 't ongeluk gebracht, door uw *mupongo* bekend te maken aan uw vrouw. Vrouwen kunnen niets geheim houden.

V. SCHRIK VOOR, EN HAAT TEGEN DE BEHEKSERS.

a) In alle ongeluk, ziekte en dood, wordt beheksersinvloed vermoed.

98. *Màsóká mátèyá ñ-kòndàkànyì,
Bàngá nè: Múlópó,
Bàngá nè: ñ-bà pànú.*

- V. Strikken gespannen links en rechts,
Sommige zeggen : 't is een werk van God,
Andere zeggen : 't is een werk van mensen op aarde.
- B. Die strikken zijn de lasten en moeilijkheden die in elk leven voorkomen ; de oorzaak ervan menen sommige bij God te vinden, andere bij de mensen die kwaaddoende *manga* maken, of die beheksers zijn.

99. *Míntú wá Mvìdié kàfuálá,*
Úfuàfuà wá bálóji
Nè bánkìná bántú.

- V. Een mens sterft gewoonlijk niet door Gods invloed,
Men sterft gewoonlijk door de beheksers
En door de nijdigaards.
- B. Die nijdigaards zijn de mensen, die kwaaddoende *manga* maken.

100. *Bákìshí bántué múshíkú,*
Béná múpóngó bánkわたé pánú.

- V. De nageesten vervolgen mij,
En de beheksers grijpen mij.
- W. *Kutua mushiku* = samenspannen, overeenkomen.
- B. Klacht van wie door veel lasten of ziekten geplaagd wordt.

101. *Bàkándówá muètù,*
Ḿ-mónè muâná, wáyá kú bájàngì,
Ḿ-mónè kázòlò, kàyá kú míkỳà.

- V. Op mijn hof voel ik mij behekst ;
Krijg ik een kind, 't gaat naar de geesten (= het sterft),
Krijg ik een kuikentje, 'k moet het doden omwille van *mikiya*.

W. *Mikiya* = alles wat betrekking heeft op de verering der geesten.

B. Ik ben niet voorspoedig op mijn hof, dus gebeurt er heksenwerk.

102. *Muéná múpóngó wá ngènyì míngì ;*
Bàkúlá buálú,
Kábámúpángì.

V. De behekser met de vele geheimen ;
Wordt er over een zaak (ongeluk) gesproken,
Men moet aan hem denken.

B. In alle ongeluk moet men invloed van de behekser vermoeden.

103. *Búlójí,*
M-buángá buà tshidiàngátshilá.

V. Hekserij,
Is als een *buanga* dat overal aanvalt.

104. *Muéná múpóngó wá Bákwa Lútshibidí nè*
[Bákwa Lútalá ;
Mémé sè: ònyáyá kúkèbá múnyinyí,
Nkádí múyè kúkwàtá bàbà.

V. Beheksers van de Lutshibidi en de Lutala-stam ;
Ik meende wild te vangen,
Maar ik ving mijn moeder.

W. Voor de eigennamen, cf. spreekwoord 27.

B. Iemand maakte een valkuil om wild te vangen maar hij bevond dat zijn moeder er was in gevallen.
Hij zal niet denken : ze is onvoorzichtig geweest, maar : de behekser heeft haar dit ongeluk aangedaan. In alle tegenslag vermoedt men het werk van de beheksers.

105. *Kábwa Mútombò wá bá Tshimpángá,*
Pátuàkádì nébè kuàkádídì nènku,
Kádì nè m-múpóngó ùdìbó bákúpìshé?

- V. Kabwa Mutombo broeder van Tshimpanga,
Toen we samen in 't dorp woonden, handelde ge zo
niet met mij ;
Is het misschien omdat men u *mupongo*-eigenschap
gegeven heeft ?
- B. Nu we gescheiden zijn, handelt ge slecht tegenover
mij ; zijt gij misschien beheksers geworden ? In
alle kwaad denkt men aan een beheksers.
106. *Édi dibàkà bàdìlówápù,*
Kálóndá múbàké, nshàndì bújìkè ;
Kálóndá ùdiá tshiómbé, nshàndì ùdiá bídià.
- V. Dit huwelijk is als behekst,
De dochter Kalonda is gehuwd en haar vader is on-
gehuwd ;
Maar Kalonda eet rauwe maniok en haar vader
gekookte.
- B. In alle ongewone zaken verdenkt men hekse-
rij. Hier ligt het ongewone in het feit dat de
ongehuwde vader spijzen eet die beter toeberaid
zijn dan die van zijn gehuwde dochter.
107. *Ngúlúbé wá dikàsà dìbì,*
Bàkámáná báná kùdì bátà.
- V. Everzwijn vol tegenspoed,
Al haar jongen werden gedood door de jagers.
- B. Klacht van iemand die veel tegenspoed heeft ; de
jagers worden hier verondersteld de beheksers
te zijn.
108. *Tshíkùlù Mútòmbò, bákùlù kúfuà, bákùlù kúshàlá,*
Tuétú bàdì bášhàlá
Ké bákùlù bánángá.
- V. Oude Mutombo, er zijn ouderlingen die sterven en
ouderlingen die blijven leven,

Wij blijven in leven omdat we ouderlingen zijn die bemind worden.

B. Wij blijven leven omdat de beheksers ons geen kwaad willen. Een oude mens blijft leven wanneer de beheksers hem met rust laten.

109. *Wátèyá, wádiá ;*
Biákúkùmà kátshì kú dísú,
Nè: bèná múpóngó bàdí páshì.

V. Ge spant valstrikken, ge kunt eten (= ge vangt wild) ;

Maar als er een splinter uw oog treft,
Zegt ge : de beheksers zijn in de omtrek.

B. Als alles goed gaat denkt men aan geen beheksers, maar bij ieder ongeluk denkt men dat er beheksers in 't spel zijn.

110. *Tshimpùngúlú kámmúlójí,*
Kú múshìkú,
Kuàkámúpà buálú.

V. Tshimpungulu is geen behekser,
Zijn (onvoorzichtigheid in 't) spreken,
Bracht hem in 't ongeluk.

B. Men mag niet altijd de beheksers aanzien als oorzaak van een ongeluk, men moet ook zijn eigen fouten indachtig zijn.

111. *Nkùndémù, nyímùmú ;*
Páwúlà dífù,
Nè: bálójí bándówèlé.

V. De boontjes zijn er, de aardnoten zijn er ;
Gaat de buik aan 't zwellen (eet men overdadig),
Men klaagt : de beheksers grijpen mij.

B. Niettegenstaande de oorzaak van uw kwaal voorhanden ligt, vermoedt ge toch nog het werk van

beheksers. Boontjes en aardnoten zijn zware kost om te verteren.

112. *Lóngó múdìshípè nè nkònká móshá muíkú,
Bâná bálùmé bàngámbé mémé.*

- V. Longo stierf van een rups die hij op het vuur roosterde,
Maar de mensen beschuldigen mij hem te hebben gedood (door beheksing).
B. Ook als de oorzaak van de dood duidelijk is, hier een vergiftigde rups, denkt men nog aan behekserswerk.

b) Schrik voor de beheksers.

113. *Muéná múpóngó wá kùtándí néndè,
Kuéná múmányie búfikú muàyáyé nébè.*

- V. Met een beheksers moogt ge niet twisten ;
Ge weet niet wat hij u 's nachts zal verzenden.
B. Als een beheksers u heeft kwaad gedaan, ga het hem niet verwijten ; hij kan u nog groter kwaad verzenden.

114. *Bàlékéláyí bàkúlè,
Buà mípóngó ìdìbó náyò*

- V. Laat ze vrij praten (zonder tegenspreken),
Omwille van de hekserij waarmede ze behept zijn.
B. Met hen twisten is gevaarlijk, het zijn beheksers.

115. *Mfwìtshì, mùlëndá ;
Bàyá mú líbùkú, bà múkwàtá,
Pá kúmuámbílá, bà mútshìná.*

- V. Beheksers, vernietiger ;
Men ging om zijnentwille het lot raadplegen, hij werd schuldig bevonden,

Maar het hem te zeggen durfde niemand.

- B. Wordt ook gezegd van een machtige : men weet hem schuldig aan veel kwaad, maar iedereen ontziet het hem te beschuldigen.

c) Haat en verwensingen tegen de beheksers.

116. *Tshidià bántú,*
Buàjikà bántú,
Údidiádiá?

V. Grote mensenvernietiger,
Als al de mensen vernietigd zijn,
Zult ge dan u zelf vernietigen ?

117. (variante) *Múlóji wá lúdià bántú,*
Bíwàpángà bántú,
Bíwènzà údidiádiá?

V. Beheksers, grote vernietiger van mensen,
Als er geen mensen meer zullen zijn,
Zult ge dan u zelf vernietigen ?

118. *Bálóji tshikámá,*
Bàlékélá wá biúmá, bàlówá múpèlè ;
Nzòló wá kuànyì múlówá mátámá,
Mémé muínè múlówá mikùsú.

V. Beheksers zijn onbeschaamde lieden,
Ze laten de rijke met rust en vallen een arme mens
aan ;
De kip van op mijn erf kreeg een ziekte aan de bek
(door beheksing),
En ik zelf werd behekst met armoede.

- W. *Tshikama* of *tshikamakama* = onbeschaamdheid, onrechtvaardigheid, woestheid. *Matama* = de kaken, de bek. *Mikusú* = klederen aan flarden, armoede.

B. De beheksers hebben met niemand medelijden, ze handelen onbeschaamd en onrechtvaardig.

119. *Wádiá wébè,*
Nè údié wá béndè,
Wáfuá néndè.

V. (Behekser), vernietig uw eigen kind,
Vernietigt ge dat van een ander,
Sterf er dan mee.

B. Beheks uw eigen familieleden ; doodt ge het kind van een vreemde, dan moge zijn geest u in 't ongeluk storten. Men richt dit pittige gezegde tot de wind die men voelt voorbijsuizen en waarin men een behekser vermoedt.

120. *Nè údí mùlòjì,*
Wádílówà.

V. Zijt ge een behekser,
Beheks dan u zelf.

W. Onder invloed van het gevoel bij de verontwaardigde verwenser, krijgt het woord *muloji* hier lage tonen, in plaats van de gebruikelijke hoge tonen. Ook in clangezangen worden de tonen soms gewijzigd, de hoge tonen b. v. worden laag onder de invloed van het gevoel van de uitgalmer. Die dichtsterlijke vrijheid wordt zeer gewaardeerd door de toehoorders.

121. *Muéná mùpóngó wádiá muánàndì,*
Bàmúpà kábàsélé, wáfuá.

V. De behekser die zijn eigen kind vernietigde,
Geef hem vergif, dat hij eraan sterve.

W. *Kabasele* staat in de plaats van *tshipapa*.

122. *Muéná mùpóngó luákádià bátátù,*
Lùkádi luèndá ntùnkú!

- V. De beheksers die onze voorouders heeft gedood,
Loopt nog altijd rond, gezond en onverlet!
B. Wordt met wrevel gezegd over iemand van wie men
al lang weet dat hij beheksers is.

123. *Múpàkí, kùlówí muánènù,
Ápó pá wíkálà múfue mú ditàndà,
sè: nè únínkè buéná lúpènzù.*

- V. *Buanga*-maker, beheks geen familielid,
Want ligt ge dood in uw hut.
Ge zult er liggen te stinken als een (dode) kakkerlak.
W. *Mupaki* = hij die *manga* vervaardigt; de beheksers
is van beroep geen *buanga*-vervaardiger, maar
hij doet zich veel *manga* maken, daarom wordt hij
hier *mupaki* genoemd.
B. Als de beheksers veel familieleden doodde, heeft hij
geen familie meer om hem te begraven; zijn lijk
ligt te ontbinden waar hij stierf.

VI. OVER DE WAARZEGGERS DIE HET BEDRIJF DER BEHEKSERS BEKEND MAKEN.

124. *Tshibùkà wá Tshibùkà,
Kúbùkà múlójí,
Kúbùkà múkìshí,
Kúbùkà nè múntú wá pànú.*

- V. Waarzegger, maak de geheime oorzaken bekend,
Of ze komen van de beheksers,
Of ze komen van de nageest,
Of ze komen van een mens hier op aarde.
B. Men scmt de drie ontologische oorzaken op welke
de waarzegger kan aanduiden: beheksers, na-
geesten, mensen met kwaaddoende *manga*.

125. (variante) *Tshibùkà á Tshibùkà,*
Tshibùkìlá mùlójì,
Tshibùkìlá mùkìshì,
Kúbùkà nè mvità míshìkàmé.

V. Waarzegger van geheime oorzaken,
 Ge maakt bekend de behekser,
 Ge maakt bekend de nageest,
 Ge maakt bekend de gevaren die dreigen (vanwege de
manga).

126. *Wábùkà, wákánkàmiká ;*
Né ñ-duà mùjàngì ?
Né ñ-duà mùlójì ?

V. Men gaat bij de waarzegger om zich gerust te stellen ;
 Of de dood wordt veroorzaakt door een nageest ?
 Of door een behekser ?

W. *Dua = lua, lu* prefix van *lufu* = dood, onderverstaan. In de plaats van het eerste vers wordt ook gezegd: *Wabuka, wakonkoloja* = men gaat bij de waarzegger om te ondervragen...

127. *Dìkùlùkùlù njìlá mùnènè ;*
Kùyáyà bèná mùpóngó,
N-kùyáyà bèná mbùkú.

V. Open *dikulukulu*-weg ;
 De wegen door de beheksers gevolgd,
 Worden ook gevolgd door de waarzeggers.

W. *Dikulukulu* = grote, open weg, zonder gras of bomen.

B. Waar ook de beheksers gaan, de waarzegger weet ze te achterhalen.

128. *Muéná mùpóngó luéndá dítú,*
Pátúkà pámbèlò,
Bàkùmònè kùdì bálójì nè bájàngì.

- V. Beheksers, die u verschuilt in het bos,
 Kom eruit,
 Dat de medebeheksers en de nageesten u kennen.
- B. Waar ook de beheksers zich verschuilt, de waarzegger
 maakt hem bekend, zoals hij ook de andere be-
 heksers en nageesten opspeurt.

129. *Mpàlá á mbónkòdí;*
Wákúpángá málójí,
Wàkwàtá mùkìshí.

- V. Kop van de *mbonkodi*-vogel;
 Kan hij (de waarzegger) de beheksers niet ontdekken,
 Dan vindt hij de nageest.
- W. *Mbonkodi* = vogel die symbool is van sluwheid.
- B. De geschiktheid van de waarzegger hangt af
 van de geschiktheid van het gerei dat hij gebruikt;
 de ene *lubuku* is meer geschikt om de beheksers
 te ontdekken, de andere om de nageesten op te
 sporen.

130. *Lúbùkú káluèná lítwè,*
Tàdí muéna múpóngó
Ñ-ngwéndéndá nè búlówì.

- V. Indien het waarzeggen niet slaagde,
 Dan is het dat de beheksers
 Er tussen komt met zijn beheksersmacht.

VII. OVER DE GIFTPROEF

131. *Dítàmbà dià Mówélá?*
Mángá ónsó
Múkuluàbò ñ-Tshiónyí.

- V. Tak van de *Mowela*-boom, wat is dat?
 Van alle *manga*
 Is het sterkste, het vergif.

W. *Tshionyi* is bij de Bakwa Ndolo wat *tshipapa* is bij de Baluba.

B. De giftproef is het sterkste verweermiddel tegen de beheksers, het doodt ze.

132. *Luàdiá, luàdiá;*
Lèlù wádì nè tshià kúlángalá nátshìò.

V. Hij die iedereen vernietigt,
Vandaag nam hij in, wat hem zelf zal vernietigen.

W. *Kulangala* = het opzwellen van de buik.

133. *Dilóbólóbó mítálúlá Nsúyí;*
Nsúyí kínuà tshipàpà èkúbingá,
Dilóbólóbó kúdishìndá tuda.

V. Dilobolobo klaagde Nsuyi aan (wegens hekserij);
Nsuyi onderging de giftproef en won het pleit,
Dilobolobo moest zwijgen als een graf.

W. Hun namen duiden hun slechte eigenschappen
aan: Dilobolobo van wkw. *kulobola* = uit-
dagen; een uitdager, een aanhitser; *Nsuyi*
van wkw. *kusuya* = lastig vallen; een lastpost.
Kudishinda tuaa = letterlijk: viel neer, geslagen.

B. Wordt gezegd van iemand die bevonden wordt
valselijk te beschuldigen.

134. *Múfuè tshipàpà,*
Útèná líkúnà!

V. Wie stierf aan de giftproef,
Moet niet meer gehaat worden!

B. Hij kan geen kwaad meer doen en werd schuldig
gestraft.

135. *Lúpilú Mpiángá ñ-muéná múpóngó*
Útuákádià néndè bántú.

V. Lupilu Mpianga was de beheksers,

Met wie ik samen de mensen vernietigde.

- B. Schuldbekenenis van iemand die de giftproef moet ondergaan. Hij bekent behekser te zijn en noemt zelfs een medebehekser om aan de giftproef te ontkomen. De behekser, die bekent, wordt gewoonlijk niet gedood.

136. *Muítú mútuàkáyà,*
Muàkáduá bibidì.

V. In het bos waar we gegaan zijn,
Gebeurden er twee dingen.

- B. Een aanklacht van wie de giftproef onderging, aan de dood ontsnapte en de giftmengers beschuldigt van *mupongo*.

B. v. Een der twee kinderen van een moeder sterft. Deze moet in 't bos de giftproef ondergaan. Ze sterft er niet aan. Wat later sterft het tweede kind. Door het gezegde beschuldigt ze de giftmengers van de hekserij die haar twee kinderen heeft doen sterven. De twee dingen die ze bedoelt zijn: haar ontsnappen aan de giftproef, dus haar onschuld, en de schuld van de giftmengers.

Het tweede vers wordt driemaal herhaald om er de nadruk op te leggen.

137. *Tshipàpà kámáná mpángú,*
Tshífíkè muènù,
Búlándá buàfuá.

V. Vergif dat de huisgezinnen vernielt,
Komt het op uw hof,
De familie sterft uit.

- B. Als men in een familieverband met de giftproef onderzoek houdt over de mogelijke beheksers onder de leden, dan sterven er veel.

VIII. MISCELLANEA OVER MUPONGO-BULOJI

a) *Mupongo* en gierigheid.

138.

Búsùmù ì-búlójí;
Wákúpálá pèbè,
Wámúpálá bièbè.

V.

Gierigheid is gelijk hekserij ;
 Wie u weigert (iets te geven),
 Weiger hem ook (wat hij vraagt).

B.

Gierigheid en hekserij zijn twee ondeugden die altijd in omvang aangroeien. Omdat men gierig is geweest tegenover iemand, wordt deze ook gierig tegenover anderen ; omdat men iemand kwaad deed, doet deze ook anderen kwaad, door hekserij. Beide ondeugden zijn even taai van duur. Waarop echter de gierigaard antwoordt met de volgende spreuk :

139.

Búsùmù kí ìbúlójí,
Múntú nàkúpálà,
Pèbè wámúpálá.

V.

Gierigheid is geen hekserij ;
 Indien iemand u iets weigert,
 Weiger hem ook (wat hij u vraagt en alles is gedaan).

B.

Gierigheid heeft niet dezelfde slechte gevolgen als hekserij ; door te weigeren aan wie u iets weigerde doet ge hem geen onrecht en is de zaak afgelopen. Ander antwoord van de gierigaard :

140.

Múlójí wàfuá,
Muîminyí kàfù.

V.

De behekser doet men sterven,
 De gierigaard laat men leven.

B. Gierigheid vindt men niet zo erg, daar men de gierigaards laat leven en de beheksers doodt.

141. *Luábá ké mùlòjì wádìlówà ;*
Wángàtshì múkàjèndè, ùlù bútà ;
Pávú bényí bèndè è kúyá nè tshitwà.

V. De hoofdman Luaba deed als een behekser die zichzelf behekste ;

Hij ruilde zijn vrouw voor een geweer,

Als hij dan bezoek had, beschuldigden ze hem van gierigheid.

B. Hij stortte zichzelf in 't ongeluk. Hij versjacherde zijn vrouw voor een geweer om door jacht aan vlees te geraken, maar bij bezoek van vreemden, had hij niemand om het vlees voor te bereiden, zodat hij, hoofdman van het dorp, beschuldigd werd van gierigheid, en daardoor een onwaardig hoofdman bleek te zijn.

b) *Mupongo* en hebzucht.

142. *Muíná mútshímá, ì-muánábò nè muéná mú-*
póngó,
dièndè díbá dièndéndàyé, kádìná kúmányá.

V. De dief is de broeder van de behekser (= doet gelijk de behekser) ;

Het uur waarop hij bij u komt kent ge niet.

B. Dief en behekser doen u kwaad, onverwachts, zonder dat ge verwittigd wordt.

143. *Múlójí,*
Bìfùdìshìlàngàné nè muéná mútshímá.

V. De behekser en de dief zetten elkaar schaak.

B. Zinspeelt op het verhaal : de dief en de behekser, opgegeven in Deel II.

144. *Kúpà ò-kóná, kúpà múlójí, èkúpà muíbí ;
Múlójí wákúdià muáná,
Muíbí wàkuíba.*

- V. Weggeven is uw goed verkwisten als ge geeft aan een beheker of aan een dief ;
De beheker doodt uw kind,
De dief steelt het.
- B. Aan iemand die ge weet u niet gunstig gezind te zijn moogt ge geen geschenken geven, het brengt niets op ; hij vergeldt u met kwaad.

c) **Varia.**

145. *Luábá ò-kámuñyimùnyí lúmòná bálójí,
Wádià kúmòná kámwè kámùshípá.*

- V. De hoofdman Luaba is (onvoorzichtig) gelijk de vuurvlieg die tracht de behekers te zien,
Enmaal ziet ze er een die haar doodslaat.
- B. Wie het gevaar bemint, zal erin vergaan.

146. *Kámùnyimùnyí,
M-muéná múpóngó luéndá búfùkú.*

- V. De vuurvlieg,
Doet gelijk de beheker, ze waart rond 's nachts.
- B. Van die vliegen wordt gezegd dat ze doen gelijk de behekers, omdat ze een licht hebben dat aan- en uitgaat. De *kamunyumunyi* wordt niet aanzien als een *muvu*-dier van de behekers.

147. *Kàshìyí múnyìnyí,
Béna múpóngó nè bájàngì kábàlù kúmúdiàú.*

- V. Ik leg geen vlees weg (als proviand voor de toekomst),
Het kon gebeuren dat de behekers en de nageesten het komen halen.
- B. Ik spaar niet voor later, bij hen die rijk zijn komt men stelen.

148. *Múmbù wà múmbèlú,*
Útwátwà bájàngì bitùká,
Béná múpóngó bà útwá ngálá.

V. *Mumbu*, geestenboom van op het hof,
 De nageesten komen ertegen leunen,
 Daar zitten de beheksers zich te krabben.

W. *Kutwá tshituka* = *kutwá tshitaka* = met de rug
 tegen iets leunen. *Kutwá ngala* = *kutwa nzadi* =
 zich krabben.

B. Wordt gezegd tot lof van een geliefde hoofdman ;
 gelijk de geesten en beheksers gaarne rond de
Mumbu-boom komen verwijlen, zo zitten de
 dorpelingen gaarne rondom hun hoofdman.

149. *Múlówí wálówá,*
Móndápi wòndápá.

V. De beheksers bekekt (= doet kwaad),
 De geneesheer geneest (= doet goed).

W. *Kondapa* = genezen, wordt meest gebruikt als er
 sprake is van genezen door natuurlijke middelen ;
 bij uitzondering als het gaat over genezen door
 ontologische middelen = *mángó mapaka*.

150. Gebed tot God om bescherming tegen de beheksers :

Muéná múpóngó ùdí mútùvwílé,
Mútàngilé kú bákàjì nè bálùmé,
Bántú bà Bénè bà Mvidí Múkùlù,
Mvidí Múkùlù, ùmùmònè, àlué pá nyimà pèbè.
Tuétú túbándè nè mâyi,
Yéyé àpwékè nè mâyi.

V. De beheksers werkt tegen ons,
 Tegen de vrouwen en tegen de mannen,
 Mensen van Bende, van God in den Hoge ;
 God, bezie hem en verwerp hem achter U.
 Dat wij opwaarts varen (= voorspoedig zijn),
 Dat hij afdrijve met de stroom (= te niet ga).

NABESCHOUWINGEN

Wie de studie aanvat van het geestelijk bezit der Zwarten, komt voor een vreemde wereld te staan die, bij een oppervlakkige kennismaking, hersenschimmig, onsamenhangend en zinloos schijnt. Men schudt het schouderophalend van zich af in bewustheid van eigen superioriteit. Men denkt veelal niet aan ons gebrek aan begrip.

We beseffen niet, niet door een tekort aan taal-kennis, niet door een gemis aan wetenschap van de gebruiken en de zeden der Zwarten, maar door een onmacht om ons in te leven in hun eigen visie over de dingen van hier en hiernamaals, een onmacht om te denken volgens hun eigen wezenleer en levensbeschouwing, volgens de fundamentele ontologische opvattingen die aan geheel de opbouw van hun geestesleven eenheid en logiek geven.

Hun Godsbegrip en Godsvertrouwen, hun verering der voorouders, hun geloof in de metafysische kracht van hun hulp- en behoedmiddelen, hun toevlucht tot waarzeggerij en droomverklaring, hun zekerheid over het *mupongo*-bestaan en de metafysische vernieling van levenskrachten, dat alles komt voort uit, en berust op éénzelfde opvatting der wezens en hun onderlinge invloed.

Beschouwd vanuit die grondbegrippen worden de geestelijke creaties der Zwarten samenhangend en verstaanbaar, wijs en zinrijk.

Zo dan ook het *mupongo*-begrip.

Van uit het standpunt van hun ontologie, hun we-

zenkennis, is het een poging van hun denkkraft, om een voor hen aannemelijke uitleg te vinden voor de eeuwige menselijke bezinning over lijden en dood op de wereld. Het *mupongo*-begrip berust niet op een stoffelijke natuurkennis en wetenschap der dingen, het berust op hun metafysische opvatting der wezens en hun onderlinge verhoudingen.

In hun denken over en ontleden van wat zich aan hun kennis voordoet, zijn ze heel wat minder materialistisch, heel wat minder aan de uitwendigheid gebonden dan wij. In iedere uiting van hun geestelijke scheppingen — denken we b. v. aan hun kunst, hun plastische kunst, hun muziek, hun dans — is de stoffelijke voorstelling een uitbeelding van een metafysisch begrip dat hen bezielt, van een bovennatuurlijk gebeuren dat erbij bedacht wordt. De stoffelijke uitbeelding is bijzaak, het metafysisch bedenken is hoofdzaak.

Het *mupongo*-begrip en de voorstelling ervan is geen holle fantazie, is geen fictie van een zwak en kinderlijk verstand, maar een metafysische wezenheid en zekerheid, door hun denkkraft opgebouwd uit hun ontologische grondbegrippen. Niet het stoffelijke van woorden en voorstellingen heeft belang, maar wel wat erbij bedacht wordt in de onstoffelijke wezenheid, die de verovering is van hun weten en geloven.

Mupongo-geloof in al zijn uitingen, hoe bruut en dwaas het mensendoden en verorberen ook moge voorgesteld worden, hoe idioot en gek het handelen van de beheksers ook worde uitgebeeld, draagt ook nu, in deze moderne tijd, blijvend de goedkeuring mee van de massa der Zwarten. Het behoudt zijn geloofwaardigheid, ook voor de meeste der geëvolueerden en afgestudeerden, omdat ze zich niet hechten aan de stoffelijke voorstelling, maar aan het metafysisch gebeuren dat er achter schuilt. Aan de echtheid van dat onstoffelijk gebeuren zullen ze blijven vasthouden, zolang hun verstand en

gemoed beheerst blijven door hun eigen wezenleer. *Malu etu a bafike* = onze eigen zaken van Zwarten, geschikt en nuttig voor ons; *malu a batatu etu ba kale* = zaken overgeërfd van onze voorouders; *mabambika kudi Maweja* = hun kenbaar gemaakt door God. Eigen wijsheid, die in lengte van tijden hun familiaal en maatschappelijk leven heeft geschraagd en in stand gehouden, over de ontbindende factoren hunner menselijke zwakheden heen en over de alles overweldigende natuurkrachten die hen omringen. Wijsheid gepast en geschikt voor hen, Zwarten — en voor hen alleen!

Toch moet het *mupongo*-geloof bestreden en uitgeroeid worden; niet enkel omdat het *in se* onwaarheid en leugen is, maar omdat de weerslag van dat geloof op hun aards bestaan terneerdrukkend en ellendig is, met een nasleep van veel vrees, wantrouwen, haat en doodslag.

Dat eeuwig pogen om, van uit hun metafysiek, uitleg te geven van en verweermiddelen te bekomen tegen moeilijkheden, heeft de eeuwen door de Zwarten belet tot een degelijk beschavingspeil op te klimmen; hun metafysische grondgedachten hebben hun verstand en oordeel altijd op een dwaalspoor gebracht, hen belet de werkelijkheid der dingen te vatten en door natuurvorsing en exacte wetenschappen tot een hoger en rijker bestaan te komen. De strijd die ze van uit hun ontologische begrippen aangaan tegen ziekte en lijden, brengt meer ellende en dood mede, dan wat ze zoeken te overmeesteren.

Wat te doen om daaraan te verhelpen?

Lijdelijk afwachten en toezien tot hun geloof in de levensinvloed van voorouders, *buanga* en *mupongo*, van zelf uitsterft onder de druk van de nieuwe beschaving? Dat ware het begeerde doel verschuiven tot in onbepaalde lengte van tijden, met het risico hun eigen wijsheid weelderig te zien heropleven, van zodra ze op zichzelf zullen

aangewezen zijn voor het scheppen van eigen bestuur en levensstijl. Hoe weinig hun geloof in ontologische levensinvloeden wordt aangetast door onderwijs, Westerse levenswijze en beschaving, werd bewezen in de inleiding van deze studie.

Het *mupongo*-geloof uit de negerwereld trachten te verbannen door gerechtelijke bepalingen of door het ingrijpen met administratieve reglementen heeft geen zin. Wetteteksten, gevangenisstraf en geweld kunnen wel uiterlijke uitspattingen en onveilige praktijken beperken; maar de innerlijke overtuiging van het goed recht van deze praktijken, en van hun intrinsieke weldadigheid wordt daardoor niet aangetast, veeleer verlevendigd en versterkt. Uiterlijke dwang scheidt opstandige gemoederen die zich ontlasten in geheime en openlijke reacties. Daarom schreef de zwarte Gouverneur van de T Chad-provincie, H. F. ÉBOUÉ: « contre l'influence néfaste des impératifs claniques il faut agir par l'intérieur avec prudence et méthode pour éviter l'aigrissement et le raidissement si nuisibles. » Die gedragslijn heeft de Kerk immerdoor gevolgd in haar directieven aan de missionarissen; iets anders is het of die voorschriften altijd nageleefd werden door de Jezuïeten en Capucijnen in de XVIIe eeuw, of door de gevierde Pater Joris VAN GEEL of in de periode van de eerste kerstening der Zwarten. De geweldactie tegen *nkishi* en *ndoki*, het gewelddadig vernietigen van zogezegde « toverijen », het verbranden van wat de Geloofsverkondigers beschouwden als « afgodsbeelden » bereikte geen ander resultaat dan een fiasco over de gehele lijn. De inwendige getrouwheid aan die « duivelarijen » bleek achteraf gaaf en onveranderd gebleven, ook nadat de helft van de hele bevolking gedoopt en gekerstend was.

Wat niet wil zeggen dat heden ten dage onderwijs, Westerse gebruiken en levenstrant, steun van de bestuursmacht, geen nuttige hulpmiddelen zijn in het bestrijden

van hetgeen schadelijk is in hun voorvaderlijk geloof ; doch die hulpmiddelen hebben alleen invloed op de uiterlijke practijken ; die zullen misschien gewijzigd worden, soms uiterlijk verdwijnen voor een tijd, althans bij een elite. Maar de innerlijke houding blijft onveranderd vast aan het bewustzijn van eigen wijsheid.

Die uiterlijke middelen bewerken geen oplossen, geen losmaken van hun geneigdheid naar en hun gehechtheid aan het eigene ; ten hoogste kunnen zij een afleiding of een verzwakking ervan bereiken. Daarbij mag het ons niet ontgaan dat het getrouw zijn aan de denkbeelden en gebruiken der voorvaderen meestal niet een kwestie is van verstand en overtuiging, maar veel meer een kwestie van gemoed en innerlijke geneigdheid.

Indien zelfs de geleerdste Zwarte in tijd van nood het uitheemse de rug toekeert, of zo hij het al aanvaardt, toch ook tevens zijn toevlucht neemt tot *buanga* of *mupongo*-afweermiddelen, dan handelt hij meer onder dwang van zijn gemoedsaard en inwendige inclinatie, dan onder de druk van zijn verstandelijk beredeneren.

Een meer afdoend en meer algemeen-werkend ontbindingsmiddel van het *mupongo*-geloof en de *mupongo*-geneigheid, is het lossen maken en vernietigen van het clanverband.

De heele opbouw van hun levensopvatting in zijn geestelijke beweeggronden en uiterlijke verwezenlijkingen berust op dat clanverband. De ontplooiing en bescherming van hun wezensontwikkeling bedenken ze in hun verwantschap, in verticale lijn, met hun voorouders en hun nakomelingen ; in horizontale lijn, met al de bloedverwanten die uit eenzelfde levenskracht ontstonden en metafysisch bevrucht worden.

Alles wat ze losmaakt uit dit verband ontbindt ook in hen de geestelijke gedachtenbouw die erop berust, ook het *mupongo*-begrip en de *mupongo*-vrees die vooral familiaal en claniek zijn.

Het definitief verhuizen uit hun geboortestreek, het blijvend wonen op de vreemde in de polyclanieke en gemengde werkliedencentra, het vrij worden van het gezag van het clanhoofd, het zorgen voor de eigen gezinsbelangen in plaats van voor de stambelangen, het zich verenigen in de vakbonden met medewerklieden onverschillig uit welke stam om gezamenlijke stoffelijke belangen en voordelen te bewerken door coöperatieven, mutualiteiten en andere niet-clan verenigingen, maakt hun leven los van oude begrippen die gegroeid zijn uit, en gericht naar de vermeende levenseenheid van het clanverband. Het vrijkomen uit het clanverband is meer ontbindend voor hun *bakishi*- en *mupongo*-geloof dan godsdienst, onderwijs of bestuurlijke verordeningen.

We hebben gezien hoe het *mupongo*-begrip een poging is om van uit hun eigen wezenleer een uitleg te vinden voor lijden en dood; hoe de strijd tegen de behekser een verweer is tegen de sterkst vermeende bron van ongeluk en ziekte.

Hoe meer er geijverd wordt om de Zwarten een gezonder en meer welvarend leven te bezorgen, des te meer zal ook de bodem waarop het *mupongo*-geloof berust, ondermijnd worden.

Hogere levensstandaard, betere huisvesting, betere kleding en voeding, meer begrip van hygiëne in kinderkweek en opvoeding, doelmatige hulp in ziekte en tegenslag, meer rationele veeteelt- en landbouw-methodes, alle sociale actie die een geruster levensmidden schept: het is al een adequaat middel tot verzwakking van de *mupongo*-mentaliteit. Waar geluk en welvaart heersen sterft *mupongo*-geloof uit, bij gemis aan voedingsbodem en belangstelling.

De oude tradities van de volkscultuur doen verdwijnen omdat ze steunen op geestelijke waarden die vals en schadelijk zijn, kan de negerziel niet voldoen; indien we die geestelijke waarden niet vervangen door

andere, die een beter levensinzicht geven, en bronnen worden van hogere geestelijke en zedelijke ontwikkeling.

Hier komt de reddende werking van hun kerstening op het voorplan.

Indien we, in de levensstrijd van de Zwarte tegen lijden en tegenspoed, het aloude geloof in *bakishi* en *mupongo* ontwrachten, samen met de hoop op, en het vertrouwen in het *buanga*-verweermiddel, dan moet het Christelijk begrip van oorzaak en waarde van het lijden, aan zijn verstand en gemoed hulp, steun en berusting schenken; zoniet vergaat hij in vertwijfeling en wanhoop.

Waar het verdwijnen van zijn geloof in de oorzakelijke inwerking van de voorouders op zijn wezenskracht, en de metafysische invloed daarvan op zijn nageslacht en op het welslagen van zijn ondernemingen, aan de Zwarte de grondslag ontnemt van zijn innigste levensdoel, namelijk die levenskracht zo hoog mogelijk te ontwikkelen en haar tegen alle boze invloed te beschermen, daar moet het Christelijk geloof hem de zekerheid schenken, dat de hoogst mogelijke geestelijke ontplooiing van zijn wezen in de zichtbare en in de onzichtbare wereld enkel geschiedt door de inwerking van de goddelijke genade en de verlossende Christelijke waarheid. Zoniet wordt zijn leven innerlijk ijdel en zijn diepste betrachtingen doelloos.

Niet enkel loochenen en afbreken is onze taak, maar terzelfdertijd opbouwen en ontwikkelen.

Lijst der meest gebruikte inlandse termen

DE BEHEKSERSEIGENSCHAP.

Mupongo.

Buloji.

DE BEHEKSER.

Muena mupongo, meerv. *Bena mupongo*.

Muloji, mv. *Baloji*.

Muena buloji, mv. *Bena buloji*.

Muena tshialu.

Muena dialu.

Muena tshianda.

HET BEHEKSEN.

Kupongola.

Kulowa.

AANVULLINGEN.

Kualula: het veranderen van de uiterlijke gedaante van de onstoffelijke wezenheid der dingen.

Tshialu: de metafysische verandering van de gedaante; de eigenschap daartoe, het middel daartoe, de plaats waar het gebeurt.

Dialu: *idem*.

Tshintu tshia tshialu, mv. *bintu bia tshialu* (= *dialu*): een ding dat die metafysische verandering ondergaan heeft; een behekt ding.

Tshianda: de verzamelplaats van de beheksers.

Muvu, mv. *mivu*: mens of dier waarvan de onstoffelijke wezenheid is gevangen genomen.

Kapundu: kalebas, bewaarplaats van metafysisch gevangen wezens.

VARIA.

Buanga bupaka, mv. *manga mapaka*: hulpmiddel voor of tegen ontologische invloeden. *Buanga* alleen, kan dragen enkel op natuurlijke hulpmiddelen tegen ziekte; geneesmiddel.

Mpaka manga: vervaardiger van metafysische hulpmiddelen.

Tshijimba, mv. *bijimba*: ingrediënten, bestanddelen van het *buanga*.

Bijila: onthoudingen na te volgen door de eigenaar van het *buanga*.

Mukishi = *Mujangi*; mv. *Bakishi* = *Bajangi*: geest van een afgestorvene.

Mikiya: alles wat betrekking heeft op ontologische oorzaken.

BLADWIJZER

HEKSERIJ BIJ DE BALUBA VAN KASAI

DEEL I

I. BELANG VAN HET ONDERWERP	7
1. Het geloof aan <i>Buloji</i> is algemeen onder de Zwarten	7
2. Het blijft onverstoord voortleven	8
3. De massa blijft aan <i>Buloji</i> -kracht geloven	10
4. Ook bij de hoger ontwikkelden blijft dat geloof nawerken	12
5. Het <i>Buloji</i> -geloof is allesdoordringend in het leven van de Zwarten	17
6. De kennis van het <i>Buloji</i> -begrip is nodig voor goed be- stuur en onderwijs	19
II. DE WIJSGERIGE ACHTERGROND VAN HET <i>Buloji</i> -BEGRIP	27
1. Het begrip der wezens bij de <i>Bantu</i>	28
2. Over de wisselwerking der wezens onderling	31
3. Aard van de inwerking der wezenskrachten	33
III. <i>Luba</i> -TERMINOLOGIE OVER HET ONDERWERP	35
1. <i>Muloji, Kulowa</i>	38
2. <i>Mupongo, Kupongola</i>	41
3. <i>Muena dialu, Muena tshialu, Kualula</i>	44
4. <i>Muena tshianda, Kuandamuka</i>	46
5. <i>Muena mulenda, Mulembwe, Kuembe</i>	48
6. <i>Muena nkuba, Muena muvu</i>	49
7. <i>Nkole, Bakole, Mukishi, Mujangi</i>	49
8. <i>Mfwitshi</i>	51
9. Meer uitgebreide betekenissen	51

IV. WAT IS <i>Buloji</i> ?	54
1. Het is een begrip uitgedacht volgens de wezenleer der <i>Bantu</i> , om uitleg te vinden voor ongeluk, ziekte en dood	54
2. Het <i>Mupongo</i> is een metafysische eigenschap	55
3. Het <i>Mupongo</i> -begrip wordt claniek opgevat	59
V. HET VERWERVEN VAN DE <i>Buloji</i> -EIGENSCHAP	61
1. Ze is een eigenschap vast aan de wezenheid van een mens, geen uitwendigheid	61
2. Hoe bekomt men die eigenschap?	63
VI. GRADEN IN DE <i>Mupongo</i> -MACHT	82
De <i>Bena Mupongo wa Tshikumu</i>	85
VII. HET <i>kupongola</i> EN <i>kualula</i>	89
A. Hoe het voorgesteld wordt	89
B. De beweegredenen tot <i>kupongola</i>	91
a) Verwijderde beweegredenen	91
b) Naaste aanleidingen tot <i>kupongola</i>	94
C. Het gereedschap der <i>Bena Mupongo</i>	106
D. Het uiteindelijke vatten van de mens, het <i>kukwata kua muntu</i>	109
E. Het <i>kupongola</i> op meerwaardige mensen en op lijken	115
F. Het bewaren van de gevangen mens	121
G. Het vernietigen van de gevangene	123
VIII. GOD, DE NAGEESTEN EN DE <i>Bena Mupongo</i>	131
a) De nageesten en de <i>Bena Mupongo</i>	131
b) De overleden <i>Bena Mupongo</i> in de geestenwereld	135
c) God en de <i>Bena Mupongo</i>	137
IX. <i>Manga</i> DIE BESCHERMEN TEGEN DE <i>Baloji</i>	141
A. Enige voorname <i>Manga</i> tegen het beheksen	141
B. <i>Manga a Lubanza = a Tshibau</i>	142
C. Het opzeggen van de <i>Lusanzu</i> -formule	147
X. GEWOONTEN EN GEBRUIKEN OMWILLE VAN HET <i>Mupongo</i>	149
A. Gebruiken om de kinderen te beschermen	150
B. Gewoonten uit <i>Mupongo</i> -vrees	151

C. De onthoudingen omwille van de <i>Manga</i> tegen de behek- sers	153
D. Het vervalsen van hun oordeel door <i>Mupongo</i> -waan ..	154
E. Die <i>Mupongo</i> -druk is daarom nog geen obsessie	157
XI. HET OPSPOREN EN STRAFFEN DER <i>Bena Mupongo</i>	158
A. Wie wordt er van verdacht <i>Muena Mupongo</i> te zijn ? ..	158
1. Algemene kentekens	158
2. Bijzondere aanduidingen	159
B. Hoe geschiedt het aanduiden van de <i>Mupongo</i> -mens ?	160
C. Het ontsmetten van de behekser	168
D. Het doden van de <i>Muena Mupongo</i>	172
XII. NAWOORD	175

DEEL II

Mupongo-VERHALEN

1. Van de vrouw met de drie kinderen die achtereenvolgens dood gingen	179
2. Van de vrouw die haar kind daarliet om te gaan beheksen ..	183
3. Van de vrouw die onderweg aan de <i>Baloji</i> ontsnapte	187
4. De dief en de behekser	189
5. <i>Mupongo</i> — <i>Buanga</i> — <i>Lubuku</i>	193
6. Van de behekser die zichzelf behekste	197
7. Hoe men de behekser bekend maakt	205
8. De <i>Muena Mupongo wa Tshikumu</i>	211
9. Het vervaardigen van het <i>buanga</i> : <i>nyonga wa tshibanu</i>	215
A. De ingrediënten ervan	215
B. De nageesten die worden opgeroepen	219
10. Zang betreffende de beheksers	221

DEEL III

SPREEKWOORDEN OVER DE BEHEKSERS	222
I. Algemeenheden over de <i>Bena Mupongo</i>	223
II. Over de omstandigheden waarin men gevaar loopt behekst te worden	239

III. Over het behekersgerei	244
IV. De beheker die iemand wil vatten moet zijn beschermende <i>Manga</i> kunnen overheersen	248
V. Schrik voor, en haat tegen de behekers	253
VI. Over de waarzeggers die het bedrijf der behekers bekend maken	261
VII. Over de giftproef	263
VIII. Miscellanea over <i>Mupongo-Buloji</i>	266
Nabeschouwingen	270
Lijst der meest gebruikte inlandse termen	
Bladwijzer	277

